Portrete

DAN C. MIHĂILESCU

CASTELUL, BIBLIOTECA, PUȘCĂRIA

Trei vămi ale feminității exemplare

ebook
HUMANITAS

Cuprins

CASTELUL, BIBLIOTECA, PUŞCĂRIA
- Plecăciune subiectului
- Trăind regal frumuseţea,plăcerea şi dăruirea de sine
  - Regina Maria, fiinţa superlativului absolut
  - Maruca, de sărbători
  - Frumuseţe, graţie, armonie, nobleţe.Adică tot ce am pierdut!
  - Împliniţi şi înfrânţi
- Între jubilaţie şi destrămare
  - Triumful resemnării
  - Abecedar pentru Cartea ratărilor
  - Puterea de nebiruit a familiei
  - Timpul ce ni s-a luat
- Suferinţa ca împlinire
  - Scrisoarea ca jurnal anestezic
  - O treime a feminităţii torturate:Lena Constante, Adriana Georgescu, Oana Orlea
  - Aniţa Nandriş, o viaţă ca o cruce

Dan C. Mihăilescu este critic şi istoric literar. A lucrat ca cercetător la Institutul de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu“ şi a editat suplimentul cultural *Litere, arte & idei* de la *Cotidianul*. Obţine Premiul pentru debut al Uniunii Scriitorilor pentru volumul *Perspective eminesciene*. A publicat 16 volume de eseuri (printre care *Stângăcii de dreapta*, *Îndreptări de stânga*, ciclul *Viaţa literară*, *Despre omul din scrisori. Mihai Eminescu*), a tradus din Jean-François Revel, Eugène Ionesco, Emmanuel Todd, Vladimir Bukovski ş.a., a deţinut rubrici în revistele *Luceafărul*, *Transilvania*, *22*, *Idei în dialog*, *România literară*, *Ziarul de duminică*, *Dilema veche*, precum şi în *Evenimentul zilei* şi *Jurnalul naţional*. Din anul 2000 este realizatorul emisiunii *Omul care aduce cartea*, la ProTV. Printre preocupările sale constante se află literatura memorialistică şi epistolară. Printre cele mai recente cărţi ale sale se numără *Oare chiar m-am întors de la Athos?* (Humanitas, 2011), *Ce mi se-ntâmplă. Jurnal pieziş* (Humanitas, 2012), *I.L. Caragiale şi caligrafia plăcerii* (Humanitas, 2012) şi *Cartea ca destin* (convorbiri cu Daniel Cristea-Enache, Humanitas, 2013).

Pe copertă: Leonardo da Vinci, Cap de înger (studiu)

© Humanitas, 2013 (ediţia print)
© Humanitas, 2013 (ediţia digitală)

ISBN: 978-973-50-4281-3 (epub)

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372.743.382; 0723.684.194

DAN C. MIHĂILESCU

CASTELUL, BIBLIOTECA, PUȘCĂRIA

Trei vămi ale feminității exemplare

Plecăciune subiectului

De mic copil am avut un respect şi o curiozitate nesăţios admirativă pentru bătrâneţe şi feminitate. Un respect dublat, în consecinţă, de spaima în faţa virilităţii animalic exprimate, plus fobia la autoritate, disciplină cazonă, control autarhic. Mă îngrozesc vânătoarea, dresura, circul, certurile domestice, înjurăturile, spiritul gregar şi vulgaritatea sub orice formă. Am avut destulă parte de taţi de ocazie (mârlani, bătăuşi, fustangii), am locuit într-un colţ de mahala unde târnuitul de păr prin ogradă şi călcarea-n picioare a nevestelor pentru o ciorbă nu îndeajuns de fierbinte erau deopotrivă blazon de masculinitate şi banală distracţie pentru gura lumii şi ochii străzii. Iar dacă mi-a rămas de la biata maică-mea o vorbă sfântă pe viaţă (în afară de „trebuie cu orice preţ să înveţi carte, ca să scapi din iadul ăsta“) apoi a fost îndemnul ei în faţa unor astfel de scene: „Tu să nu faci aşa ceva câte zile vei avea. Să-ţi respecţi nevasta ca pe Dumnezeu.“

În sfârşit, crescut mulţi ani în casa bunicilor materni, odată cu ghinionul de-a nu fi fost lăsat în voie la toate „inocentele“ vicii ale copilăriei băieţeşti (miuţe, cafteli, chiul, matoleală, furăciuni, concursuri de scuipat, sărit garduri ş.a.m.d.), am avut norocul unei educaţii pufoase, al unui mediu ocrotitor, anestezic, levitant, cu şerbeturi, plăcinte, romanţe, derdeluş în curte, cornuleţe, clătite, basme la gura sobei, o păpuşoaie pe care o consideram sora mea „Carmen“, plus coteţe de găini şi ogari, cozonaci din nisip, dar şi o „tanti Marica“ venită din Miercurea Ciuc, adevărată zână a deliciilor culinare.

Pe scurt, mai totul m-a ferit de capcanele falsei bărbăţii rău-făcătoare şi m-a livrat admiraţiei nelimitate faţă de feminitate. La şcoală şi pe strada noastră eram confidentul fetelor, în timp ce colegii mei intrau clandestin la Arenele Libertăţii să vadă cutare film „interzis sub 16 ani“ (o singură dată m-am lăsat cărat la *Ciociara*, cu un amestec de silă şi exasperare). Într-a şaptea, când unei colege i-a venit ciclul tocmai pe terenul de volei, toate fetele au împietrit, băieţii o sfecliseră, numai eu, cavaler neînzăuat şi fără prihană, i-am înfăşurat Cameliei B. propria-mi cămaşă împrejurul coapselor, după care am dus-o înfrigurat la cabinetul medical. (Asta, spre indignata holbare a doamnei doctor, care fireşte că mă bănuia de cine ştie ce prematur vinovate donjuanisme.)

Când, în anii ’70, am început să scriu îndesat critică literară, am pornit un lanţ eseistic tocmai cu „lirica feminină“ (Ileana Mălăncioiu, Angela Marinescu, Ana Blandiana, Grete Tartler, Daniela Crăsnaru, Doina Uricariu, Victoria Ana Tăuşan), sintagmă în a cărei justeţe, infinit argumentabilă (şi discutabilă, desigur), cred nesmintit şi astăzi. În fine, când am fost somat de un ziarist să spun care mi-e romanul preferat din literatura lumii, brusc am uitat de vechile-mi palpitări adolescentine la Dostoievski, Tolstoi, Hesse, Balzac, Dickens, Jack London, optând (ostentativ?) pentru Marguerite Yourcenar, *Memoriile lui Hadrian.*

Mă rog, exemple în acelaşi sens aş avea cu zecile, de la faptul că, invariabil, mă înţeleg infinit mai bine cu femeile, fie octogenare, fie nubile, indiferent că-i vorba de magazine, ghişee, piaţă, spital, instituţii de orice natură, până la suita de bune voinţe feminine care m-au călăuzit editorial, de la Magdalena Bedrosian la Lidia Bodea.

Apropo de venerarea feminităţii, cel mai semnificativ moment s-a petrecut în 2006. El a şi fost puntea

către cartea de faţă.

Iniţial, Grigore Arsene, directorul Editurii Curtea Veche, mi-a spus că-i vorba de un proiect editorial european, menit să cuprindă vreo zece, douăzeci de ţări. Fiecare antologator trebuia să ofere într-o carte imaginea cât mai adecvată şi atrăgătoare a ceea ce considera el că ar constitui esenţa naţiei sale. Nu contează că ulterior proiectul a căzut, vorba e că, după ce m-am frământat o mulţime, am alcătuit antologia *De la coroana regală la Cercul Polar*, apărută la Curtea Veche în 2007. La început, am vrut să extrag pasaje despre sufletul românesc din opera lui Eminescu şi Caragiale. Apoi să-i completez cu Cioran–Eliade–Noica, dar şi cu Iorga, Motru, Blaga, Nae Ionescu. Mi s-a părut prea sofisticat pentru o simplă „carte de vizită“ şi m-am întrebat de ce nu râsul, comicul ambiguu, hazul nostru de necaz, cu istoriile lui Păcală şi poveştile cu proşti şi leneşi ale lui Ion Creangă? Sau specificul dracului românesc, cu aghiuţii de carnaval vărsaţi în turbinca lui Ivan, un fals, pitoresc demonism, radical deosebit de diabolicul catolic, gotic, protestant, adică îmbibat de lehamitea, apetitul tranzacţional, ludicul oriental şi mucalita noastră inconştienţă. Sau, în fine, o antologie pe raportul autohtonie/alogenie: noi despre ceilalţi (ruşi, englezi, francezi, unguri, nemţi, americani ş.a.), ceilalţi despre noi.

După care mi s-a exfoliat strălucitor în minte imaginea memorialisticii feminine şi am strigat *evrika*. Asta aveam să fac: o suită de imagini ale României prin oglinda splendorii, suferinţei şi exemplarităţii feminine ipostaziate confesiv. Am fost şi sunt un fanatic al memorialisticii, pledând constant pentru absorbirea ei (nu doar a literaturii epistolare) în organismul literar. Recitesc periodic, şi cu aceeaşi savoare, însemnările lui Argetoianu, jurnalele şi memoriile lui Eliade, corespondenţa lui Caragiale, Cioran, Kogălniceanu, Odobescu, Ghica–Alecsandri, I.D. Sîrbu, evocările lui Ion Ioanid, N. Steinhardt, Gh. Jurgea-Negrileşti, Radu Mărculescu… Însă marea febleţe, marile emoţii, ceasurile de delectare absolută mi-au fost prilejuite invariabil de aceste doamne extraordinare, regine sau ţărănci, studente sau profesoare, fiice, soţii, mame şi văduve, amante de alcov princiar, deportate douăzeci de ani în Siberia sau Bărăgan, deţinute în închisorile comuniste, doamne de onoare ale reginelor României, ori spirite academice perfect sincrone Occidentului, dialogând de la egal la egal cu somităţi de mare calibru.

Am cuprins, aşadar, în antologia cu pricina fragmente din trei tipuri de scrieri memorialistice feminine: tipul castelan (Regina Maria, Martha Bibescu, Maria Cantacuzino-Enescu,), cel ţărănesc (Aniţa Nandriş-Cudla, Elisabeta Rizea) şi cel erudit (Alice Voinescu, Jeni Acterian).

Acelaşi triptic – castelul, biblioteca, puşcăria – l-am păstrat pentru acest volum de glose care nu se vor decât o suită de plecăciuni în faţa unor feminităţi de mai multe ori pilduitoare. Adică intens iradiante, sper eu, în cuprinsul neisprăvirii, nemerniciei şi netrebniciei postmoderne.

Feminitatea încoronată, nobleţea superb, infantil sau parşiv alintată, cu capricii şocante, meandre imprevizibile, cochetării inofensive, hedonism exploziv, impulsuri contradictorii, adeseori *decisive* la vârful politicii naţionale. Sensibilitate, senzualitate, instinct şi educaţie, deghizament, arta disimulării, *one-woman show* cu efecte invariabil seducătoare.

Feminitatea ultragiată, a cărei naturală, inocentă vulnerabilitate se vede călcată în copitele unei istorii bestiale, trecând umilitor din avuţie, adică din confortul domestic al gospodăriei ţărăneşti, sau din efervescenţa saloanelor culturale, în animalitatea carcerei, mizeria interogatoriilor şi duhorile dormitoarelor colective.

Şi feminitatea spirituală, iniţial etic, apoi afectiv şi civic arhitecturată conform opreliştilor, cruzimilor, aberaţiilor şi malformărilor specifice unei istorii în care omul devenise doar o cifră în statisticile ororii.

Am jubilat, m-am înfiorat şi m-am vindecat, cu mândrie şi suspin, scriind aceste pagini.

Într-o România (şi-o lume) a deriziunii, mârlăniei şi pustiitorului relativism postmodern, iată că *avem*

cui ne pleca frunţile, cuminte şi recunoscător, cu buna-cuviinţă datorată celor care ne pot fi (ar trebui să ne fie) oricând modele de viaţă – de suferinţă, triumf, durere, extazuri şi moarte –, însă pe care le ignorăm cu păgubitoare inconştienţă.

Personal, nu aş fi vrut să scriu nimic altceva decât o antologie comentată. Nu doar fiindcă sunt un maniac al decupajului, un nesăţios al citatului. Ci pentru că toate mărturiile prefirate aici se susţin perfect în propria-le autonomie, sfidând – suav, subtil sau eroic – orice comentariu, orice glosare, fie în ordine estetică, fie, mai ales, în ordine morală. Dar cum legiuirile dreptului de autor sunt în aşa fel făcute încât orice elan antologator e descurajat feroce din start, a trebuit să-mi extind parazitar digresiunile, în speranţa că, oricum, citatele deţin întâietatea şi forţa captatorie.

De fiecare dată, fără excepţie, terminând un capitol sau altul, m-a revoltat cu durere aproape carnală absenţa marilor transpuneri cinematografice dedicate acestor existenţe exemplare. Să nu mi se spună că există mai multe filmuleţe documentare despre Regina Maria (personaj prezent şi la experimentul tvR *Mari români*), pentru că orice ţară care-şi respectă istoria, rangul şi simbolurile naţionale ar fi înrămat firea şi biografia fabuloasei Missy în filme cel puţin echivalente celor cu Sissy. Dar cine şi când se va încumeta la filmul vieţii Aniţei Nandriş? Nu e strigător la cer că nu avem un film copleşitor tocmai despre destinul care a compus această carte despre care Monica Lovinescu spunea că, odată apărută, „orice complex de inferioritate a noastră ca neam ar trebui să dispară“? Dar despre singurătăţile schingiuitoare din celularul Lenei Constante? Dar despre hărţuirea Adrianei Georgescu? Dar umilinţele trăite de ardent fragila, minunata Alice Voinescu în domiciliul forţat, unde ajunsese să jubileze la câte-o găină, trei ouă şi doi cartofi primiţi de bogdaproste de la o ţărancă? Dacă nu filme artistice, măcar docudrame cinstite, zdravene, magnetizante, făcute la şcoala BBC. Ni se tot plânge tinerimea de absenţa marilor modele uman-ziditoare, în vreme ce ele sunt, incredibil de multe, la îndemâna noastră, mai bine zis: a orbirii noastre.

Nu vreau, repet, să se citească nimic altceva din această carte decât citatele. Ele singure sunt prea de ajuns ca să se vadă, cum spuneam cândva: ce mult am avut, ce nimic ne-a rămas.

DCM

Trăind regal frumuseţea,
plăcerea şi dăruirea de sine

Regina Maria, fiinţa superlativului absolut

Până în 1991, când *Povestea vieţii mele* apărea în două volume la Editura Eminescu (traducerea Mărgăritei Miller-Verghi, ediţie de Ioana Cracă), nu citisem nimic de Regina Maria şi nici nu credeam că merită redescoperit ceva dintr-o „literatură“ pe care-o presupuneam cel mult egală lumii revolute din Peleşul păstorit artistico-ezoteric de Carmen Sylva. De atunci şi până azi, am recitit şi pritocit de nenumărate ori, literalmente *în extaz*, toate cele nouă volume apărute până acum (în principal, graţie devotamentului Georgetei Dimisianu, la Editura Albatros, apoi Historia, Cognitia, Polirom) de *Însemnări zilnice* ale acestei făpturi de unică, supremă, covârşitoare splendoare din istoria românilor. De-a lungul multelor note, recenzii şi articole ocazionale cred că am epuizat toată gama atributelor entuziaste menite să fixeze cât mai adecvat fervorile, strălucirile, senzoriumul fabulos, portretistica savuroasă, verdictele social-politice, estetice şi de mentalitate etnospirituală ce caracterizează aceste *Însemnări*.

Ştiu că ne aflăm abia pe la jumătatea ediţiei. Ştiu că traducerea (Valentina Costache şi Sanda Racoviceanu la primul volum, Sanda Ileana Racoviceanu la următoarele opt) e susceptibilă de multe îmbunătăţiri. Cred că prefeţele şi notele dr. Vasile Arimia şi, în general, îngrijirea ediţiei meritau o atenţie ştiinţifică sporită, ba chiar am auzit în rândul istoricilor nemulţumiri faţă de corectitudinea (integralitatea şi fidelitatea) transcrierii textelor. În fine, ştiu că unghiul meu efervescent de abordare – orientat exclusiv *psihologic*, captivat de pitorescul persoanei şi aproape deloc interesat de anvergura istorică şi politică a acesteia – poate deranja, agasa ori chiar scandaliza.

Dar nu-mi pasă. Sunt dispus să-mi asum cu semeţie „gasconă“ orice risc. Este aşa de mare, inexplicabilă şi nedreaptă ignorarea *Însemnărilor zilnice* ale Reginei Maria în cuprinsul memorialisticii (diaristicii) noastre, încât se impune instinctiv acceptat orice efort, cât de mic, de calibrare şi amorsare exegetică a lor întru o justă, eficientă şi definitivă situare la vârful ierarhiei. În ce mă priveşte, nu le găsesc egal decât în devastatorul Constantin Argetoianu cu suita lui ultrasuculentă de *Însemnări zilnice*.

De unde această ignorare, indiferenţă, neglijare, minimalizare? Din obrocul instalat cale de-o jumătate de veac de comunism peste tot ce ţine de Casa Regală a României? Din persistenţa prejudecăţilor interbelice, unde carlismul, antonescianismul, legionarismul, filogermanismul, ţărănismul şi bolşevismul jucau, fiecare cu temeiuri proprii, mai mult sau mai puţin împotriva Mariei? Din, pur şi simplu, considerente tehnice, obiective, precum necircularea ediţiilor, nevehicularea numelui, netraducerea monografiilor occidentale, valorificarea trudnică şi deci înceată a manuscriselor din arhive? Din prejudecăţi tipic misogine, care decretează ca specifice frivolitatea, subiectivitatea glamoros-cancanieră şi simpla retorică a seducţiei în literatura de acest gen? Din forţa uluitoare a bârfelor (uriaş mediatizate în epocă şi sadic ori tâmpeşte perpetuate de-a lungul deceniilor) care făceau din Maria o amantă în serie, o ruso-britanică francofilă, însetată de puterea absolută ş.a.m.d.?

Probabil că toate la un loc.

Cert, din păcate, e faptul că, aşa cum am mai spus, nu avem pentru *Missy* nimic din ceea ce s-a făcut – ştiinţific şi, mai ales, artistic – pentru *Sissy*[1]. Şi că această feminitate desăvârşită rămâne nemeritat de departe de marele public. Un public aflat mereu în căutare de modele ideale şi fiinţe exemplare, dar ţinut, fie deliberat, fie inconştient, într-o nevinovată, dar sigur păgubitoare, ignoranţă.

1. *Cf*. Guy Gauthier, *Missy, regina României*, trad. Andreea Popescu, Humanitas, Bucureşti, 2006, p. 69: „Dacă citim memoriile viitoarei regine a României suntem frapaţi de asemănarea de sentimente dintre ea şi Elisabeta de Bavaria după ce aceasta s-a căsătorit cu Franz-Joseph de Austria.“ Iar cu ocazia vizitei lui Franz-Joseph la Bucureşti, în septembrie 1896, Guy Gauthier adaugă: „Maria are o pasiune pentru acest unchi care ar fi putut fi socrul ei […]. Uneori bătrânul monarh tace şi o priveşte pe această prinţesă tânără şi frumoasă care vorbeşte cu înflăcărare de performanţele sale ecvestre. Dacă închide o clipă ochii, el o revede pe Elisabeta, pe Sissi a lui, la aceeaşi vârstă, în urmă cu patruzeci de ani. Aceeaşi impetuozitate, aceeaşi pasiune, acelaşi egocentrism…“ (p. 87).

Înainte de a-i încerca o caracterizare, s-o lăsăm s-o facă singură, căci se cunoaşte perfect, se trăieşte cu sfântă voluptate, se consumă frenetic şi se descrie cu precizie de ceas elveţian.

„Îmi place să ajut, să iubesc şi să fiu iubită“

„Un vas vechi plasat la locul potrivit în faţa unei tufe de flori îmi poate crea o plăcere mai mare decât un palat, dacă vasul are forma potrivită şi florile culoarea care trebuie. Atunci când organizez ceva, am viziunea totală a lucrului încă de la început: forma, culoarea, chiar umbra pe care o aruncă şi variatele efecte pe care le-ar putea produce la diferitele ore ale zilei. Frumosul din fiecare formă este pentru mine o plăcere fizică *şi, în acelaşi timp, îmi umple sufletul cu o satisfacţie pe care o egalează doar muzica perfectă care vibrează în mine.“*[2]

2 Sau: „Nu pot trăi lângă lucruri urâte. Există un curent modern pe care nu-l pot urma. Se pictează acum cea mai urâtă femeie, cea mai urâtă casă, cel mai urât copil, peisajul cel mai puţin atractiv. Portretele sunt colorate cenuşiu, cu nasuri roşii şi ochi împăienjeniţi, desenul este ignorat, florile sunt pete de culoare aruncate prin mişcarea pensulei […]. Nu poţi decât să te simţi indispus, dezgustat, dezamăgit, trist, întrebându-te dacă lumea asta e într-adevăr atât de urâtă, iar natura umană atât de monstruoasă“ (eram în aprilie 1921).

„Am o fire de copil, prea puţin de intellectuelle. *Sunt numai instinct, toată munca mea este spontană, nu am timp să fac combinaţii, atacurile mele sunt întotdeauna directe, nepregătite, am o flexibilitate naturală a minţii, cântăresc lucrurile rapid, înţeleg lumea repede, am un profund mod de a înţelege pe fiecare om cu care am de-a face. La aceasta se poate adăuga dorinţa feminină de a plăcea şi o inimă bună, ceea ce mă face irezistibilă. Îmi lipseşte complet convenţionalismul, nu am trăit niciodată* dans le monde, *încât nu fac politeţe gratuită. Întotdeauna, în toate ocaziile, sunt eu însămi: fără pretenţii, fără afectare, fără* subterfugii, *şi asta, în general, m-a ajutat, nu m-a dezavantajat. Adevărul este că sunt* unclassable.“

„Din fericire, naturaleţea mea permanentă mă ajută să trec prin toate încercările. Acel dejun a fost însă un real test pentru calităţile mele sociale şi eu n-am fost niciodată Femme du Monde, *eu sunt prea mult un Copil al Naturii.“*

„Am venit acasă pentru o clipă şi apoi am plecat la şedinţa de la Academie, unde am fost admisă ca singura femeie printre bărbaţi foarte bătrâni. Şi aceasta este socotită o imensă onoare, deşi eu o realizez mai puţin. Sunt inteligentă, dar nu sunt câtuşi de puţin o intelectuală, aşa cum se face mare caz de talentele mele etc.“

„Pe drept cuvânt, eu m-am născut ca lider, ca stăpân, dar pentru că m-am născut femeie nu pot sta decât în spatele lucrurilor, cu toate că simt atâta forţă în mine.“

„Aş vrea să fiu rege. Simt că mi-aş strânge oamenii laolaltă cu o energie aprigă. Este nevoie de mâna unui stăpân. În cazuri extreme este nevoie de mijloace extreme.“

„Eu pot transforma chiar oameni vanitoşi în sclavii mei supuşi, acţionând cu inteligenţă asupra lor în aşa fel ca slăbiciunea lor să se transforme în ceva bun. În privinţa oamenilor, deseori simt că sunt călare pe un cal nărăvaş şi doar tactul şi instinctul evită eşecul.“

„Drumurile dintre Braşov şi Făgăraş […]. Este exact genul de peisaj pe care îl ador, cu dealuri întinse, cu păduri nesfârşite şi pajişti verzi idilice, pline cu flori…“

*„Take (*Ionescu, n.n.*) m-a asigurat că toate poveştile despre ideile lui republicane sunt absurdităţi […]. Am avut o discuţie lungă cu el,* ca de la bărbat la bărbat (s.n.)*, a fost plăcut şi sincer.“*

„Liberă şi neconvenţională cum sunt, o disciplină cu adevărat de fier străbate tot ce fac.“

„Am o prea mare uşurinţă de exprimare. Un fel de torent, care nedumereşte şi-i copleşeşte pe alţii. Inima mea este întotdeauna bună, dar metoda mea este adesea lipsită de răbdare şi puţin cam ofensatoare. Sunt un vânt prea puternic, sănătos, viguros, dar unele plante nu trebuie să fie supuse atât de intens lui pentru că le face să se veştejească, le distruge creşterea în loc de a le scoate capetele din păienjeniş, aşa cum mi-ar face mie.“

„[…] dar pentru că eu am fost prea iubită, prea alintată, viaţa mea este prea împlinită. Sunt un mare dăruitor şi un mare primitor.“

„Darul de a mă îmbăta de frumuseţe
în întreg şi în amănunt
m-a însoţit de-a lungul vieţii“

Am citat până acum exclusiv din *Însemnări*. Dar şi *Povestea vieţii mele* e doldora de autocaracterizări percutante. Iată numai câteva:

„Fie binecuvântat şi iarăşi binecuvântat darul hărăzit mie de Dumnezeu, de a putea să mă înfior de bucurie în fiecare strop de sânge, în inimă, în suflet şi în toate simţurile mele; de a putea simţi, slăvi, tresări de fericire şi mulţumire!“

„Mai târziu, trăind într-o ţară latină, am învăţat să mai las ceva din acea înţepenire exterioară, adesea rău înţeleasă şi socotită poate drept trufie, ba uneori drept lipsă de inimă, şi care de altminteri se potrivea atât de puţin cu felul meu nestăvilit şi slobod de a privi viaţa. Din fire sunt nebănuitoare, gata să mă încred în alţii, mă las dusă de îndemnuri, iar nu de presupusuri şi rostesc uşor ceea ce simt. Niciodată nu încerc să fiu şireată, iscusită sau chibzuită faţă de alţii. N-am nici o apărare împotriva vicleniei şi niciodată nu mi se pare firesc să cred că cineva încearcă să mă înşele sau să mă păcălească. Rostind eu însămi, verde în faţă, tot ce gândesc, chiar când e primejdios s-o faci, nu-mi trece prin gând că alţii îşi pun mintea cu tot dinadinsul să înşele sau să mintă. La urma urmei, am răzbit prin viaţă fără multă pagubă, cu toată înnăscuta mea nechibzuinţă. Au fost, bineînţeles, ceasuri când unii au tras folos dintr-însa, cu toate acestea declar sus şi tare că, la drept vorbind, adevărata bună chibzuinţă stă în vorba cinstită şi la această credinţă rămân.“

„Ascunsă, dar stăruitoare, mila alcătuieşte cea mai adâncă latură a eului meu. Totdeauna mi-a fost

dat să văd latura dureroasă în omul care cade în ridicol sau mânie, latura tragică în omul târât de păcat şi latura tristă în omul înrăit.“

În fine, iată citatul capital, tot din *Povestea vieţii mele*, dinspre care cred că se cuvine începută orice lectură a acestei personalităţi fascinante:

„Ştiu bine că este între noi o diferenţă de rasă: sunt anglo-saxonă, iar voi sunteţi latini. Sunt din fire încrezătoare. Cred în bine, în Dumnezeu, în dreptate, în dragoste şi milă. Voi sunteţi sceptici, cinici, la voi nimic nu e sfânt, vă bateţi joc de toate, peste tot vedeţi urâciune şi trădare, nu credeţi într-o inimă curată. Voi vedeţi latura neagră şi întunecată a oricărui lucru, pe când eu o văd pe cea luminoasă. Eu cred în idealuri, în credinţă, în cinste, în bunăvoinţă. Nu sunt mereu în căutarea lupilor cu blană de miei, ale căror cuvinte sunt toate minciuni. Dar şi un latin, şi o anglo-saxonă s-ar putea înţelege dacă n-ar fi făţărnicie şi înşelăciune, dacă n-ar fi o dorinţă ascunsă şi vicleană de a mă prinde în mreajă, de a mă găsi vinovată şi astfel de a căpăta pe nedrept putere asupra mea. Am venit în România ca un viteaz tânăr şi vesel, gata să intru în rândurile voastre, să mă închin la steagul vostru, să păşesc neînfrântă alături de voi, cu un cântec pe buze, bucuroasă de orice greutate, de orice străduinţă, poate prea îndrăzneaţă şi neascultătoare, dar a voastră cu inima şi sufletul. Dar nu mă pot prinde în luptă cu vicleşugul vostru, nici cu şireteniile şi capcanele voastre. Sunt ursită să fiu mereu învinsă, dacă armele voastre sunt bănuiala şi înşelăciunea. Dar a cui e ruşinea? A mea sau a voastră?“

Un „copil al naturii“
cu zestre genetică imperială, ţinută de cavalerie
şi temperament de amazoană

Nepoată a reginei Victoria („Bunica Regină“) şi a ţarului Alexandru II („Bunicul Împărat“), fiica lui Alfred de Edinburgh, conte de Kent şi Ulster, şi a Mariei Alexandrovna, fiinţa Mariei alchimizează perfect datele tradiţionale ale celor două tipuri etno-psihologice. De la spiritul britanic, echilibrul, pragmatismul, pasiunea organizării sociale, excentricitatea, propensiunea civilizatorie. Iar dinspre sufletul slav – „o cultură în acelaşi timp sălbatică şi rafinată“ – dobândeşte „atracţia egală pentru lumină şi ceaţă, pentru violenţa contrastelor şi pentru nuanţele calde“, plus „violenţa specifică Romanovilor“.[3] „Eu îi cunosc pe dragii mei englezi – îi scrie ea prinţului Nicolae, care tocmai fusese admis să facă un stagiu militar, în aprilie 1924, pe vasul *Bembow*. Ei sunt mai puţin plini de viaţă decât latinii, mai puţin străluciţi, par mai puţin inteligenţi, dar vezi că ţara lor este în fruntea tuturor. Ei au creat-o cu disciplina lor, cu credinţa lor în datorie, în Dumnezeu, în onoare. Fiecare este un caracter care poate să fie de sine stătător, dar care face tot ceea ce trebuie pentru onoarea Angliei.“ Iar la Esher, în luna mai a aceluiaşi an, notează: „Nimic, cu excepţia Maltei, nu mă face atât de fericită, fericită total, fiecare picătură din sângele meu fiind inundată de bucurie, cu acel dor împlinit pe care fiecare creatură născută în Anglia o poartă în suflet pentru ţara natală.“

3. Guy Gauthier, *op. cit.*, p. 14.

Maria este imaginea totală a entuziasmului constructiv, cu trăiri năvalnice şi plenare, cu un altruism neştirbit şi o extraordinară capacitate de dăruire. Insubordonabilă şi imprevizibilă. Dominatoare prin

gingăşie, tenacitate şi amenitate, concesivă doar ocazional, dar iute comprehensivă oricând e vorba de interesul de stat şi de esenţa regalităţii ca arbitru naţional („Coroana este singurul lucru stabil din ţară“). Sincer admirativă când se află înaintea unei personalităţi charismatice, a forţei elastice şi a caracterului integru, inflexibil.

Adoră caii[4], milităria[5], dar şi automobilismul („noul meu Lincoln este realmente o minune. Suspensia e chiar mai bună ca la Rolls“). Deopotrivă sinceră în credinţe, convingeri şi *challenge*, exaltă natura, libertatea, francheţea şi implicarea generoasă. Nutreşte reveria Nordului, dar se topeşte de plăcere în Sud, la Malta, în Grecia, Italia şi mai ales la Balcic („paradisul pictorilor“: „toată viaţa mi-am dorit un astfel de loc“), care devine, infinit mai mult decât Peleşul şi Cotrocenii, „sfântul sălaş“ al singurătăţilor şi reveriilor sale.

4. M-am amuzat să notez numele cailor intraţi pe gazonul *Însemnărilor*, iubiţi aproape matern, sau frăţeşte, dacă mi se îngăduie expresia: Grui Sânger, Ardeal, Jumbo, Oituz, Ex, Cargil, Blue Sky, Skitty, Virtus, Kiralif, Scopa Flow, Austral, Coconaş, Filfizon, Berohan, Jay, Sharatz, Mr. Joe, Benjemma, Happy Haste, Gwalia, Runi, Radoteur, Patriot, Gordon, Rubin, Hobbs, Cerchez. La câini nu am fost la fel de atent, dar tot i-am însemnat pe Crivaia, Baicu, Ilderim, Igor, Spuma, Jamyal, Ariol, Faina, Bucur, Fiona, Stanca, Rock, Ciuculache.

5. „Trebuie să recunoaştem că rareori un suveran, sau un viitor suveran, va avea o afecţiune atât de sinceră pentru soldaţii ţării sale ca Maria“ (Guy Gauthier, *op. cit.*, p. 79). „Niciodată nu m-am simţit străină printre soldaţi […]. Cum mai strigau cu gurile larg deschise, arătând şiruri de dinţi albi şi puternici, şi cum le mai străluceau ochii!“. „În dosul palatului nostru de la Cotroceni era un mare câmp de exerciţii […] niciodată nu lipseam când manevra regimentul meu […]. Simţeam atunci un fel de beţie ameţitoare, care e greu de lămurit celor ce n-au simţit-o. Trecea de la soldaţi la mine o scânteie de adâncă înţelegere şi simpatie, ca un fel de electricitate de care ne dam seama şi unii, şi alţii cu un fel de ascuţită înţelegere: era viaţă, era nădejde, era o lume întreagă de puternică încredere în viitor […]. Ei alcătuiau o închegare de puteri pe care mă puteam bizui. Erau credincioşi, plini de închinare şi devotament“. „Când mă uit înapoi la plăcerea cu care goneam călare în fruntea unei cete de ofiţeri, repezindu-i peste ponoare, totdeauna cea dintâi, insuflând tuturor înflăcărarea ce o simţeam şi aprinzând într-înşii apriga bucurie a vieţii care mă deosebea, pricep că trebuie să fi atras asupra mea nenumărate critici.“ Am citat din *Povestea vieţii mele*. Din *Însemnări*, elocventă în acest sens este vizita la Şcoala Militară de Cadeţi de la West Point, în Buffalo, 25 octombrie 1926, cu „splendida armată de tineri prin rândurile cărora am trecut, cea mai frumoasă alcătuire de tineri, bine instruiţi, fercheşi, ordonaţi cum nu se pot vedea în altă ţară“. În fine, Guy Gauthier (*op. cit.*, p. 335) ne aminteşte că la funeraliile naţionale ale Mariei, pe 24 iulie 1938, „corpul reginei, pe un afet de tun, a traversat Bucureştiul împodobit în mov, culoare aleasă de defunctă în locul negrului. În spatele sicriului, calul său, în ale cărui scări se aflau cizmele întoarse. Funeralii de soldat.“

Eu feeric şi solar, Maria are cu adevărat cultul devotamentului, al „abnegaţiei şi datoriei“, de unde şi patima caritătii. E oripilată de sărăcie, mizerie, dizarmonie, inechitate, aşa că e încântată oricând poate *împărţi* (orice, oricui: dulciuri, bani, ţigări, desene, bijuterii, bibelouri, mici atenţii de Crăciun şi de Paşte, copiilor, ţăranilor, soldaţilor, supuşilor, rudelor, anturajului artistic sau domestic, doamnelor de companie sau pâlcurilor de ţigani).[6]

6. „Cantităţi însemnate de lapte condensat, cafea, zahăr, biscuiţi, gemuri, fructe uscate, cizme, cămăşi, lenjerie, haine de copii, valuri de metraje – este minunat să le poţi împărţi.“ Erau lucruri oferite de depozite din Anglia şi Franţa, umplând uneori mai multe vagoane de tren. Ba, odată, regina este încântată de oferta unui negustor american, care-i dăruieşte din stoc pentru bieţii românaşi de acasă nu mai puţin de… 400.000 de costume! „La vremea ceaiului, toţi copiii de ţărani m-au înconjurat pe terasa unde stăteam şi i-am hrănit cu biscuiţi dintr-un sac enorm pe care-l port întotdeauna cu mine în maşină.“ Etc.

Nu suportă „coroanele de flori artificiale sau de metal îngrozitoare“. Atât e de obsedată de frumuseţe („Frumuseţea şi Natura sunt cu siguranţă vindecătoarele sufletului“), de armonia fizică şi sufletească, încât, chiar când face pomeni pe „aleea săracilor“, nu omite să noteze urâţenia femeilor, cu fizionomiile ca greşite de un meşter olar nepriceput. Iar imaginea grăsimii o înfioară, când nu o răzvrăteşte de-a binelea, şi o punctează fără cruţare la insectar: „grăsana Paulina Oteteleşeanu“, „grasul Porcu“, „bătrânul grăsan Moşoiu“, „grăsanul Trancu-Iaşi“, „contele bucovinean Vâlcescu cu soţia sa obeză“, „dragul grăsan bătrân Berthelot, proaspăt vopsit şi radios“ ş.a. Inclusiv pe propria-i fiică, Mignon, oricât îşi adoră

Maria copiii, nu ezită s-o taxeze frecvent în *Însemnări*: „grăsana“, „indiferenţa ei faţă de aspectul personal este de neiertat“, „din nefericire nu este un scriitor bun, nu are nici un fel de talent, scrisorile ei sunt ca nişte scrisori de copil“.[7]

7. „Mă îngrozesc la gândul că o pierd“, exclamă regina la nunta lui Mignon: „Cu adevărat, ea ne face viaţa fericită. Este calmă, bună şi generoasă, uşor neglijentă, uneori mai degrabă un băieţoi, dar de o foarte bună calitate. Nu are nimic din frumuseţea Lisabetei, dar are o faţă dulce de înger.“

E conştientă că are „un magnetism natural“ şi „un înnăscut simţ al umorului“, că-i „am alături vrăjiţi de conversaţia mea“ pe oameni precum Clemenceau, Churchill şi alţii de acelaşi calibru. Pictează cu plăcere şi pricepere, îi plac enorm trandafirii, crinii, irişii (grădinile sale din Balcic stau până astăzi mărturie), dar şi jadurile, dar şi mânăstirile Hurezi, Dintr-un Lemn, ori culele de la Măldăreşti.

Detestă ipocrizia, artificialitatea, masochismul, gândirea negativă, conivenţele, constrângerile fariseice, canoanele salonarde, lehamitea mizantropă. Iar când e vorba de un bal costumat, fireşte că se deghizează în Carmen, „având un superb şal spaniol roşu brodat şi o frumoasă mantie neagră. Mi-am pus o garoafă roşie la ureche, am aranjat un enorm pieptene înalt peste care am prins mantia, mi-am fardat buzele şi vopsit sprâncenele ca să arăt cât mai provocatoare, cum ar spune francezii *à mon avantage*“.

Uvertura *1812* a lui Ceaikovski este pentru Maria „una din cele mai superbe lucrări scrise vreodată“. Preferă arta gotică şi bizantină, dar la Vatican se „îndrăgosteşte de apartamentul Borgia, stilul Renaştere, perfect. Mai ales camera din mijloc, cu admirabila lambrisare, elegantele plafoane, şemineul, frizele de marmură şi pardoseala frumoasă cu intarsii“.

Este prudentă, binevoitor preventivă cu ideea francmasoneriei[8]. Deşi extrem de reticentă, încă din adolescenţă, faţă de Germania, fidelă principiului nepărtinirii, pe care şi l-a propus ca literă de aur, înţelege corect (şi compătimeşte sincer) soarta acesteia după război. La fel de corect va evalua evoluţia monstruoasă a bolşevismului, „guvernul odios Lenin–Troţki“, după ce notează scrupulos ororile produse în timpul revoluţiei, decimarea familiei ţarului, nefericita soartă moscovită a tezaurului României, precum şi datoria Occidentului faţă de România ca barieră împotriva pericolului rusesc: „Am cerut publicului britanic să fie corect în judecata lui şi cât mai generos posibil, pentru că, ajutând România să trăiască şi să devină o ţară cu adevărat puternică şi prosperă, cu atât poate conta mai mult pe ea, ca o barieră puternică, utilă şi civilizată împotriva pericolului pe care Rusia şi dezordinea ei o reprezintă pentru întreaga omenire.“

8 Vezi însemnarea din 21 octombrie 1924, cu vizita unui „foarte interesant domn în vârstă, prieten cu soţii Spratt, care face parte din loja anglo-saxonă […]; el crede că francmasoneria ar fi un mod minunat pentru cimentarea diferitelor părţi ale României şi ar dori ca unul dintre cei doi fii ai noştri să intre în ea, întrucât, în Anglia, prinţii o fac. Regele Edward, tatăl meu, unchiul Arthur au fost cu toţii francmasoni şi David este în prezent. Francmasoneria în ultimii ani, prin loja franceză, şi-a dobândit un nume prost, pentru că a devenit puterea politică evreiască, un stat în stat în cadrul statelor“.

„Aş vrea să fiu rege, exclamă ea în februarie 1920. Simt că mi-aş strânge oamenii laolaltă cu o energie aprigă. Este nevoie de mâna unui stăpân. În cazuri extreme, este nevoie de mijloace extreme.“ Aproape că trecuse ca o nălucă otrăvită vremea tinerei englezoaice sufocate de rigoarea germanică a curţii lui Carol I, spionată şi obstaculată de tot felul de personaje „dickensiene“, şi stăteau să fie încoronate Regina, diplomatul efervescent, negociatoarea când arhilucidă, când controlat pasională. Iar Ferdinand, cu ezitările, moliciunea şi nesiguranţa lui, nu putea decât să-i stârnească Mariei impulsurile luptătoare. „Adevărul este că eu fac munca unui bărbat şi unei femei totodată, iar oamenii mă tratează ca şi cum aş avea o autoritate pe care, de fapt, nu o am. Vin la mine miniştri, politicieni, generali, mari industriaşi şi

oameni din finanţe, oameni de toate naţionalităţile şi de toate categoriile. Eu sunt un fel de organ executiv, ceea ce Nando nu este, acesta este adevărul“ (6 aprilie 1920). „Cel mai grandios moment dintre toate a fost acela când eu, cea mai importantă femeie din lumea modernă, îngenuncheasem în faţa regelui să primesc coroana din mâna lui, dând cu acel magnific gest de umilinţă o lecţie tuturor femeilor, arătând astfel că, indiferent de superioritate, ele trebuie să respecte autoritatea bărbatului. O nouă concepţie asupra lucrurilor, care m-a făcut să zâmbesc“ (23 octombrie 1922). „Este cea de-a 35-a aniversare a căsătoriei noastre […]. De-a lungul anilor furtunoşi şi cu atât de multe greutăţi prin care am trecut, am devenit prieteni statornici şi devotaţi, două caractere atât de diferite care au reuşit să creeze armonie din ceea ce ar fi putut fi cu totul altceva, şi cred că aceasta s-a datorat faptului că amândoi avem un puternic simţ al datoriei, deşi diferit exprimat, şi amândoi avem un singur ideal: ţara. Amândoi am trăit pentru ţară şi pentru copiii noştri şi am ştiut întotdeauna să ne înfrânăm suficient pasiunile, ca să nu rănim aceste două iubiri ale vieţii noastre“ (10 ianuarie 1927).[9]

9. „Nu *dragoste* era cu Ferdinand, ci *complicitate*. O împărţire a rolurilor“, Guy Gauthier, *op. cit.*, p. 108.

Şi, ca să terminăm în trombă capitolul Ferdinand: ce teribilă-i secvenţa 6 februarie 1927, când Maria îşi ajută testamentar soţul aflat la un pas de moarte să lase câte un mic suvenir şi iubirilor de altădată! „Sugerez, treptat, unul după altul, oameni care vor fi atât de fericiţi dacă li se lasă ceva. La început protestează, dar îl fac să treacă peste asta şi este pe jumătate amuzat, pe jumătate timid când îi spun să pună pe hârtie şi lucruri pentru diferitele lui flirturi: Titi, Julie, Valentine, fetele Robescu şi, fireşte, cea mai importantă, bătrâna Aristiţa, care l-a iubit cu atâta devotament, precum şi Maruca. Ne-am amuzat teribil de asta. Nu i-ar trece niciodată prin minte să facă acest lucru singur, dar cu mine îi place, iar eu fac ca totul să pară o glumă colosală!“

Ochii buni nu exclud privirea maliţioasă

Dacă disponibilitatea, sinceritatea, buna-credinţă, generozitatea şi directeţea compun, în cazul Reginei Maria, însuşi inter-*mediul* privirii asupra oamenilor, lumii şi istoriei, nu e mai puţin adevărat că sagacitatea autoarei, stilul percutant şi cernelurile necruţătoare fac deliciul şi picanteria multor pagini, fraze, caracterizări.

Anna de Noailles „le-a făcut pe fiicele mele să hohotească, fiind într-o rochie scurtă care abia îi acoperea genunchii când s-a aşezat“. „Madame Dissescu, extraordinar de idioată.“ „Am primit-o pe foarte vulgara soţie a ministrului nostru Djuvara de la Bruxelles.“ „Cămărăşescu. Am socotit întotdeauna manierele lui dezagreabile, deşi îl apreciez ca fiind foarte muncitor şi un excelent organizator, dar astăzi mi s-a părut un cobe cu sângele şi cu inima reci.“ „Afectata Didina Cantacuzino, întotdeauna greu de suportat, plină de ea, autoritară, enervantă.“ „După cină, conversaţie cu Marcel Proust, un omuleţ mai degrabă oribil, dar ale cărui cărţi sunt extraordinar de *en vogue*.“ „Am primit-o pe doamna Charles Adolphe Cantacuzène, născută Missir, care a stat în străinătate de când s-a măritat cu soţul ei, un poet cam grotesc.“ „Tzigara, vorbitor strălucit şi foarte amuzant, dar am totdeauna sentimentul că vrea să-l zăpăcească pe celălalt şi să-l facă să lase garda jos […]. Lui nu-i prea merge cu mine când vrea să mă prindă în şuvoiul vorbirii şi inteligenţei sale.“ „Elena Văcărescu, deosebit de plăcută şi inteligentă, însă realmente hidoasă, până şi ochii-i sunt urâţi, cu miopie, şi mici ca la chinezi.“ „Doamna Dissescu, stupidă, repetă totul ca un papagal.“ „Urâta, dar plăcuta doamnă Pompiliu Eliad.“

Să mai vorbim, oare, despre Zizi Lambrino şi Elena Lupescu?! Cea dintâi e, la început, „oribila,

meschina femeie care lucrează să-l distrugă pe Carol“, apoi „micuţa viperă“ şi „diavolul acela de femeie“. Cea de-a doua, „mizerabila cu părul roşu“, „femeia roşcată, needucată, vicioasă“, capătă cu vremea contur de conspiraţie politică: „Femela este condusă de o bandă care vrea să răstoarne lucrurile în România şi-l foloseşte pe Carol ca instrument împotriva stării de lucruri paşnice. Orice este posibil, câtă vreme bolşevicul este furios!“

Bineînţeles însă că harul portretistic al Mariei nu rezidă în atari picături de *aqua forte*. Încercând să desprindem câteva crochiuri din savuroasa-i expoziţie de fizionomii, scene şi caractere, mergem rapid la Martha Bibescu, unde prietenia şi rivalitatea consună într-un chip aparte. „Fără îndoială că Martha este o companie plăcută şi încântătoare şi nu are nici un rost să-i ceri ceea ce, din punct de vedere moral, nu-ţi poate da. Ea este instinctiv o ambiţioasă, s-a născut aşa, iar frumuseţea şi inteligenţa o ajută mult.“ I se adaugă pasiunea pentru frumos şi creativitate în tot ce-o înconjoară, „un real talent de a aranja lucrurile artistic şi plăcut pentru primiri“, dar şi „o anume cupiditate“, „talentul de a găsi profitul“, ca şi elanurile de „snoabă incorijibilă“. Iubeşte natura (Maria fiind sedusă de ce-a reuşit Martha în parcul de la Mogoşoaia), e cinică, lipsită de scrupule şi răzbunătoare la o adică, iar Maria acceptă şăgalnic faptul că Martha îl poate seduce lesne pe Ferdinand.[10]

10. „25 aprilie 1924, Nisa. Maiestatea Sa se distrează foarte bine, dar stă prea mult cu Martha, după aprecierile tuturor. A fost totuşi unul din acele evenimente care nu pot fi evitate. Cum ar putea Nando să-i reziste Marthei la Paris, ce anume ar putea avea el împotriva farmecului ei şi a felului în care cunoaşte ea Parisul, mai ales că Nando întotdeauna aşteaptă să fie condus […]. Fireşte că sunt ochi pizmaşi care îi urmăresc…“

Surprinzător de aspră apare figura mamei, „atât de singură“, cu viaţa ruinată, ea care „a urât totdeauna Anglia. Rusia a dispărut, Germania a fost înfrântă, averea ei s-a dus, familia ei rusă a fost ucisă, ce i-a mai rămas?“. În octombrie 1919, după ce mama şi fiica se situaseră pe poziţii antipodice în timpul războiului, „este surprinsă să mă găsească atât de neschimbată, de simplă, de naturală, atât de impulsivă, dar ghiceşte totuşi puterea ce s-a născut în mine, curajul, femeia care ştie ce vrea, femeia care nu se teme“. La 18 august 1920 este relatată o scenă tulbure şi amară, unde Barbu Ştirbey asistă scandalizat la un veritabil tir bârfitor al mamei la adresa Mariei, cu acuze de libertinism, inconştienţă, imoralitate.

Ferdinand, Barbu Ştirbey şi colonelul Boyle stau frumos în rame deosebite, dar învecinate.

Primul e privit de regulă condescendent, când nu cu justificată agasare. „Nando nu mişcă un deget. Este atât de obositor şi de greu să-l faci să întreprindă ceva în vreo direcţie şi să rezolve ceva, fapt care mă determină să mă implic eu. Trebuie să merg înainte cât îmi curge sânge prin vene.“ „Nando nu a ştiut niciodată să fie un adevărat stăpân, iată care e marea problemă şi fireşte că nici eu nu pot să le ţin sub control pe toate.“ „Am înţeles că atunci când minţile confuze, ca a lui, devin pe deplin conştiente, ei trebuie să sufere şi, nefiind luptători şi nici învingători, îi consideră pe ceilalţi ca fiind duşmanii şi persecutorii lor.“ „Toată viaţa a fost atât de necomunicativ, a exprimat atât de puţin din gândurile sale lăuntrice. Era generos, afectuos, blând, dar n-a organizat şi n-a creat. Şi-a făcut totdeauna datoria, dar a lăsat binele în voia lui şi rareori se trezea din cotidianul ce reprezenta legea firii sale.“[11]

11. „Prinţesa moştenitoare avea darul faptei creatoare. La soţul ei – cel puţin în perioada cât a fost succesor la tron – spiritul de iniţiativă era încă slab dezvoltat. El se subordona de bunăvoie conducerii autoritare pe care o întruchipa regele. Drept urmare, alături de această femeie pe cât de energică, pe atât de genială, Ferdinand a devenit alt om. El a înţeles că în lupta vieţii, două energii fac mai mult decât una“, Eugen Wolbe, *Ferdinand I, întemeietorul României Mari*, trad. Maria şi Ion Nastasia, Humanitas, Bucureşti, 2006, p. 81.

Cel de-al doilea i-a fost marele sprijin toată viaţa regală. „Pacificator“, „calmul său îmi dă o anumită *pondération* de care natura mea impulsivă duce lipsă“. „El ne-a fost cel mai credincios prieten şi cel mai

apropiat colaborator al meu. Ne-a ajutat să construim România Mare, împreună am dus lupte, ne-am zbătut şi am mers înainte, eu singură ştiu cât de mare a fost participarea lui, deşi numele lui nu va figura în istorie, cu excepţia acestor pagini, dacă vor fi vreodată citite. Dar aici scriu clar în cuvinte hotărâte: Nando şi cu mine nu am fi unde suntem dacă Barbu Ştirbey nu ar fi stat alături de noi aşa cum a stat devotat, atent, inteligent, plin de tact, lipsit de egoism."

Cât despre colonelul Joe Boyle, el este uşor de rezumat de către istoricul casant, care se lasă cam lesne îmbibat de contextul mediatic, intens bârfitor şi irepresibil colorat politic, al epocii: „Acest aventurier canadian a fermecat-o pe regină, care, la cei 42 de ani ai săi şi 25 de ani de căsnicie, s-a lăsat sedusă (sau mai exact a dorit să fie sedusă), astfel că l-a abandonat pe Barbu Ştirbey, aruncându-se cu o voluptate greu imaginabilă în braţele colonelului Boyle. El a devenit dragostea şi iubirea vieţii sale."[12] Pentru Maria, Boyle e ca un frate geamăn. „Are o fire extrem de năstruşnică, profund nonconformistă, pentru unii chiar înspăimântătoare, dar pentru mine uşor de înţeles, foarte apropiată de firea mea, pe mine mă încântă!" Cred că-i preferabil ca, în cazuri gen Maria, Ştirbey şi Boyle, să rămânem în sfera expresiei franţuzeşti *amitié amoureuse* decât să prelungim cu păgubitor sadism în posteritate clişeele cancanier-jurnalistice din imediatul personajelor regale.

12. Ioan Scurtu, *Ferdinand I*, vol. II, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2001, p. 55. Ca temei, la note este citată cartea lui W. Taylor, *Regele aurului şi regina Maria*, Editura Atos, Bucureşti, 1996.

Ionel Brătianu e privit, pe rând, cu justeţe glacială, cu mândrie, complicitate, rezerve şi admiraţie, pe scurt: cu sincer respect. Iată ce notează regina în 24 noiembrie 1927, la moartea lui, la doar patru luni după înmormântarea lui Ferdinand: „Marele şi puternicul om, sprijinul ţării, susţinătorul Dinastiei, aşa-numitul tiran, stăpânul, conducătorul, capul… a murit. Brătianu şi Regina! Cât de des au fost numele noastre alăturate ca două forţe, şi de multe ori cu insulte violente din partea opozanţilor noştri […]. Regele a fost simbolul, stindardul. Brătianu a fost cu adevărat capul, puterea, cel care ştia ce face, care trăgea sforile. S-a dus."

Apropo de opozanţi, constant este încondeiat Averescu[13], dar şi Maniu, campion al pertractărilor ambigue, labirint de ezitări, tactici duplicitare şi retorici ale amânării, dar şi strateg orgolios al autonomiei ardeleneşti faţă de Bucureşti ş.a.

13. Averescu „extraordinar ajutat de necinstea *funcţionarilor* care, foarte firesc, au încăput pe mâna celor care doresc să răstoarne totul" (eram în aprilie 1919, la câţiva paşi de posibila bolşevizare a României). „Averescu joacă pe acest teren foarte fertil. El demască un ticălos cu ajutorul altui ticălos, nu cu ajutorul unui om onest." În schimb, în 13 martie 1920, când Averescu vine la putere, „desigur că-l voi susţine cât voi putea, dând la o parte toate resentimentele din perioada în care obişnuiam să-l numesc *l'homme de Malheur*. Oricine vrea să muncească şi să-i facă pe alţii să muncească, să organizeze, să reconstruiască are toată simpatia mea, indiferent cât de mult am fost în dezacord în trecut".

Dacă Iorga apare frecvent în *Însemnările* reginei ca un „bătrân nebun şi pătimaş", unul care „şi-a pierdut minţile", „absolut răuvoitor în ziarul lui", „un adevărat cobe, emisar de veşti proaste", „nu am văzut niciodată un om mai plin de sine" etc., în schimb, Argetoianu – „amuzant şi groaznic de cinic", „deşi odios, este foarte amuzant" – beneficiază, fie şi *à contre-cœur*, de îngăduinţa părţii ludic-sagace din fiinţa Mariei: „Deşi cea mai bună parte din mine nu-l place, latura slabă a fiinţei mele găseşte foarte amuzantă conversaţia lui extrem de spirituală, dar din păcate cinică."

I.G. Duca însă e privit mereu cu căldură: „O companie excelentă. Este atât de tânăr în felul lui, atât de entuziast, atât de gata să accepte ideile altora. Este slab şi vioi, nu oboseşte repede, poate să meargă cu mine peste tot, cât este ziua de mare, ceea ce foarte puţini pot." „Duca este o gazdă minunată, vesel, interesat de orice, foarte tânăr în modul de comportare, mişcare, interese, entuziasm. Nu e deloc blazat şi

este cel mai bun preţuitor pe care-l cunosc al unei glume. Viaţa, evenimentele, oamenii, lucrurile, amintirile, planurile, descoperirile, cărţile, florile, arta îl interesează şi-l amuză. Este gata să dea curs oricărei fantezii ale mele şi, ca mine, are întotdeauna o sursă nouă de energie.“

În fine, din puzderia personajelor (mare păcat absenţa indicelor de nume în cele nouă volume ale *Însemnărilor* apărute până acum!) sunt de reţinut Carol I, Take Ionescu, Aristide Blank, generalul Ballif, Eliza Brătianu, Titulescu, Stelian Popescu, precum şi modul aparent paradoxal, amestec de obiectivitate amară, înţelegere resemnată şi adoraţie maternă cu care Maria îşi comentează copiii[14], după cum în *Povestea vieţii mele* amatorul de cazuistică pitoresc înrămată e sfătuit imperios să umble după contesa Alexandrina Tolstoi, căpitanul Maurice Bourke, ducele Sergiu, guvernatorul Moscovei, Carol I şi Carmen Sylva.

14. Ileana, cea mai dragă, mereu notată superlativ, e taxată când e cazul: „îi place pianul, dar nu are talent“. Nicolae e fermecător, dar şi ezitant, are un spirit viu, e un „băiat drăguţ, sănătos, plăcut, amuzant“, dar „atât“. Lisabeta „trăieşte numai pentru ea şi totuşi se ascunde în ea un fond foarte bun, atât că se amăgeşte în permanenţă. Trăieşte ruptă de realitate şi aleargă după himere, vrea să fie totdeauna admirată ca *une incomprise* […]. Nu-i pasă decât de ea, ea este centrul lumii.“ Cât despre tragedia vieţii, prinţul Carol, „el este ca un om care moare de o boală incurabilă, împotriva căreia nu are putere şi nici dorinţă să lupte“, „e putred până în străfundul sufletului“, „a reuşit să ajungă scandalul Europei“, „oh, Carol, te-ai născut ca să-mi frângi inima la nesfârşit!“.

Cum spuneam, două lucruri mi-am propus aici: un demers preponderent expozitiv, nu analitic, şi accentul pe partea psihologică, nu istoric-politică a încoronatului Personaj. Am amânat, astfel, pentru viitoarele apariţii ale seriei, selectarea reflecţiilor despre Rusia sovietică şi inconştienţa europeană, despre SUA şi România, despre România prinsă între Ideea germană şi Ideea franceză, despre mentalităţile britanice şi cele ruseşti ş.a.

Regina Maria rămâne cu siguranţă în atenţia specialiştilor prin relaţiile cu Carol I, Ferdinand şi Ionel Brătianu, prin campaniile internaţionale (în principal Franţa, Anglia, SUA) pentru înfăptuirea României Mari, ori prin trista situare în sulfurosul caz Carol II.

Însă pentru cititorul obişnuit, ca mine, strălucitoarea, acaparanta ei feminitate imperială reprezintă în clipa de faţă, alături de Carol I, cel mai fecund (şi mai urgent de urmărit şi asimilat) model uman din istoria noastră.

Tocmai de aceea ţin să închei cu încă un colaj:

Pentru România de ieri, de azi, de mâine

„Sunt complet şi profund exasperată. Mi se face greaţă de indignare, nimeni nu respectă pe nimeni, toţi sunt geloşi, invidioşi, răutăcioşi.“

„Mi-am petrecut dimineaţa la Spitalul… Am fost exasperată de starea de neglijenţă în care l-am găsit. M-a dezgustat total. Nu au săpun, nici un fel de dezinfectante, bucătăria nu are ventilaţie, lemnele care trebuiau folosite pentru spital au fost furate de intendenţi […]. Ajut cât pot. Dar aria este prea mare […], aproape că-mi plesneşte inima pentru că dau atâta interes lucrurilor.“

„Se continuă a se face greşeli în Basarabia. Ce păcat că până şi Herţa are sentimentul că lucrurile ar putea merge foarte bine cu puţină bunăvoinţă şi o cooperare între toate partidele.“

„Românii mei nu sunt în mod natural înclinaţi spre efort, dar ei pot munci dacă sunt bine conduşi.“

„La ora 12 am deschis primul nostru parlament pentru România Mare şi Unită. A fost un moment solemn, dar totuşi inima mă durea. Toţi românii noştri nu erau uniţi aşa cum ar fi trebuit să fie, lumea după război nu se arătase la înălţimea eroismului desfăşurat în timpul giganticului efort de a câştiga. Am câştigat, dar omenirea a rămas mică, sordidă, lacomă şi egoistă. Se mineză unul pe altul, sunt invidioşi şi egoişti, lacomi şi meschini în scopurile lor. Puţini, foarte puţini se ridică deasupra mocirlei, cu idealuri curate şi dorinţe spre bine. Asta m-a făcut tristă în această zi care ar fi trebuit să fie una de glorie şi satisfacţie.“

„Imaginaţia este, de fapt, un dar rar. Scriitorilor noştri le cam lipseşte.“

„Mă gândesc mereu la săraci, la groaznicele lipsuri de tot felul şi la înfiorătoarea noastră neputinţă de a ajuta, datorită condiţiilor incredibil de dezastruoase de transport, care paralizează orice efort.“

„Oh, da, este mult mai uşor să critici decât să faci ceva […]. Există o mare dorinţă de bine în ţară, mulţi văd că ţara îşi risipeşte şansele, că e întârziată dezvoltarea, că se alege praful de reputaţia ţării, şi totuşi chiar şi cei mai bine intenţionaţi, când capătă puterea, o folosesc greşit. Nu întotdeauna din cauza principiilor lor nu se menţine prestigiul, ci adesea pentru că situaţia îi depăşeşte şi nu pot face faţă volumului de muncă, intrigilor, corupţiei, obiceiurilor proaste, invidiei, lăcomiei, incapacităţii, leneviei, necinstei. Ei se poticnesc, concepţia lor devine neclară, idealul lor mai palid, fără perspectivă. Puţini sunt suficient de puternici ca să reziste şi să rămână credincioşi principiilor lor în orice împrejurare!“

„Am învăţat cum să-i cunosc pe românii mei şi să ştiu de ce rasa noastră anglo-saxono-germană le este necesară ca un suport rezistent: pentru că ei sunt inflamabili, iuţi la mânie, se irită uşor, sunt influenţaţi de pasiunea momentului şi de irezistibila lor dorinţă de schimbare. Când cineva nu se ridică la aşteptările lor, ei ar vrea să-l distrugă imediat, chiar dacă era un idol, şi să pună alt idol în locul lui.“

„Românii au suflet bun şi gură rea.“

„Cine oare poate începe ceva în dulcea Ţară fără să fie atacat sau obstrucţionat?“

„Nu văd cum aş putea găsi suficienţi oameni oneşti în magistratură şi în armată, ca să fie condusă această ţară dificilă şi în care, din păcate, vocea şperţului este revoltător de predominantă. Puţini rezistă marilor tentaţii care vin odată cu puterea. Ei îşi închipuie că pot rezista, dar, chiar dacă sunt oneşti din fire, în curând se vor vedea obligaţi să tolereze necinstea la alţii, pentru că şi ei trebuie să lucreze cu instrumentele pe care le găsesc […]. Fără îndoială că ţara noastră este în prezent într-o poziţie proastă din cauza necinstei în creştere la toate nivelurile, dar de unde trebuie să se înceapă pedepsirea şi ce om este destul de tare, chiar dacă este onest şi destul de inteligent, să o facă? Ar fi nevoie de un fel de Boyle, puternic, neîndurător, despotic, sigur pe sine, descurcăreţ, fără odihnă zi şi noapte, fără să-i pese dacă e detestat sau iubit, cu o minte pătrunzătoare, întotdeauna prompt şi fără familie, fără ambiţii personale cu excepţia reuşitei muncii sale. Unde găseşti în România un asemenea

om?“

Maruca, de sărbători

„Trei devize.

Un loc pentru fiecare şi fiecare la locul lui.

Un timp pentru toate şi fiecare lucru la timpul său.

Totul mă atrage şi folosesc tot ce este potrivit, dar nimic nu-mi este indispensabil şi, din ceea ce îmi lipseşte, găsesc încă forţă şi o învăţătură bine-venită.

Starea mea de graţie? Este pur şi simplu o fericită dispoziţie a sufletului care, după ce a constatat şi pus la locul lor necazurile mărunte, detaliile neplăcute ale vieţii, mă ajută să le ignor, să trec peste ele. O sănătate fizică şi un echilibru moral excepţionale, precum şi facultatea, destul de rară, e adevărat, de a transfigura realitatea, fără să o alterez, trăind-o cu intensitate şi ardoare în ceea ce are pozitiv şi esenţial“.

„Românul nu acţionează la drept vorbind: el îşi suportă sarcina atunci când o necesitate imperioasă i-o impune: ţăranul, de exemplu. Românul nu ştie să muncească. El improvizează împins de capriciu sau de hazard. Hazardul! Un fel de divinitate naţională care conduce majoritatea împlinirilor noastre, dacă putem vorbi de împliniri într-o ţară în care activitatea se reduce prea adesea la elaborarea de proiecte întotdeauna grandioase, dar uneori nepotrivite […]. Dar steaua ce veghează asupra destinelor ţării române salvează mereu acest popor, pe cât de indolent, pe atâta de eroic, din prăpăstiile în care îl prăvălesc cele mai nebuneşti aventuri. De aici fatalismul nostru şi încrederea în destinul nostru, de aici şi acel «lasă-mă să te las» naţional, care traduce indolenţa noastră funciară în acelaşi timp cu indestructibila credinţă a românului în ceea ce el numeşte şansă. Da, indolenţă, fatalism oriental, dar nu lipsă de energie propriu-zisă, dacă prin energie înţelegem focul sacru ce mocneşte în inima oamenilor şi capacitatea de a sări în apărarea ţării când ea este ameninţată. Credinţă, suflet, sevă, tradiţie, obiceiuri primitive, daruri excepţionale, din nefericire necultivate, virtualităţi cu rezerve inepuizabile, mai captivante cu cât sunt mai ascunse, prizoniere, se pare pe vecie, în visul lor.“

„Aceşti boieri orientali trăiau în mijlocul lanurilor şi al turmelor lor, în conacele vechi unde viaţa se scurgea îmbelşugată, măreaţă, biblică, unde podurile gemeau de greul fructelor, hambarele plesneau de grâul binecuvântat de Dumnezeu şi de oameni, iar în pivniţele vaste ca nişte catacombe stăteau cu duzinele butoaie de vin şi mii de sticle cu soiuri rare, unde tăiai smântâna cu cuţitul, unde cuptoarele cu pâine şi plăcinte nu se mai goleau, iar ciubucele parfumau încăperile cu fumul de tabac blond de Stambul…“

„Fiicei mele.

Vrei ca iubirea să fie o flacără nestinsă? Atunci nu te consuma prin ea şi pentru ea. Arzi dacă vrei, dar să o faci precum astrele ce strălucesc fără să devină cenuşă. Spre încântarea iubitului, îndepărtează-ţi vălurile, lasă în plină strălucire frumuseţea! Potoleşte-i setea cu fructul trupului tău, dăruieşte-i inima şi, lăsându-te în voia lui, înteţeşte-i elanul.

Dar la flacăra mângâierilor nu te lăsa pustiită de partea ta de divinitate.“

Trăieşte regal femeia din tine

Ce strălucitor (chit că uneori agasant) spectacol de feminitate, ce agreabil însoţitor pentru fervorile Reginei Maria, cea care, de altfel, o şi portretizează empatic sau picant:

„Am vorbit şi iar am vorbit şi ne-am dat seama cât de bune prietene suntem“ (12 ianuarie 1919).

„Are acolo tot ce vrea, şi dragoste pe deasupra, dragoste nemăsurată, nestingherită – fără nici o teamă de nimic şi trăieşte egoist pentru sine însăşi, ca o floare ce crede că soarele a fost inventat special pentru a o face pe ea să crească, să înflorească şi să se bucure“ (Lausanne, 28 septembrie 1919).

„Ea nu trăieşte decât pentru ea şi Pinx [George Enescu, n.n.]. Ce ciudată concepţie despre viaţă. O poţi avea doar dacă eşti complet egoist, socotind că ai toate drepturile, că ceilalţi nu contează decât în măsura în care toate sunt în aria ta de interes. Drăgălăşenia ei şi totala ei înţelegere faţă de orice lucru care ţine de firea omenească o fac deosebit de plăcută, fără îndoială însă că excentricităţile sale sunt prea exagerate“ (Zürich, 18 noiembrie 1920).

„Spre seară am plecat cu Maruca la Copăceni. Întotdeauna este o excelentă companie. Este, fără îndoială, prea originală ca să poţi suporta să te vezi cu ea regulat. Ea trăieşte doar pentru sine, dar noi toţi o iubim“ (15 iunie 1921).

„Am avut o scenă neplăcută cu Maruca. Ea mi-a spus lucruri dure. Prin Grigore Filipescu a început o campanie monstruoasă în legătură cu Barbu [Ştirbey, n.n.] şi numele meu a fost mânjit, eu sunt târâtă în noroi şi s-a ajuns până acolo încât să se spună că datorită unei scene groaznice între Barbu şi Carol s-a ajuns la criza care l-a făcut pe Carol să plece, şi că eu i-am ţinut partea lui Barbu împotriva propriului meu fiu. Maruca spune că mi-am pierdut toată popularitatea şi că pentru moment sunt terminată în ce priveşte opinia publică […]. Lăsaţi-mă să plec. Am terminat cu voi toţi, v-am dat toată tinereţea mea, sănătatea, energia, speranţa, inteligenţa, încrederea şi, mai ales, v-am dat dragostea mea, iar voi acum îmi aruncaţi totul în faţă […]. Iar Maruca, *justiţiara*, se va întoarce liniştită la confortul ei egoist şi nu va cunoaşte nimic din agonia mea…“ (9 februarie 1926).

„Multă conversaţie amuzantă cu Maruca emiţând, ea, ca întotdeauna idei aparte, făcându-i pe ceilalţi să le discute. Este adorabil de absurdă, fermecătoare“ (15 ianuarie 1927).

Maria Cantacuzino-Enescu (1879–1968), Maruca pentru intimi

Până acum – nedând eu vreodată importanţa cuvenită mariajului său cu George Enescu – Maruca însemna pentru mine exclusiv iubirea finală (fatală?) a lui Nae Ionescu, necum fata din spiţa Rosetti-Tescanu (vezi şi *Mărturisirile* generalului Radu R. Rosetti), care se mărită la 18 ani cu Mihail G. Cantacuzino, mătuşa Oanei Orlea, prietena Reginei Maria (în selectă, amiabilă rivalitate cu Martha Bibescu şi Cella Delavrancea) ş.a.m.d. Graţie volumului *Umbre şi lumini. Amintirile unei prinţese moldave*, scris în franceză către finele anilor ’50, tipărit la Paris în 1955 şi tradus excepţional de Elena Bulai (adevărat exemplu de identificare psiho-stilistică) în anul 2000 la Editura Aristarc din Oneşti, am avut ocazia unei încântătoare revelaţii.

Iată stilul, iată omul, încă din primul paragraf al cărţii: „Ce melancolie infinită stârnesc drumurile

româneşti noaptea! Drumurile pustii şi desfundate, catifelate de praful gros din care emană, în timpul căldurilor de cuptor ale verilor noastre fierbinţi, o nedefinită şi tulburătoare aromă de valeriană şi vanilie, amestecată cu aburul fin al vaporilor vegetali: pământ românesc încins de soare.“

Maruca ştie, înainte de orice, să-şi exploreze şi să-şi exploateze simţurile. Drumurile nocturne prin câmpie, prin fâneţe sau la marginea pădurilor, cu fiorii şi patosul lor romantic vor fi o constantă a amintirilor, ca şi atmosfera patriarhală, gâlgâind de hedonism şi excitaţie ludică, a conacului boieresc. „Pe la asfinţit şatra se opreşte, căruţele străvechi încremenesc în preajma cătunelor, scăldate în fum albăstrui. Se înalţă corturile, se aud arămurile trântite cu nepăsare pe pământ, se aprind focuri şi tinerii se cuplează la întâmplare, adesea fratele cu sora, incestul fiind un lucru curent la ţigani […]. Ciudată şi plină de primejdii pentru trecător este frământarea de pe feţele blestemate pe care joacă flăcările, şi totuşi sunt uimitor de vii şi de fericiţi aceşti dezmoşteniţi! Din acest secret şi din nevoia lor de noi orizonturi se degajă nu ştiu ce nostalgie insidioasă, o incitare tulbure la îmbrăţişări necurate şi la drumuri fără de capăt.“

Inteligenţă iute, asociativă, pe fond sangvin, trăind în plinul senzaţiilor cu neînfrânată libertate şi aviditate a experimentării. Nu degeaba au educat-o în copilărie miss Belbin şi miss Gerard cu engleză, franceză şi latină, cu mitologie, istoria antică, desenul şi pianul. Baie de afecte, capricii şi învolburări orgolioase, strunite de sagacitatea captării umanului.

Dacă în cele naturale pagina rămâne îndatorată până la pastişa inconştientă licorilor turghenieviene şi reveriilor „à la Pelesh“, portretistica în schimb e savuroasă, sprinţară, păstoasă şi picantă. Adică modernă cât cuprinde:

„Sărmanul Gheorghe Donici, şi el îndrăgostit nebuneşte de Alice. Cu o inimă de aur, cu o carieră de viteaz, pe care toţi îl iubeau, îl respectau, dar la care erau de plâns (fără să îndrăznească cineva să i-o arate, căci îl ştiau limitat) picioarele pitice, susţinând un tors disproporţionat, un nas ca un cartof şi o bâlbâială care devenea jenantă atunci când se emoţiona sau se înfuria, căci era susceptibil pe cât era de sensibil şi generos. Quasimodo patetic al nemiloasei Esmeralda, cum era această Alice…“

„Elegantă uniformă ţaristă, pasiune slavă violentă şi autoritară sau redingotă strâmtă, impecabil asortată cu pantalonul la culoare. Cu o şuviţă de păr căzută peste fruntea albă, înaltă. În jurul cuplului îmbrăţişat se aprinde galbenul parcului incendiat de toamnă. Morbidă patimă a unei frumuseţi la apus, fiecare jurământ de dragoste eternă sună ca un dangăt de clopot, căci Maria Roznovanu împlineşte curând patruzeci de ani.“

„Prieten deosebit al lui Carmen Sylva, Alecsandri făcea ce voia, întorcând pe dos reşedinţa regală de la Sinaia, spre marea supărare a soţiei sale, geloasa Coană Paulina, fiică de hangiu din Târgu Frumos. Răpită de el în tinereţe pentru că era frumoasă şi luată în căsătorire mai târziu, atât pentru talentele ei culinare, cât şi pentru că născuse o fată (Maria Catargi mai târziu), pătrunsă de importanţa ei de soţie de ministru plenipotenţiar, Coana Paulina întrerupea fără menajamente flirturile soţului cu frumoasele domnişoare de onoare ale lui Carmen Sylva, adunate cerc în jurul lui pe peluzele umede, dar pline de flori ale Peleşului, strigându-i acru de pe terasa înaltă unde trona cu matroanele de la Curte: Pune-ţi vată în urechi, dragă Vasile, şi nu uita ce rău te dor bătăturile şi reumatismele.“

Dar iată-l pe Nicu Lahovary, zis Ţoţoi: „Barbă neagră tunsă scurt, cam posmăgită, un cartofior în loc de nas, picioarele în paranteză şi ochi blânzi, căprui, scânteind de spirit şi maliţie, fără umbră de răutate. Ratat inteligent, înzestrat cu toate posibilităţile, vesel, spiritual din fire, devenind melancolic doar când problemele de inimă, pe care nu le ducea până la capăt de teama microbilor, nu merg cum ar vrea el. Prieten sigur şi discret. Vorbeşte doar franţuzeşte. Va orbi către sfârşitul zilelor, ca urmare a unui atac

cerebral. Când i s-a apropiat ora supremă, a trimis după mine: Prinţesă iubită, am aşteptat o viaţă întreagă minutul în care vom fi singuri ca să vă spun…“

Sau pe Radu Creţulescu: „aventurier de familie bună, ticălosul ticăloşilor“, cel care „înainte de a se căsători cu Irina [Cantacuzino, n.n.] delapidase deja trei mari averi: pe a sa şi pe ale celor două capre bătrâne cărora le fusese amant […]. Şi fizicul se asemăna cu cel al lui Bel-Ami din Maupassant: părul îi era ondulat, avea o drăgălăşenie unsuroasă de frizer, o eleganţă îndoielnică de chelner de lux care pozează în marchizul de Sade. La puţin timp după divorţ, ca să-şi pedepsească soţia că l-a părăsit, i-a furat copilul…“

Ai zice că ne aflăm în faţa unor fişe pentru *Cronica de familie* a vreunui Petru Dumitriu, sau, de ce nu, în siajul proustian al Bibeştilor.

Ca să nu mai vorbim de viaţa la Curte (vezi de pildă capitolul *Reşedinţa regală la Iaşi*), cu Barbu Ştirbey, Regina Maria şi „statura solidă a unui anume colonel Boyle, erou sau aventurier canadian, o forţă a naturii, cum va spune ea mai târziu, o contrapondere a bărbaţilor români, prea puţin făcuţi pentru ca să-i placă“.

Şi, în sfârşit, Nae Ionescu: „Neantul îl chema, îl atrăgea irezistibil, fiind înclinaţia sa firească. Inteligenţă de Daimon, în sensul grecesc al cuvântului, prin anvergura şi puterea de pătrundere de-a dreptul demonice, în unele cazuri, prin acţiunea subversivă, dizolvantă, asupra sufletelor. Asupra sufletului său în primul rând […]. Gândea şi trăia absolutul. Conflictul, lupta corp la corp între sufletul şi inteligenţa lui, care dădea un caracter aşa de pătrunzător exteriorizărilor sale, nu s-a liniştit, după câte ştiu eu, şi Nae Ionescu nu a cunoscut o unitate relativă decât în primii doi ani ai prieteniei noastre eterice în domeniul exaltării metafizice…“

Exaltare, cuvântul-cheie

Exaltare în trăirea contrastelor, iată formula acestei existenţe petrecute mai puţin în cheltuirea de sine şi mai mult în hiperacumulare: de senzaţii, revelaţii, iubiri, medii şi destine, stări extatice deopotrivă livreşti, estetice, oculte, geografice. Totul frenetic, într-o combustie alchimic-insaţiabilă („creuzet fierbinte, Cuptor al Spiritului în care se calcinează tot ceea ce nu este de primă calitate“ se defineşte ea), ce poate fi uşor catalogată de răuvoitori drept beatificare narcisiacă, de nu chiar, la limită, isterie calculată.

„Stare de graţie, începe ea la 23 mai 1920. După cum mă simt sau nu în stare de graţie, în suflet. Universul se aprinde de viaţă şi adevăr în ochii mei, sau se stinge, răsună de armonia sferelor sau se clatină şi se descompune într-un haos de fenomene arbitrare şi contradictorii, sensul lui este sublim sau absurd. Credinţa mea în Creaţiune şi în Creatorul ei este absolută, sau mă îndoiesc de tot şi totul mă apasă. Fiinţele îmi par luminoase, fremătătoare, subtile, preţioase sau greoaie, opace, posomorâte şi inutile, după cum ele fac parte din sau se opun acestei stări de graţie intimă, a cărei cauză n-aş putea-o explica, fiindcă ţine precis de Imponderabil. Dispoziţie impersonală, freamăt imanent, un fel de fluid spiritual, eter aprins, foc generator de energie psihică şi foc distrugător, în acelaşi timp, a tot ce nu ţine de Absolut […]. Cât despre cei indiferenţi, aceştia nu-mi pot ierta starea de beatitudine spirituală, arbitrară, anormală, derizorie chiar, în ochii lor, pe care mi-o cultiv ca să mă sustrag de la majoritatea obligaţiilor pe care ei le îndeplinesc cu preţul atâtor eforturi dureroase şi meritorii.“

Relaţia cu figura misterioasă, cvasimagică, a tatălui (D. Rosetti-Tescanu) în ochii fiicei va fi fost definitorie, cel puţin până la un punct, în forjarea naturii *mediumnice* a Marucăi. „Ca fetiţă, eram atrasă

ca de un magnet irezistibil în mica bibliotecă în care se izola Tatăl meu, unde mi se părea că aud, în preajma profundei sale meditaţii, nu ştiu ce unde stelare, strania muzică a sferelor. Meditaţia, muzica făcură să încolţească în mine, de la patru, cinci ani, nostalgia imponderabilului […]. Eram singurul dintre cei trei copii care îndrăznea să se apropie de el în biblioteca mare sau pe terasă…“

O nimfetă înfiorată, păşind languros prin biblioteca tatălui meditativ: imagine semnificativă pentru *coté*-ul *sauvage* al acestei viitoare – totuşi – doamne cu alură princiară. E de ajuns să ne gândim cum şi-a continuat Maruca mariajul cu Mihai Cantacuzino după ce l-a prins în pat cu sora ei (conivenţă tipică epocii, dar total străină firii personajului), ca să percepem amestecul hazardului cu decizia deliberată, în cazul ei. „Frica de a mă pierde, care a fost un chin pentru Mihai toată viaţa, se află la baza indulgenţei mele în ceea ce-l priveşte şi a tandreţei pe care o am pentru el. Tandreţe neschimbată în ciuda greşelilor lui conjugale, explicabile, justificabile prin diferenţa dintre firile noastre.“

Fixarea în pagină a generalului Averescu: „vorbind mereu numai despre el, eşti surprins de micimea fiinţei sale şi prestigiul de care se bucură în ochii mulţimilor“, plus „felul în care comanda vreo şase servitoare nemţoaice, fapt pe care Misiunea Franceză nu i-l ierta, drăguţe, atente la cele mai mici dintre dorinţele sale“; scena cu George Enescu şi Nicolai Petrovici, cneazul cazacilor; sau definirea exactă a legionarismului de după asasinarea lui Iorga: „apărători bezmetici ai unei cauze pierdute, cu o mistică factice, sterilă, pentru că nu avea rădăcini în trecutul românesc, generaţie spontanee de criptogami nocivi, iviţi peste noapte […]. Pe de altă parte, dezinteres mândru, abdicare totală a individului în slujba Idealului, ajungând până la sublim în unele cazuri“; ca şi, fireşte, învolburatul romanţ enescian – sunt doar câteva mostre de agilitate reflexivă ale unei feminităţi nutrite din paradoxuri seducătoare.

De unde şi fascinaţia Kremlinului

Maruca – şi nicidecum Mihai Beniuc, Veronica Porumbacu, Dan Deşliu sau Maria Banuş – la mausoleul lui Lenin, 19 aprilie 1946: „Mâinile tale nervoase şi fine ţin fără şovăială cârma timpurilor noi, cu toate că sunt deja moarte! Mort, dar cu mult mai viu decât cei care vin să-şi plece fruntea în faţa preţiosului tău trup neînsufleţit. Încarnare chiar, simbol grandios al Rusiei sovietice.“

Exaltare – exaltare, acomodare – acomodare, ARLUS enescian, mă rog, dar nici chiar aşa! „Am striga şi noi Stalin! Stalin! dacă un simţ ascuns nu ne-ar îndemna să ne temperăm elanurile. Te simţim crud, desigur, atunci când trebuie, înţelegător, uman, atunci când generozitatea şi bunătatea se impun. Marele Român [George Enescu, n.n.] este din ce în ce mai neclintit pe poziţiile sale apolitice. Ajunge chiar să-mi interzică să solicit o întrevedere cu Stalin, cu toate că ardeam de dorinţa de a-l cunoaşte pe actualul Ţar al tuturor ruşilor.“

Şi atenţie acum: „Cine poate să afirme că peste o sută de ani Omenirea nu va culege fructele fericite ieşite din sămânţa însângerată a Revoluţiei Ruse? Franţa nu a beneficiat la vremea ei de pe urma exceselor Terorii şi Revoluţia Franceză nu a dobândit cu timpul o aureolă cu care se mândreşte şi astăzi orice bun republican?“

Asta o scria tocmai o spiţă din roata generalului Cantacuzino „Grănicerul“…

Bun. În fond, cum bine observă singură, necenzurându-şi elanurile, „André Gide, Édouard Herriot, Anna de Noailles, ducesa de Canterbury, Henry Wallace şi Olin Downes, marele critic de la *Times*, şi alţii, aşa spirite înalte cum sunt, n-au fost şi ei la cheremul euforiei care mă face să văd altfel oamenii şi lucrurile la Moscova?“

Dar să nu facem exces de intransigenţă unde nu (mai) e cazul. Hetaira de lux, splendorile princiare şi

labirintul budoarelor desfid rigorile moralei comune. La urma urmei, în ce mă priveşte, îmi recunosc spăsit limitele (cel puţin iniţiale) ale lecturii: aproape tot timpul nu am urmărit decât să-mi configurez ce-l va fi atras pe Nae Ionescu la Maruca, o femeie cu zece ani mai în vârstă ca el, dar înzestrată cu o vitalitate… nietzscheană.

Iată: „Deschid *Zarathustra* şi magia minunată a acestei cărţi reaprinde în ochii mei stinşi văpăile Universului. Nietzsche: zeificări, iluminări de bard păgân pe care-l pândeşte nebunia. Doctrină barbară a forţei brutale din care s-a inspirat chiar prea mult Germania modernă. Nu acest apostol subversiv, ci poetul, elanurile lui, imaginile exaltate, panteismul lui sunt pentru mine motiv de inspiraţie şi ascult cum se repercutează în adâncurile fiinţei mele cuvintele înflăcărate ale lui Zarathustra, un fel de evanghelie pe dos pentru cei pe care Christos nu-i mai atrage…“

Frumuseţe, graţie, armonie, nobleţe. Adică tot ce am pierdut![15]

15. Text apărut iniţial ca prefaţa volumului *Amintiri* de Zoe Cămărăşescu, Editura Ponte, Bucureşti, 2011.

Îi sunt sincer recunoscător doamnei Dana Moroiu pentru ideea de a-mi solicita câteva pagini ca prefaţă la Amintirile acestei strălucitoare feminităţi care – după cum veţi vedea – a fost Zoe Cămărăşescu. Mai precis: pentru marea plăcere compensatorie pe care, cale de câteva seri de toamnă generoasă – într-un Bucureşti cu aer de şatră ori de islaz comunal, oraş delabrat, copleşit de „euforia dezastrului“, cum ar zice Andrei Pleşu –, mi-a oferit-o lectura acestei vieţi desfoliate cu farmec de basm. O poveste cu zâne, castele, regine, regi, doamne şi domnişoare de onoare, cu baluri, trăsuri, serbări, audienţe şi mese la palat, cu grădini regale, cadouri princiare de Crăciun şi de Paşti, totul – de la naştere şi botez, la logodne şi ritualuri de înmormântare – desfăşurat într-o rânduială desăvârşită. Una în chip flagrant străină devălmăşiei noastre de azi.

Faţă de actuala domnie a vulgarităţii, prostiei, fărădelegii şi mârlăniei (post)comuniste, lumea Bucureştilor lui Carol I şi Ferdinand, ai lui Claymoor, Frédéric Damé şi Ulysse de Marsillac, I.C. Brătianu şi Marghiloman, P.P. Carp şi Eugeniu Carada, Titu Maiorescu şi Mitiţă Sturdza, oraşul Expoziţiei de pe dealul Filaret din 1906, în România Peleşului, Cotrocenilor şi „trenurilor de plăcere“ către Sinaia „anilor nebuni“, adică de pe la 1900 până la Marele Război – ne covârşeşte cu un peisaj (geografic, uman, istoric, economic, politic şi cultural) de-a dreptul zdrobitor prin firescul bunului-simţ, al eleganţei, rafinamentului hedonist, cultului slujirii şi ierarhiei bine chibzuite. Pe scurt: o România aristocratică, emanând înţelepciune, temeinicie statală, armonie socială (cel puţin până la 1907…), elan constructiv şi măsură în toate.

Pentru o dată, în istoria noastră hărţuită şi hărtănită sistematic, aliajul de republicanism francez şi monarhism german a dat rezultate strălucitoare, aproape halucinante dacă le privim retrospectiv. În lumea presei şi artelor, sau în organizarea armatei, a transporturilor, a poştei şi serviciului meteorologic, în sfera financiară, academică, parlamentară, medicală, a sistemului legislativ, guvernamental şi electoral, în organizarea armatei, bisericii şi serviciului sanitar, în învăţământul liceal–universitar, ca şi în filatelie, viticultură, muzeografie, istoriografie, agricultură, aviaţie, arheologie, speologie ş.a.m.d. pretutindeni aliajul Ideii germane cu Ideea franceză (*y compris* la nivel masonic) a funcţionat stupefiant. Şi exemplar. Dincolo, fireşte, de multele, inerentele derapaje în orice clivaj de civilizaţii, în speţă Occident–Orient… „où tout est pris à la légère…“

Doamna Moroiu va fi avut, desigur, în vedere elanul cu care am primit, în urmă cu aproape zece ani, prima ediţie a *Amintirilor* Zoei Cămărăşescu.[16]

16. Zoe Cămărăşescu, *Amintiri*, editor Ioana Călina Marcu, postfaţă de Marta Cozmin, Editura Vitruviu, f.a. V. Dan C. Mihăilescu, „Doamne de onoare“, în *Literatura română în postceauşism*, Editura Polirom, Iaşi, 2004, pp. 114–117 (text preluat din *Ziarul de duminică*, nr. 10 din 14 martie 2003).

Numai că, acum, *contextul* receptării este mult schimbat (în rău), iar elanul îmbibat de ludică îngăduinţă, de atunci, a devenit entuziasm cu accente de disperare.

Să mă explic.

De la eroismul livresc şi patima culiselor la foamea de firesc şi setea de frumuseţe

Când am citit întâia oară evocările Zoei Cămărăşescu (ca şi pe ale lui Gh. Jurgea-Negrileşti sau ale Marucăi Cantacuzino), eram marcat de cu totul alte nevoi şi satisfacţii memorialistice. Nu universul domestic şi stilistica individuală mă interesau. Nu eram captivat de naturaleţea copilăriei şi farmecul genuin al scenelor familiale. Nu introspecţia adolescentină a autorului sau portretistica în sine (fie ea eclatantă, cum se întâmplă în cartea de faţă) mă preocupau. Pofticios de revelaţii politice şi forfotind extatic prin subteranele „istoriei mici“, eram atras cu precădere de trecutul etalat de Mircea Eliade, Jeni şi Arşavir Acterian, Petre Pandrea, Alice Voinescu, Mihai Rădulescu, Nistor Chioreanu, eram fascinat de Argetoianu, Regina Maria şi Aniţa Nandriş, de Martha Bibescu, Adriana Georgescu şi Elisabeta Rizea, şocat literalmente de I.D. Sîrbu şi Ion Gavrilă Ogoranu. Eram intrigat de suma dezvăluirilor din amintirile unor Ion Negoiţescu, Titus Popovici, Mircea Zaciu, Victor Felea, citeam înfrigurat Marghiloman, I.G. Duca, Raoul Bossy, Alexandru Vaida-Voevod, Grigore Gafencu, René de Weck, *Agendele* lovinesciene şi „revizuirile“ lui C. Rădulescu-Motru, înghiţeam cu nemiluita zeci de volume de memorii din puşcăriile comuniste de la Sighet, Aiud, Gherla, Salcia, Periprava, Mislea, Târgşor, Jilava, Piteşti, învăţam despre Toma Arnăuţoiu şi mişcarea de rezistenţă din România stalinismului dejist, comparam de zor diversele versiuni despre echipele de reeducare ale lui Ţurcanu, despre carlism, antonescianism, rebeliunea legionară, cazurile Foriş, Stelescu, Pătrăşcanu, Ghiţă Cristescu, despre nicadori, decemviri, văcăreşteni, Ivor Porter ş.a.m.d.

Pe tot acest fundal viforos, cu puseuri „războinice“, de unde răgaz mental şi disponibilitate sufletească pentru gingăşia, calmul imperial, puritatea simţirii şi nobleţea fiinţei – calităţi primordiale în scriitura Zoei Cămărăşescu?!

A trebuit să treacă un deceniu – de acumulări şi limpeziri, de incertitudine, lehamite şi exasperare de România – ca să pot fi într-adevăr *fermecat* de această fiinţă eterică, desprinsă parcă din Turgheniev, Cehov şi Ionel Teodoreanu, familiară lumii ipostaziate în scrierile unor Georges Ohnet, Paul Bourget, Gyp, Lucien Romier, Paul Morand.

„Toată copilăria mea a fost dominată de o prezenţă: mama, şi de o absenţă: *papà*.“ (Dacă vreţi să citiţi inversul acestei relaţii în lumea modernă, vă recomand o lectură în paralel cu *Memoriile unei fete cuminţi*, de Simone de Beauvoir. E năucitor.) Un tată aventurier, francez de suşă, înrudit cu Goleştii cei tăcuţi, îndelung conspiratori şi aprig iubitori de ţară, bărbat frumos, înalt, „cu o figură lungă şi osoasă, cu fruntea mare, ochii albaştri deschis“, care „sclipeau de deşteptăciune sub desimea sprâncenelor negre“, epicureu inconştient, donquijotesc financiar, lăsând nonşalant în România patru fiice-n bătaia sorţii, toate vulnerabile, cu zestre precară şi viitor incert.

Grand-maman Golescu, fata marelui vornic Iordache Golescu, fratele lui Dinicu, şi *grand-papa* Bengescu, „ministrul cultelor sub Barbu Ştirbey“, sunt bunicii paterni ai înduioşătoarei noastre „petite Zozo“. „În 1887, mama [Zoe Bengescu, n.n.] a fost numită doamnă de onoare şi a rămas lângă regină [Elisabeta, Carmen Sylva, n.n.] până la moartea ei, în 1913.“

„În fiecare zi, pe la patru, venea Fräulein în iatacul mamei să-i ajute la îmbrăcat, căci rochiile ei aveau: căptuşeală cu balene, sute de copci cu năsturaşi, volane pe dedesubt şi pe deasupra, în care te încurcai când le treceai peste cap, şi se închideau toate la spate. După ce se strângea corsetul, mai venea şi corsajul de încingea trupul într-o armătură de balene, iar de betelia fustei trebuia să tragi cu putere ca să se ajungă copcile, căci moda cerea să arăţi un mijloc subţire ca un gât, indiferent dacă deasupra şi

dedesubtul taliei se exagerau rotunjimile.“ „Iatacul“ mamei e locul suprem în care fetiţa cu tatăl invariabil plecat prin Europa după ponturi mateicaragialeşti (nici la nunta fetelor n-avea să fie prezent!) se simte în siguranţă: „cum îmi păreau atunci nopţile! Nu-şi mai băteau joc de mine umbrele de pe pereţi şi dintre perdele. Nu-mi mai era frică de zgomotele stranii. Prezenţa mamei îmi învăluia somnul cu simţământul că nimic nu mă mai poate ajunge. Eram liniştită, înconjurată de lucrurile ei. Ce minunat era culcuşul în patul acela mare!“

Dacă aş fi obligat să rezum într-un singur cuvânt întreaga fiinţă a Zoei Cămărăşescu din copilăria şi adolescenţa etalate aici, nu aş ezita nici o clipă: *prospeţime*. *Freschezza*. *Fraîcheur*. Graţie, naturaleţe, sinceritate dezarmantă, frenezie ataşantă.

„Se treierase rapiţa. În curte, înaintea magaziei, se aşternuseră poloage, deasupra cărora un strat de boabe mărunte şi negre ca alicele trebuiau date la lopată. Câteva fete din sat vânturau boabele cu picioarele goale, ridicând fusta până peste genunchi. Când ne-a dat Nicolae ideea să facem şi noi la fel, am lăsat-o pe Fräulein să protesteze, ne-am descălţat repede şi, alături de fetele din sat, ne-am avântat în rapiţa ce ne gâdila tălpile, făcând mare haz.“

Este doar un exemplu dintre alte zeci asemenea.

Cu timpul, de bună seamă că „toate romanele lui Gyp, cu eroinele lor care nu purtau corset, nepăsătoare cu bărbaţii de care erau adorate şi care după mii de întâmplări se măritau cu un erou tot atât de interesant ca şi ele, mă pasionau“. „Călări pe cai ţărăneşti, urcam binişor pe cărarea care şerpuia prin pădure“, ca Regina Maria, la un pas de-a se îmbăia în apa rece a vreunui izvor de munte, precum Pia Pillat, cu care Zoe (în ciuda feciorelniciei sufleteşti păstrate toată viaţa) se înrudeşte temperamental. „În jurul orei patru, sunetul tălăngilor se apropia de grajduri, în curtea caselor de lemn în care locuia familia văcarului Gheorghe Crivăţ, voinică şi rumenă ca pe o carte poştală de propagandă pentru lapte…“

Natură viril-fecundă, senzaţii depline, de ruralitate intens aspirată. Pământ reavăn, excitaţia echitaţiei, fascinaţia mării, descoperirea lui Dostoievski la douăzeci de ani, visând la un tânăr şi impetuos John (însoţit, desigur, de *butler*-ul perfect stilat), gata să-i „dea sărutarea admisă în seara de Crăciun“.

Inclusiv întâlnirea decisiv-sentimentală cu Jean Cămărăşescu este legată de farmecul naturii, după cum ne-o arată ultimele rânduri ale *Amintirilor*: „Trecând prin Bărăgan, J.C. ne-a arătat o casă veche, ascunsă între pomi, un câmp de scaieţi şi o pădure de sulfină […]. Era Dâlga […]. A fost prima mea scrisoare de dragoste! Între această rugăciune şi cea care-mi va fi citită la căpătâi, începe o viaţă lungă, de care la rândul vostru vă veţi aminti, poate, cu aceeaşi înduioşare cu care mi-am amintit şi eu de toată copilăria şi tinereţea mea.“

Semn de frumuseţe nărăvaşă, de graţie impetuoasă, educată întru aşteptare frisonantă şi dăruire plenară, simţul dominant al Zoei este *olfactivul*. Jubilaţiile acestuia ne însoţesc la tot pasul:

Mama „se spăla pe mâini cu săpun *Guerlain*, *Géranium* sau *Fleurs des Alpes*, care ne îmbătau cu mirosul lor delicat“. „Mirosea odaia a săpun bun, a rufe curate şi a flori.“

Prinţesa (viitoare regină) Maria „strălucitoare de frumuseţe, cu părul ei auriu, îmi trecea nelipsit mâna prin păr şi, în foşnete dulci de fuste înfoiate, lăsând în urma ei un parfum proaspăt de flori, dispărea în apartamentul ei, urmată de Foxy, câinele cu blana roşie“.

Şi tot Regina Maria, cum bine ştim, avea să umple cu flori parcul palatului Cotroceni: „buchete solitare de bujori, de maci portocalii sau roşii, stufişuri înflorite de *japonica* roşii, de *cylise* galbene, ziduri joase de *mahonia* cu mirosul de miere. Câmpii de irişi, de crini, de tulipe, răzoare de merişor cu floricica albastră, de lăcrămioare parfumate… Peste tot, urmată de câini, o întâlneai pe neaşteptate ţâşnind în galop, la o cotitură de drum, sau pe jos, cu umbletul ei mândru, animând locul unde se găsea cu un fel de

vibraţie luminoasă, ce se desprindea din toată fiinţa ei […]. Mirosul de trandafir amestecat cu lămâiţă şi bujor şi acum mă duce înapoi la Cotrocenii copilăriei mele, iar irisul albastru mă cufundă în odaia înecată de parfum a prinţesei Maria“.

Adoraţie curată, irepresibilă şi, de bună seamă, motivată (proustian) în absolut. Citesc aici întreagă, îmbăiată-n arome şi miresme, fiinţa Zoei Cămărăşescu.

Asociaţi, vă rog, acestor contexte „mirosul de pământ ud, când se auzea cum picură apa de pe frunze“ din casa Goleştilor, anxietatea generată de mirosul de igrasie dindărătul paturilor casei de pe Strada Clemenţei, colţ cu Dionisie Lupu, mireasma de trandafir deschis din camera doamnei Boambă de la hotel Ungarth, sau mirosul violent de alge, la Constanţa, „un aer de altă calitate şi, în acelaşi timp, o senzaţie de viaţă“.

Detalii de viaţă, scene domestice

Spre deosebire de văzul captator şi tactilul posesiv, mirosul şi auzul sunt simţurile evanescentului, ale diafanului şi reveriei. Definitiv livrată fascinaţiei olfactive, Zoe Cămărăşescu are o senzualitate fascinată deopotrivă de miniatural şi de respiraţia largă, de peisajul intens şi detaliul strălucitor.

Aşa se face că intensitatea cu care absoarbe miresmele este egalată de sagacitatea notării amănuntelor de atmosferă.

Asculţi mental şuieratul samovarului şi simţi cum îţi freamătă nările la aroma sarmalelor de post, cu supa de linte sau de asmăţui.

Vezi cu ochii minţii traseul „de la bulevardul Elisabeta şi până la picioarele dealului (Cotroceni) unde începea parcul“, totul fiind „câmp deschis, pe care păşteau oile“.

O vezi aievea pe doamna Zoe Bengescu „dimineaţa, îmbrăcată cu capotul de *peluche*, cu dantelă în jurul gâtului, gata pentru cafeaua cu lapte pe care o luam cu toţii în sufragerie“.

Parcă-l simţi şi tu, acum, cititor fermecat, pe Nicolae Racottă aplecându-se „ca un uriaş să ne sărute“ pe deasupra baldachinului şi parcă-i vezi defilându-ţi cehovian înaintea ochilor, la moşia din Ştorobăneasa, pe bătrânul Racottă (tata Vasilache), umblând în cârji, pe Titi Golescu, sora lui Nicolae şi soţia lui Dinicu, pe oacheşii, cu ochi catifelaţi, Marioara şi Radu, pe generalul Dancov cu Frusinica, sora vitregă a lui Nicolae. Parc-o vezi coborând dintr-un cupeu cu patru cai pe Ţaţa Mariţa Racottă de la Giurgiu, „grecoaica blondă, sulemenită, cu inele multe pe degetele ei albe şi grase, cu toată respectabilitatea de care se bucura acum la bătrâneţe ca văduva lui Hariton Racottă, totuşi lăsa să se întrevadă originea ei de fată de vânzător de potcapuri…“

Ochi agil şi limbă iute avea Zoia noastră!

La Ţigăneşti, parcă-i vezi pe „copiii despuiaţi“ din şatră cum taie curelele de la coşul trăsurii ori scot o piuliţă de la roată, numai ce opreşti o secundă în mijlocul lor. Dar măciucaşii meniţi convingerii electorale, când se vota la şcoala Clemenţii (situată vizavi), familia autoarei fiind ferm împărţită între liberali, conservatori şi takişti, flancaţi de opţiunile lui Jacques Negruzzi şi Titu (Tuti) Maiorescu!

Dar defilarea bragagiilor, a oltenilor cu coşărci, a vânzătorilor de cărbuni şi geamuri! Dar alcătuirea listelor filantropice de sărbători, când Regina – şi, pe urmele ei, toată suflarea aristocrată – împărţea daruri şi repartiza vestimentaţia odată purtată, cu borcanele de dulceţuri şi şerbeturi trecute de la o familie la alta. Plus linguriţa de argint care se trimitea anume de Paşti preotului pentru împărtăşania fetelor, dar şi budinca de macaroane şi curcanul pe varză, ori *sfântul* obicei al unor octogenari din high-life (vezi „nene Jean Poenaru“) de-a se împuşca atunci când devin o povară pentru toată lumea…

Să vă mai spun de bătăile cu flori de la Şosea, la primul şi al doilea rond? De ceea ce însemna pentru boieria şi burghezia românească de la 1900 „Noaptea Învierii“? De pagina antologică dedicată Moşilor, în perfectă descendenţă caragialiană? De sobrul, dar neliniştitorul, sever-tulburatul capitol 1907? Sau despre copleşitoarea scenă cu gestul viitorului Carol II, după moartea mamei Zoe Bengescu? „În anul acela, când mama lipsea pentru prima oară, am primit un plic, cu o ramură de busuioc sfinţit, din partea prinţului Carol, şi o scrisoare în care amintea obiceiul mamei de a ne aduce acasă acest fir de busuioc sfinţit. Gesturi ce rămân întipărite în inimile noastre, chiar dacă acela care le-a avut s-a schimbat mai târziu într-atât încât nu-l mai puteai crede acelaşi om.“

Verdict de-o înţelepciune exemplară. Una total străină, din nefericire, firii noastre.

O încântare: fervoarea portretistică

Dar unde excelează Zoe Cămărăşescu, dincolo de prospeţimea senzorială şi savoarea detaliilor de mentalitate, este în ceea ce s-ar putea numi *peisajul moral*. Ştie să vadă oamenii (imposibil de spus dacă asta-i o ştiinţă, o artă sau pur şi simplu un dar de la Dumnezeu), ştie să-i cântărească, nu jigneşte niciodată, nu cultivă aluzivul, nu agreează picanteria, nu îngroaşă liniile, nu înmoaie niciodată peniţa în *aqua forte*. Respectă (sobru sau ghiduş) pitorescul temperamental, lasă faptele să vorbească şi să definească de la sine subiectul.

Nu voi cita ierarhic. Prefer să merg pe firul apei.

Nu mai departe de pagina 11. Ce prezenţă-i Anica! Mereu în papuci, „legată la cap cu o basma neagră“, cu cercei grei de aur în „urechile cărnoase“, „avea la subsol o odaie unde ticăia un ceas rotund de masă de-i auzeai bătăile până afară. Îmi pare şi acum că mi se umplu nările cu mirosul acela, ca în zilele în care mă ţineam după ea să mă uit cum râşneşte cafea, aşezată pe marginea patului, sprijinind râşniţa la brâu, în creţurile fustei, şi trăgând câte un praf de tutun pe nas“. Iată creionat în câteva tuşe un personaj din Kiriţescu, G. Călinescu, Petru Dumitriu.

Iar alături, gestul, rămas „legendar în familie“, al lui Radu Rosetti, cel căzut la amor pentru Lola Montez, care-şi onora trabucul „nu direct de la lumânări, ci aprinzând câte o hârtie de o mie de lei, pe care apoi o apropia cu nepăsare de ţigare“. De unde se vede că nu doar scăpătaţii aristocraţi moscoviţi şi petersburghezi, fugiţi din Rusia „albă“ de ororile bolşevismului, slujeau atari practici de vrăjitorie crepusculară.

Păpuşa, adică însăşi regina copilăriei feminine, este rezumată perfect: „blondă, îmbrăcată într-o rochie de mătase albastră, închizând peste ochii ei, tot albaştri, pleoape mărginite cu gene, ca la un copil adevărat. *Păpuşa!* Însoţită de un cufăraş pe care şedea scris numele ei, Elly, şi care se deschidea pe un tezaur de rufe, rochiţe, haine şi bonete, pantofi, ciorapi şi, mai frumos ca toate, o pereche de galoşi!“ Ce se poate adăuga neparazitar la acest crochiu atoategrăitor?

Prinţesa (viitoarea regină) Maria „încăleca bărbăteşte cai nervoşi, cu care nu se temea să urce pe poteci pietroase de munte. De multe ori forma o caravană cu copiii ei, Elisabeta şi Mignon în redingote albastre, tivite cu galon de argint, pantaloni şi cizme, iar pe cap o tichie roşie lucrată cu şiret negru, de sub care le zbura părul de aur, şi Nicolae, în tricou vărgat, cu o pălărie mare lăsată pe ceafă“.

Madame Charlier, pentru lecţiile de franceză: „o persoană maiestuoasă, mioapă, cu nasul în carte“, care „trecea o unghie îndoită ca o ghiară pe sub textele regulilor de gramatică“.

Madame Jacobson: „grasă, mică, râdea cu atâta poftă de-i sălta toată carnea pe trup şi avea un neastâmpărat dor de a afla noutăţile ce umblau prin lumea Bucureştiului. Cu pălăriuţa legată cu bride sub

bărbie, cu o pelerinuţă neagră pe umeri, vara şi iarna, o întâlneai pe străzile oraşului umblând după micile scandaluri pe care la rândul ei le povestea mai departe“.

Dar halucinanta, nebuna, dickensiana miss Clark, care se dezbrăca de tot în baie, fără să ceară vreodată voie gazdelor, ca să-şi „scuture un purice în apă“! „Când mânca, îşi amesteca toate felurile în farfurie, scuipa seminţele în aceeaşi farfurie şi scârbea pe toţi comesenii cu combinaţiile ei.“ Suferea de gută, avea „degetele umflate, noduroase şi ţepene“, aţipea la lecţiile de engleză, căra într-un sac o-ntreagă garderobă, vara umbla numai în alb, „iarna se înfofolea într-o jachetă de blană garnisită cu şiruri de codiţe pe care le pierdea din an în an“ şi intra invariabil în casă cu şoşonii. „Cutreiera Bucureştiul de la un capăt la altul. Copiii se ţineau după ea, bătându-şi joc de codiţele de pe haină şi le trăgeau jos. De altfel, cred că nu era om în tot oraşul să n-o cunoască.“ În schimb, la orele ei deprindeai „frumuseţea şi măreţia multor învăţăminte, căci era deşteaptă şi ştia să te facă să împărtăşeşti entuziasmul şi fantezia ei“.

Madame Mavrogheni, prima doamnă de onoare a Reginei: „zbârcită, urâtă, cu glasul tremurat de capră, avea în ochii ei albaştri deschis tot atâta răutate câtă deşteptăciune, însă în toată persoana ei, o indiscutabilă prestanţă. Geloasă de tot ce ar fi putut să încalce domeniul el, bănuitoare, madame Mavrogheni dădea crezare oricui venea să clevetească împotriva celorlalte persoane de la curte. Întotdeauna şi-a închipuit că mama încerca – având toată simpatia reginei – să-i ia locul de *Grande Maîtresse* […]. Pe regină o critica şi, de câte ori izbucnea câte un conflict la palat, era de partea adversarilor reginei, adversari susţinuţi de multe ori chiar de regele Carol, care nu putea înţelege partea fantască a tovarăşei sale, adeseori victima credulităţii şi bunătăţii ei“.

Atât de fidelul, credinciosul sergent de poliţie Vasile – ins ataşant cât cuprinde – arondat de Regină pe lângă doamna de onoare Zoe Bengescu, omul care „spunea poveşti ca nimeni pe lume“, cel care-i anunţa micuţei Zoe că a-nceput să ningă afară, care-o ducea în braţe la Piscul Câinelui şi la Stâna Regală „şi nu-mi era urât deloc să-mi trec braţul în jurul gâtului lui transpirat, ba chiar să-l sărut când mi se părea că mă scapă de vreo primejdie“. Bătrân, ajuns uşier la Camera Deputaţilor, Vasile o vede pe Zoe – de-acum doamnă în toată puterea – venind la braţ cu Argetoianu: „Las’ că vă duc eu la tribună, coniţă Zoe! – şi se uita la Argetoianu ca la un nepoftit…“ Ai zice că-i o scenă cu Firs din *Livada de vişini*.

Ştiam noi, oare, că Jacques (Iacob) Negruzzi „era tare zgârcit“? El cu *tante Chelle* formează aici un cuplu aproape caragialian. Precum jupân Titircă la Iunion, onorabilul junimist se-ntreabă la ce bun să cumperi program de sală la teatru, de vreme ce „ştii ce se joacă“! Iată-l insistând pe lângă doamna de onoare a reginei să pună o vorbă bună „la Carada, pentru postul de cenzor la Banca Naţională“, iar târziu de tot, nonagenar, joacă pruncii pe genunchi, ca odinioară, cu formula „Hac, hac, cu moş Jacques…“

Mult mai suculent este însă prezentat Maiorescu. Nu Titu, ci Tuti. Mereu la patru ace, pedagogic, doctoral, academic, nu lasă sejur de Paşti fără un drum la Viena sau Berlin, călătorind pretutindeni ca într-un muzeu: „Pentru fiecare loc nou avea de povestit o completare istorică, artistică, o biografie sau o anecdotă. Îi plăceau plimbările, iubea natura, dar mai presus de toate îl pasiona *gândul*. Asculta cu interes tot şi, mai ales, te lăsa să răspunzi la întrebări, fără a răspunde el însuşi la ele, aşa cum obişnuiesc majoritatea oamenilor. Aveai impresia că, în timpul în care vorbeai, te înălţa la nivelul său, fără nici un efort, sprijinit de întrebările lui, de concluziile sale logice asupra unei reflecţii făcute de tine.“

Scenă antologică în capitolul XI, *Maiorescu. Faust*, când, recitând Goethe, glasul lui Maiorescu se îneacă de lacrimi. În plus, o mostră de pedagogie desăvârşită, care ne face să uităm prin câtă nedreptate, prin câte neînţelegeri reciproce, prin câte malversaţiuni şi răzbunări mai mult sau mai puţin motivate au trecut, deopotrivă, mentorul „pantocratic“ şi ucenicii săi (irepresibil nerecunoscători) de-a lungul vremii. „Ştiind că-mi scriu jurnalul, a cerut să-l citească. Cam intimidată, i-am dat caietele mai vechi şi am fost

extrem de mirată văzând seriozitatea cu care citea. Trăgea linii cu creionul, nota, mă punea să-i desluşesc obscurităţile stilului în limba mea franceză, uneori incorectă, şi la urmă a tras o concluzie măgulitoare şi neaşteptată: Vezi, copilule, tu trebuie să lucrezi. În tine este ceva ce nu trebuie să se piardă. Învaţă să scrii româneşte. Uite, îţi dau… *Revoluţia Franceză* a lui Carlyle… Începe să traduci şi o să lucrăm împreună.“ Peste o jumătate de veac, Noica avea să procedeze, sistematic, identic.

Sophie Văleanu slujind de *chaperon* nevinovatelor întâlniri amoroase adolescentine.

Emoţionanta poveste conjugală dintre Grigore Antipa şi Alina lui („o femeie frumoasă, elegantă, mult mai înaltă ca el, care se lăsa răsfăţată ca un copil“), cea care se sinucide la moartea lui „Grigoraş“ al ei.

Elegantul, diplomatul, scorţosul Duiliu Zamfirescu ajuns – tocmai el, însoţind-o pe regină! – să aibă indigestie pe vapor, „aplecându-se peste balustrada canonierei în spasmele nemiloase ale răului de mare“. Şi tot el, ceva mai departe, insul „îngrozitor de intimidant“, dar şi „fermecător proprietar de vie, îndrăgostit de ţarina sa“, apare „simplu, prietenos cu noi, cei tineri, cu gulerul de la cămaşă deschis, cu o poftă de mâncare sănătoasă“, doar că o poftă urmată de „nişte sforăieli prea puţin elegante pentru un distins diplomat ce cucerise atâtea inimi în cariera sa“. (Caragiale ştia ce ştia când îl gratula cu apelativul „măi, Duilă!…“)

Grigoraş Dinicu, „cu faţa lucioasă şi briliantul strălucind la deget“, alături de George Enescu, „cu gulerul puţin mototolit şi haina tăiată fără eleganţă“.

Jocurile sadice ale Valentinei Bibescu, „născută Caraman-Chimay“, mama lui Georges şi, deci, soacra („răutăcioasă, probabil geloasă“) a Marthei. „Un exemplar tipic al mândriei aristocraţiei străine, dispreţuitoare pentru tot ce era *paysan du Danube*, o învăluia în acest dispreţ plin de ironie şi pe frumoasa noră, care nu se putea comporta, aşa cum şi-ar fi dorit, ca singura stăpână a castelului de la Posada, căci Georges devenea un copil timid în faţa mamei sale, deşi era un soţ aşa de timid în faţa soţiei sale.“ Lasă că, admiratoare a viitoarei regine Maria, Zoe Cămărăşescu nu poate avea chiar o privire senină asupra Marthei, „caracter interesant, dar şi interesat“, dezarmant însă prin şarmul personal.

De altfel, e semnificativ pentru echilibrul fără fisură al autoarei noastre faptul că, oricâte rezerve ar păstra faţă de Martha Bibescu („scăderi supărătoare de caracter“, „ajutorul aceleiaşi înalte ocrotiri care lucra peste capul Comandaturii din capitală“, unde „inspirase multe pasiuni“ ş.a.m.d.), Zoe Cămărăşescu ştie să pună perfect accentele: „Frumoasă cum era, cu basmaua legată sub bărbie după modelul sistriţelor rusoaice, cu pelerina albastră drapată pe umeri, peste care se desena crucea roşie pe fond alb, sprijinită pe un baston, veşnic însoţită de una din călugăriţele noastre, Martha era o cunoscută figură în Bucureştiul ocupat. La spital învăţase să anestezieze cu cloroform. Se îngrijea de moralul răniţilor şi, paralel, ducea o viaţă politică personală, vizitând oamenii care puteau să-i servească într-un fel sau altul, ameţind pe toţi bărbaţii cu farmecul ei neîntrecut…“ Dozaj elegant, simţ de observaţie de o feminitate sagace, subtil şi, ce mai, de mare clasă.

Cristache Ciolac, lăutarul high-life-ului, martorul nenumăratelor drame sentimentale ale protipendadei, maestrul serilor (şi separeurilor) de inimă albastră. În 1911, când viitorul Carol II împlinea 18 ani, a fost întrebat de bătrânul rege ce i-ar face plăcere la petrecere. „Carol a cerut o masă cu câţiva prieteni, pentru care să fie adus Ciolac, apoi să le fie îngăduit să danseze. Regele i-a împlinit dorinţa şi iată că la obişnuita masă de la Peleş au fost invitaţi un grup de prieteni şi a cântat Ciolac. La Peleş, masă cu lăutari!“

Opriţi-mă, altminteri citez toată cartea…

Un ultim îndemn din vremuri apuse

Nu găseşti aici nici un fir de resentiment, de invidie, neînţelegere, gelozie sau incriminare. Nici jelanii, nici autocompătimire sau poftă de răzbunare. Cu gândul la atâtea jurnale, memorii sau evocări pline, compensator, de nombrilism ranchiunos, megalomanie şi puseuri vindicative, ajungi uneori să ai senzaţia, citind aceste *Amintiri*, că visezi, ori că iei parte la o feerie.

Cum era să lipsească, drept corolar, tocmai mândria de stirpe?

Vorbind despre neamul Goleştilor şi „ţara în al cărei viitor au crezut toţi, fără şovăire“, Zoe Cămărăşescu notează testamentar: „Şi voi, copii, vă trageţi din aceeaşi rădăcină înfiptă adânc în pământul românesc. Să nu uitaţi că, ori de câte ori veţi întoarce faţa spre trecutul ţării şi veţi întâlni printre bătrâni oameni din neamul vostru, nu va fi nici unul de care să vă fie ruşine. Au trecut în viaţa asta, cu însuşirile lor, cu slăbiciunile lor, dar toţi au fost oameni cu inima curat românească. S-au dus. Au rămas câteva fotografii lipsite de orice interes pentru voi. Unchi, mătuşi, neamuri şi prieteni din viaţa noastră de copii cu îndatoriri către familie, pe care epoca voastră nu le mai cunoaşte, şi e păcat, căci aveau farmecul lor“.

Mai este oare educat auzul nostru sufletesc pentru cuvinte ca acestea?

Împliniţi şi înfrânţi[17]

17. Text preluat, cu unele adaosuri şi modificări, din *Literatura română în postceauşism*, vol. I, *Memorialistica sau trecutul ca re-umanizare*, Polirom, Iaşi, 2004, pp. 96 şi urm.

„Cella este acum căsătorită cu tânărul şi bogatul bancher Blank. Este foarte fericită şi mulţumită, ţin foarte mult unul la altul, dar ea îşi păstrează numele de artistă. Amândoi sunt creaturi ciudate, nici unul dintre ei nu este făcut pentru o viaţă de familie obişnuită, aşa că îşi păstrează independenţa, fiecare are casa lui şi locuiesc separat. Cella este acum o femeie foarte bogată, dar trăieşte foarte simplu, fără ostentaţie, fără etalare de averi. Îi ajută pe alţii – fiind obişnuită cu simplitatea şi, întrucât toată viaţa a cunoscut disperarea situaţiilor limită, preferă să împartă cu alţii, mai degrabă, decât să cheltuiască totul pentru ea. E o fiinţă care şi-a împlinit toate posibilităţile, ceea ce reprezintă o imensă satisfacţie pentru mine“ (Regina Maria, Însemnări zilnice, 15 aprilie 1921).

„Cella este o fiinţă idealistă, pasională, aparte, foarte deschisă şi sinceră, fără nici un fel de pretenţii, dar viaţa o loveşte întotdeauna, pentru că ea vrea să trăiască prea liber, prea excentric, prea împotriva normelor generale, şi nu este întotdeauna iertată pentru aceasta, nici de viaţă şi nici de oameni. O iubesc, şi ea este una din companiile cele mai dragi posibile“ (*idem*, 8 septembrie 1922).

„Cella m-a însoţit şi nu există o altă companie mai bună decât ea. Deşi lumea încearcă să protesteze împotriva prieteniei noastre, din cauza moravurilor sale boeme*, toţi cad pradă farmecului, simplităţii şi talentului său când se află aici. Dintre toţi prietenii mei, Cella este prietena cea mai bună, care nu se compară cu nimeni“* (*idem*, 9 ianuarie 1924).

„Spre seară a venit Cella şi am stat mult de vorbă. Dintre toate prietenele mele, ea este cea cu care îmi place cel mai mult să fiu. Este inteligentă, are o gândire independentă, plină de Gemüt *şi căldură şi, în plus, este extrem de amuzantă, pe lângă faptul că este o artistă excelentă. Nu cere niciodată nimic, nu pare a avea vreodată nevoie de ceva din partea cuiva, fiind pe deplin mulţumită cu ceea ce are“* (*idem*, 11 ianuarie 1927).

Cele câteva rânduri scrise tinerei Cella Delavrancea de sexagenarul I.L. Caragiale pe versoul unei fotografii a Maestrului, trimisă cu ocazia Paştelui din 1911 (vezi *Opere*, VII, p. 579), rezumă admirabil viaţa viitoarei muziciene centenare. După cuvenitul „Christos a’nviat“, textul sună scurt şi plin, ca o diafană profeţie: „Dragă Cellica, te pomenim şi te dorim – mult. Fii sănătoasă şi veselă. Dumnezeu cu tine. Al tău credincios admirator, Caragiale.“

Facem abstracţie acum de uzajul obişnuit al formulei „fii sănătos şi vesel“ în corespondenţa caragialiană; mi se pare că sunt cuprinse indirect aici exuberanţa, insurgenţa, sociabilitatea, francheţea şi vitalitatea acestei feminităţi debordante, aliajul de mondenitate salonardă şi graţie rebelă, de convenienţe princiare şi elanuri impudice, destinul generos al unei fiinţe capricioase, inteligente şi ardent senzoriale totodată. O îndrăcire fermecătoare („Aghiuţă“, nu-i aşa?), de un hedonism alintat pân’ la Dumnezeu.

Unde naiba, veţi întreba, ai citit toate astea în patru rânduri de felicitare banală?! Ei bine, recitiţi viaţa Cellei Delavrancea prin grila acestei cartoline improvizate, dar sincer iubitoare, şi veţi vedea. Dar, chiar

aşa: unde-i biografia romanţată a Cellei Delavrancea?

Viaţa la moşie

Când va veni normalitatea şi-n viaţa noastră literară şi ne vom putea apuca în linişte de buna şi atât de folositoarea frivolitate a biografiilor (mai mult sau mai puţin romanţate), a monografiilor vieţii de culise, analize de mentalităţi bazate pe geografie literară şi abordări sociologice iconoclast-picante, atunci destinul Cellei Delavrancea va figura la loc de frunte, alături de Martha Bibescu, Elena Văcărescu şi Claymoor, de fraţii Donescu, Frédéric Damé, Luigi Cazzavillan, Aristide Blank şi destui alţii asemenea. Ca şi de odraslele cu biografii din cele mai atrăgător-şocante ale aristocraţiei adevărate, Bibeşti, Cantacuzini, Sturdzeşti, Brătieni, Brâncoveni, Lahovary… Că la noi totul a fost mai vătuit decât la Paris ori Londra, mai cuminte şi mai intens rural în esenţe – adică mai aproape de cehoviana livadă de vişini, uneori pigmentată anarhic, dar de obicei supusă oblomovismului – asta-i o simplă problemă de specific.

În ciuda aparenţelor, viaţa pe moşiile româneşti (acum e vorba de Slăviteşti-Vâlcea) e departe de-a fi îndeajuns literaturizată, spre deosebire de, să zicem, literatura Sudului american, astfel încât o serie biografic-eseistică ar scoate la iveală multe lucruri fermecătoare.

Deschid la întâmplare epistolele Cellei Delavrancea şi citez: „Sufletul meu drag – citirea scrisorilor tale îmi întrerupe exerciţiile de pian. De ce oare câinii nu mai vin la *strakină*? [cuvintele subliniate sunt scrise româneşte în text, n.n.]. Nu ştiu cine mi-a spus la Bucureşti că setterii tineri nu trebuie să mănânce *mamaliga*, ci supă cu macaroane şi carne… Această prostănacă de Vilma ar face mai bine să se gândească la propriile ei boarfe. Nu trebuie să-i mai dăm bani, ci să-i spunem că este necesar *să se îmbrace*, fiindcă n-am de gând să-i fac rochii […]. Sonia şi Lili sunt încântate să mă aibă lângă ele în casa lor mare, expusă asfinţitului. Moldova este deja Rusia şi priveam ieri satele cu acoperişuri de paie, curţile goale, pragurile din pământ bătătorit, întreg acest peisaj resemnat, simplificat ca imaginaţia unui primitiv. E atât de deosebit de atmosfera dinamică, vie, veselă a satelor din Oltenia!“ (9 noiembrie 1933).

După respectabilele volume ale Cellei Delavrancea tipărite în anii ’80 prin grija lui Valeriu Râpeanu la Editura Eminescu, o avem acum pe voluntara, senzuala, năstruşnica, drăcoasa, apriga Cella într-o postură mai familiară, la vârsta de 39 de ani (cu şapte mai puţin decât Filip Lahovari, soţul ei de atunci). Un roman epistolar întins pe o perioadă de 14 ani (1926–1940), publicat bilingv de Constantin Mateescu şi tradus de Dan Mateescu. Cele 90 de texte provin din depozitele Arhivelor Naţionale, filiala Râmnicu Vâlcea, după ce au trecut, spune editorul, „prin beciurile Securităţii de pe strada General Praporgescu, apoi prin subsolurile Prefecturii Vâlcea. O parte dintre scrisori s-au pierdut, nici o scrisoare a lui Filip către Cella nu s-a păstrat, deşi acesta îi răspunde cu fidelitate la fiecare scrisoare. Am fi avut astfel un portret mult mai detaliat al diplomatului“.

Pe Filip Lahovari, notează C. Mateescu, „ni-l putem imagina din scrisori ca un bărbat în puterea vârstei, autoritar şi pretenţios, dar corect cu servitorimea, de un caracter inflexibil, prudent cu oamenii politici, pedant, afectuos cu prietenii (mai ales cu cei ai Cellei), puţin sociabil, inteligent, dar lipsit de harurile unei mari personalităţi. O fotografie din tinereţe ne înfăţişează un bărbat blond, cu părul îngrijit, dat pe spate şi cu mustaţă bine tunsă, în genul *belle époque*, cu obrajii subţiri şi ochi mari, vag exoftalmici. Trebuie să fi fost chipeş“. A fost ministru plenipotenţiar al României la Cairo (1927–1930), dar nu aflăm, din păcate, mai multe despre el.

Oricum, e limpede că, deşi Cella semna zglobiu „Bucatzica ta“, cel *înghiţit* de obicei era bărbatul. Cu

fulgi cu tot, la o adică. „L-am potolit pentru că faţa sa răvăşită îmi făcea rău. Admira răbdarea ta când ai necazuri, dar socotea că eşti indiscret de când te-ai ajuns, că relatezi *cui vrea să te asculte* ce a afirmat Titulescu, că eşti imprudent şi a făcut apel la influenţa mea ca să te dojenesc şi să te fac să fii tăcut şi speriat. I-am spus că eu sunt mai violentă decât tine, fără să-mi fi pierdut bunul-simţ, că îndur mai greu decât tine necazurile materiale…“

Cât despre abilitatea de amazoană, spiritul de cravaşă, ori seducătoarele coregrafii dictatoriale ale Cellei la 50 de ani, e de ajuns să citäm începutul epistolei din 13 octombrie 1938: „Micuţul meu drag – da, în discursul Führer-ului este o asprime ciudată şi consider că i-a lipsit tactul. Abia dacă s-au calmat spiritele. Cea mai bună modalitate de a convinge lumea de bunele tale intenţii este să fii delicat. Delicat cu Anglia, cu Franţa. A da motive de bănuială celor ce fac din bănuială armă – e inutil, iar azi ceea ce e inutil e dăunător. Ieri seară am cinat la Procop Dumitrescu. În general lumea e împotriva Germaniei. Trebuie făcută o propagandă pe care Germania n-o face încă. N-am aflat nimic ce te-ar putea interesa. Scriu o nuvelă şi sap în juru-mi un şanţ ca să fiu lăsată în pace. Mâine după-amiază cred că o să-i văd pe Cancicovi. Caricatura lui Sennep e foarte nostimă. Sunt mulţumită că Vilma nu te lasă să mori de foame şi că statul la ţară îţi face bine.“

Iacă tonul, iată omul.

Lecturi, figuri, fapte

Puţinătatea notelor culturale nu e o tragedie. La urma urmei, avem de a face cu o corespondenţă accentuat domestică, în toate sensurile cuvântului: „I-am dat lui Nicu 1000 de lei pentru plinul de benzină de mâine. Cere-i restul de bani şi controlează. Nu uita nimic – ia tot ce trebuie şi *flanele*. Aici e frig iar eu dârdâi. Nu uita nimic. Zece zile cu familia regală înseamnă expunerea întregului biet lux care ne împodobeşte. Iată o listă pe care i-o vei da Floricăi şi vei avea grijă să nu uite nimic […]. Ia cu tine *Cugetările* lui Chamfort.“

Totuşi, ici-colo câte-o *Jeunesse* ori un *Cœur des ténèbres* de Joseph Conrad, un Ibsen calificat „inocent şi obscur“ („un teatru scris într-un tempo care nu mai e astăzi la modă“), în vreme ce *Parsifal* are un „pretext literar cretin“ („această folosire a Evangheliei pentru a insufla patos unor beţivani provoacă un râs nebun. Wagner n-a uitat nimic – nici lecţiile de morală, nici simbolurile de bâlci, nici atitudinile luate din imaginile de la Epinal, iar baia la picioare făcută de Parsifal în actul al treilea este o dovadă a contradicţiilor absurde pe care le poate concepe mintea omenească“), iar Ceaikovski este „un mare castrat“, cu *Variaţiuni* „de o lungime forfotitoare şi atât de neroade, că până la urmă îţi provocau cârcei în picioare“.

Cella este adorabilă şi cumplită în directeţea verdictelor. Excelează în crochiul irezistibil, pentru că obraznic. Ion Cantacuzino, fiul, „avea mina lui de zile bune, un bronz de puşti pe obraji, nici urmă de paragină, dinţi strălucitori şi ochii cei lacomi ai celui ce aude o sirenă“. Elena Văcărescu este „Elena Vaca, această minge plină de viaţă se pricepe să dărâme orice ezitare“.

Are şi darul caragialian al naraţiunii epistolare: Hitler, scrie ea din Germania în iulie 1937, „asistă la toate spectacolele din loja doamnei Siegfried Wagner, împreună cu Blomberg şi Goebbels, care are o figură nervoasă, brunetă, slabă şi atrăgătoare. Lumea e pasionată de Führer. La sfârşitul pauzelor oamenii rămân în picioare privindu-l până la ridicarea cortinei. Viaţa e uşoară şi nu e scumpă. La Konditorei, tarte să te lingi pe buze de 25 pfenigi porţia mare. Peste tot curăţenia e o bucurie. La fel ordinea şi buna dispoziţie. O ţară minunată de cumpătare şi muzică. Ceata noastră de români este plăcută, iar dl Missir îşi

plăteşte vizita la Bayreuth prin entuziasm: Ei, ce zici Coană Cello?“

Evenimentele sunt fără ezitare cravaşate, subiectivitatea fiind iute încolăcită pe trupul celor obiective: „Aici se pare că evreii sunt cătrăniţi şi vom avea multe surprize. Sper că prietenul nostru îşi va reveni repede din criză, căci nu e o persoană care să rămână nefolosită“ (text din 22 august 1939, prietenul nefiind altul decât Nae Ionescu).

În fine, proverbiala subiectivitate dătătoare de fiori a Cellei: „La Băneasa am ascultat jalnicele creaţii ale lui Enescu. Suita sătească este nocivă datorită lipsei de forţă. Şi atât de ovreiască încât mi-a amintit prin transpunere de Marcel Iancu! Cum se mai răzbună elementele bastarde ale unei rase pentru că nu au fost luate în seamă. Nimeni nu s-a gândit să le stăvilească şi pătrund din nefericire în tot ce este mai important!“ (27 octombrie 1939).

De la conacul conjugal
la moartea lui Nae Ionescu

Una dintre cele mai răspândite legende ale istoriei noastre (de culise) literare zice de otrăvirea lui Nae Ionescu din ordinul lui Carol II (cam din considerentele condamnării lui Lucreţiu Pătrăşcanu de către Gheorghe Gheorghiu-Dej), fiindcă prea ar fi picat la fix moartea „Profesorului“. Cine n-a auzit vreun bătrân *năist* postulând ritos „Cella i-a adus ţigările în care Carol pusese otravă“…?

Ei bine, volumul de faţă este concludent din unghiul iubirii dintre Cella şi Nae Ionescu, mai precis: al amestecului de veneraţie, tandreţe şi dăruire dintre cei doi. Valeriu Râpeanu a dedicat deja subiectului o pagină întreagă în *Curierul naţional* din 30–31 ianuarie 1999, comentând chiar această ediţie.

De la 15 octombrie 1938 la 20 martie 1940 (pp. 167–193 şi urm.) Nae Ionescu este subiectul principal (în lagăr, el a stat din mai până în noiembrie 1938 şi din martie până în iunie 1939). La 15 octombrie 1938, „vizită neaşteptată a soţiei prietenului meu. Zvonuri optimiste circulă tot mai mult. Le consider premature“. După două zile: „Iubitule, nu ţi-am scris ieri. Am fost necăjită. Mi-au telefonat că bietul meu prieten e foarte bolnav, criză de rinichi după o amigdalită păcătoasă. Ce-i de făcut?“

Joi 20 octombrie: „Sufletul meu drag – am aflat în sfârşit că N.I. e de ieri într-un spital din Braşov. Sunt eliberată de-o grijă şi i-am cerut să mă primească în vizită. Alaltăieri la Georgeta C[ancicov], aceasta mi-a spus că doamna A[rmand] Călinescu doreşte foarte mult să mă cunoască pentru că bărbatu-său îi vorbeşte despre mine cu un potop de laude.“

28 iulie 1939: „Prizonierul e puţin trist. Nici unul dintre cei cărora le-a scris nu a venit să-l vadă şi dragul Mecena [Malaxa, n.n.] devine din ce în ce mai prevăzător şi se fereşte chiar de a-l vizita. Ar trebui să înceapă să lucreze, să scrie pentru a uita, dar nu poate trece de poarta grădinii.“

20 martie 1940: „Ion Vinea mi-a spus că au fost interzise articolele referitoare la dragul meu prizonier… Se pare că duminică la cimitir a fost impresionant, căci erau aproape 2000 de persoane […]. Am rămas, fireşte, acasă. Doresc să păstrez imaginea vie a acestei fiinţe care era aproape un înger şi a cărei luptă cu omenirea a fost atât de cumplită […]. Ar fi necesare totuşi minuni, din timp în timp, pentru a reînvia credinţa. Poate că Moartea este, ea însăşi, o minune, *singura* minune.“

În orice caz, dosarul rămâne deschis.

Între jubilaţie şi destrămare

Triumful resemnării[18]

18. Cronică la Alice Voinescu, *Jurnal*, ediţie de Maria Ana Murnu, prefaţă de Alexandru Paleologu, Editura Albatros, 1997, reluată în vol. *Literatura română în postceauşism*, vol. I, *Memorialistica sau trecutul ca re-umanizare*, Polirom, Iaşi, 2004, pp. 40–51, de unde am preluat-o, cu unele ajustări stilistice.

Cu toate că, timide şi sporadice, ocaziile editoriale şi comemorative nu au lipsit, numele lui Alice Voinescu (10 februarie 1885–4 iunie 1961) a rămas zeci de ani în seiful istoriei culturii, într-o cvasiexclusivitate pentru iniţiaţi. Desigur, marele moment al postumităţii autoarei în ceauşism (după câteva gesturi notabile, dar mai mult simbolice, precum Rotonda din 13 iunie 1975 de la Muzeul Literaturii sau nr. 12 din 1979 al revistei Ramuri) a fost ediţia îngrijită şi prefaţată în 1983 de Dan Grigorescu la Editura Eminescu, Întâlnire cu eroi din literatură şi teatru. Momentul ar fi putut fi decisiv pentru reimpunerea acestei personalităţi (profund înrădăcinate în moralitatea actului estetic) fie şi în acel prezent ofilit, barbarizat de dictatură.

Nu a fost aşa. Ediţia din 1983 a readus un nume de istorie literară, nu şi o forţă de remodelare spirituală. Au fremătat, bineînţeles, teatrologii, s-au bucurat „universaliştii“, au exultat foşti studenţi şi prieteni congeneri, din ţară sau exil, au jubilat francofilii, însă – în lipsa farmecului exercitat pe viu al Profesoarei – interpretările de înalt didacticism şi sinceră ardoare ale acesteia au fost (şi sunt) văduvite de însăşi combustia iniţial magnetizantă.

Fiindcă Alice Voinescu a scris în primul rând pentru tineret, dintr-o acută convingere, vocaţie şi datorie profesorală. A fost o natură profund catalitică, benefic-mijlocitoare întru trăirea artistică la cote semi-religioase. „De când, în ultimul timp, impulsiunea nestăpânită pentru un nou ideal de viaţă dezorientează conştiinţa tineretului nostru – scria Alice Voinescu în prefaţa monografiei *Montaigne* din 1936 – tot mai des mă cerceta dorinţa de a vorbi unei generaţiuni ce-şi căuta o călăuză, despre acest mare prieten cumpătat şi luminat.“

Astfel încât cărţile ei (*Montaigne*, 1936; *Aspecte din teatrul contemporan*, 1941; *Eschil*, 1946, dincolo de contribuţiile la volumul al treilea din *Istoria filozofiei moderne*, de licenţa cu Titu Maiorescu în 1908 şi de doctoratul în filozofie la Sorbona: *Kant şi Şcoala de la Marburg*, 1913) coincid prea puţin cu ţinta lor originară, aproape obsesiv urmărită: educaţia spiritului tânăr.

Din acest unghi, adevărata ei resituare a început după 1990, mai precis în 1994, odată cu ediţia *Scrisori către fiul şi fiica mea*, îngrijită de Maria Ana Murnu. Dacă gestul editorial din 1983 a recuplat la prezent doxa autoarei, ediţia de la Dacia deschidea poarta către intimitatea fiinţei morale a acesteia. Şi către personajul Alice Voinescu.

Scrise între 1949 şi 1958, în anii de prigoană, dar gândite în linii mari, după cum ne arată *Jurnalul*, încă din anii ’40, *Scrisorile* au împins în plan secund bibliografia autoarei. Lasă că şi unele articole sau conferinţe radio ce rotunjeau sumarul aveau o valoare memorialistică, deci accentuat subiectivă („Amintiri despre abaţia de la Pontigny“, „Primul congres de morală socială“), sau o valoare capitală pentru înţelegerea echilibrului politic şi etic fundamental pe care s-a întemeiat Alice Voinescu; însă fapt este că nici ediţia din 1994 nu a avut darul să o propulseze printre maeştrii spirituali cu care au a se confrunta benefic noile generaţii. Pe lângă puterea de şoc intelectual şi moral a lui Noica, Ţuţea şi Cioran, *Scrisorile* lui Alice Voinescu nu puteau să însemne prea mult din unghiul propriei exemplarităţi.

Acum însă, odată cu apariţia acestui *Jurnal* de-o forţă şi o cuprindere copleşitoare, respectiva ierarhie se va tulbura, sper, în modul cel mai profitabil.

Sebastian pe ambele maluri

În plus, venind la puţină vreme după *Jurnalul* lui Mihail Sebastian, *Jurnalul* lui Alice Voinescu umple şi celălalt talger al balanţei, ca să zic aşa. Mărturia lui Sebastian se oprea la barbaria Dreptei şi se sfârşea în iarna lui 1944, în dezgust faţă de jalnicul oportunism al comuniştilor de ultimă oră. Mărturia lui Alice Voinescu (cele 32 de caiete cuprind perioada septembrie 1929–mai 1961) desfăşoară cealaltă jumătate a sferei. Altfel spus, face pod peste ambele maluri ale aceleiaşi ape negre: ea se înfioară în anii ’30 de furia legionarismului, dar devine victima barbariei comuniste a anilor ’50. Notaţiile ei din 1948 în 1953 şi, fireşte, din 1956 în 1960 pun în faţa terorii legionare oglinda terorii comuniste.

Din unghiul similitudinilor, lectura în paralel a celor două jurnale produce frisoane. Aşa cum Sebastian înregistra săptămână după săptămână câte o măsură – atroce sau ridicolă – antievreiască, Alice Voinescu înregistrează evenimentele – atroce sau ridicole – ale legiuirii comuniste, sovietizante. În ianuarie 1948, Alice Voinescu este demisă de la Conservatorul de Teatru din pricina, între multe altele, a poziţiei sale faţă de abdicarea forţată a regelui. În februarie este dată afară şi de la Şcoala Socială, după care notează demiterea lui Pătrăşcanu: „dispar ultimii reprezentanţi ai unui sentiment patriotic“. În iulie se face război cu statuile: „după ce au dat jos cu tancurile statuia regelui Carol, au distrus-o şi pe cea a lui Brătianu. Am crezut că mă loveşte damblaua când am văzut soclul gol şi sfărâmat“. În martie 1949, „izgonirea proprietarilor din conace s-a făcut cu o sălbăticie dezolantă […], bestia turbată a pus stăpânire pe firea românească“. Ş.a.m.d.

Lecturile în oglindă şi puzderia lor de sensuri.

„A fost asasinat Armand Călinescu!“ exclama Sebastian la 22 septembrie 1939: „Am simţit o furie şi o ură împotriva asasinilor şi a tuturor legionarilor, încât i-aş fi desfiinţat ca pe muşte. Trădători de ţară, imbecili furioşi, mârşavi tâmpiţi, fără creier şi fără altă simţire decât una de partid.“

„Vestea morţii lui Gheorghe Brătianu, a lui Taşcă, prezumţia dispariţiei altor prieteni bătrâni e foarte dureroasă. Moartea lui Gheorghe Brătianu ne loveşte crunt: era o mare nădejde a Istoriei noastre“, scrie Alice Voinescu în iulie 1955.

De altminteri, însăşi autoarea ajunge – odată cu evoluţia evenimentelor – să citească în oglindă sarabanda exceselor de la 1940 cu cele de la 1950: „Oamenii simpli încep să judece şi se reculeg, văd şi ei că la noi nu are rost comunismul. Mahalaua tot mai conştientă, opinia tot mai precisă, dar mă tem că se creează un antisemitism masiv. De data asta şi-o fac evreii singuri! Vorbii cu Vianu. E un om colosal de elegant şi bun. Un om pe care cultura l-a umanizat definitiv. Rareori unul de calitatea lui: spiritualitatea Israelului în plin cu toată generozitatea creştină“ (17 februarie 1945).

Şi la 29 noiembrie 1947: „Schimbările în ministere, reforma judiciară, schimbarea de la Banca Naţională şi la Finanţe, strângerea excesivă a şuruburilor sunt semne că şi la noi se joacă disperat. Până şi oamenii lor, cei civilizaţi, sunt daţi la o parte. Nu mai comandă decât evreii, direct agenţi ai Moscovei. Ce am auzit eu la Fundaţiile Regale a fost simptomatic […]. Aşa au procedat şi legionarii şi le-a fost fatal. Şi doar aveau şi ei protectorii lor în ţară. Şi doar dreptatea şi mila lui Dumnezeu nu doarme.“

Două citate cu care s-ar putea începe scrierea, la modul cel mai pur omenesc, a barbariei comune bolşevism–nazism, în numele căii de mijloc. Adică tocmai calea proprie categoriei umane din care face parte Alice Voinescu.

Aceştia ar fi termenii ce formează trepiedul personalităţii în cazul de faţă.

„Era – spune Alexandru Paleologu despre Alice Voinescu – o fiinţă pentru care viaţa fără cultură nu e viaţă, iar cultura fără viaţă nu e cultură.“ „Nu pot să înfloresc, scrie Alice la 8 mai 1945, decât într-un climat de umanitate blândă. Lipsa de măsură, instinctualul, pornirile brutale şi răutatea voită sau nevoită mă deprimă până la dorinţa de a pieri. În fond, sunt o inadaptată în această ţară pe care o iubesc din toată fiinţa mea.“

Dar nu de acumulare culturală la modul narcisist este vorba aici, cât despre *transmiterea* culturii ca har şi etos. Alice Voinescu avea, spune Paleologu, „o rară vocaţie de confidentă“. Lucru subliniat şi de mulţi dintre cei care i-au fost în preajmă, soţii Maria şi Ion Lucian Murnu, Mircea Şeptilici, Aurora şi Mihai Nasta, Geo Bogza, Cella Delavrancea, Şerban Cioculescu. Într-adevăr, observa Alice Voinescu la 15 februarie 1958, „sunt o oglindă bună, care nu schimonoseşte chipurile oamenilor, sunt un ecou, poate, unul în care omul îşi găseşte cuvântul lui puţin limpezit, puţin înălţat. Darul ăsta îl am“. Permanenta dăruire de sine, trăirea fiecărei zile în funcţie de celălalt, adică de întâlnirile cu studenţii, vizitele prietenilor, confidenţele primite şi sfaturile date, constituie una dintre constantele *Jurnalului*.

Iar pedagogia, maieutica emoţională, cazuistica sentimentală şi conduita elaborată cu sens pilduitor au nevoie de echilibru, comprehensiune înţeleaptă şi armonizarea contrariilor în făptura confesorului. Ei bine, chiar în acest punct rezidă cea mai mare surpriză oferită de *Jurnal*: în revelarea marilor nelinişti, toată viaţa bine ascunse îndărătul iluzoriei împăcări. Figura doamnei de salon, frecventând Curtea Regală şi aristocratele colocvii de la Pontigny, îşi dezvăluie zonele de penumbră senzuală, cu priză la iraţional, supuneri şi umilinţe frizând masochismul, pe fondul unei tainice empatii cu păgânătatea greacă. Sub alura înalt apolinică palpită nesomnul dionisiac, gata mereu să descentreze chibzuinţa, să alerteze simţurile, să devieze cursul liniştilor interioare către zone extatice pe cât de natural atrăgătoare, pe atât de (deliberat) inavuabile: „Aş fi în stare să fac o cură de sensualism acut – să mănânc, să beau, să dansez – de ce n-am curajul să scriu şi alte verbe, cele esenţiale, în cazul meu?“ (22 februarie 1939).

Pe scurt, „trebuie să cultivi şi iraţionalul din tine“ (27 decembrie 1929). Aşa stând lucrurile, fireşte că „totul se revoltă în mine împotriva metodei ce striveşte elanul“ (30 august 1942). „De ce nu mă călugăresc? N-am nici un respect pentru călugăriţele noastre, iar catolică nu doresc să mă fac“ (15 februarie 1941). „Întotdeauna a fost în mine tendinţa de a împăca viaţa trupului cu cea a spiritului şi dintre gânditori m-au atras mai mult cei care le-au împăcat: Montaigne, Shakespeare, Goethe. Fără îndoială, sunt urme adânci de păgânism elin în mine şi admiraţia pentru Gide e din acelaşi izvor“ (24 decembrie 1952).

Îndărătul măştii doctorale, al apetitului aristocratic, al erudiţiei şi snobismului fin, palpită nelinişteа eului neîmplinit carnal, ce se consideră eşuat social şi ratat profesional, aşa cum se aud chemările tulburi ale unui subconştient niciodată fructificat îndeajuns. „Am făcut în gând băi de mare care mi-au exaltat trupul, am retrăit în gând senzaţia valurilor până la halucinaţie, am comis iar adulterul cu marea şi am ieşit oloagă din aceste băi de senzualitate imaginativă. Mi-am păstrat trupul curat, dar l-am aprins pe dinăuntru“ (31 august 1950. Avea 65 de ani!).

Pe de altă parte, „e în mine un fond strâns legat de ţărani. Poenarii? Pesemne“, notează Alice la 11 aprilie 1957, evocându-şi linia maternă (Massinca Poenaru, descendentă a paşoptistului Petrache Poenaru). Vocaţia rânduielii, aşadar, împletită cu neastâmpărul grecităţii paterne (Sterie Steriadi, avocat cu studii la Paris). „Asprimea neamului lui Stello mă îngrijorează“, scrie Alice despre soţul ei, la 11

iunie 1937 (se căsătorise cu avocatul Stelian Voinescu în 1915). „Nu am afinităţi profunde cu aceşti oameni pe care totuşi îi iubesc. Sunt prea duri. Mai curând cu rasa. Le lipseşte sângele grec.“

Aliajul de bun conservatism „ţărănesc“ şi liberalism cosmopolit face în chip aparte pilduitor *Jurnalul* lui Alice Voinescu pentru ceasul de azi.

Parantezele unui destin

Avem a desluşi morala fabulei: împlinirea prin eşec, temă comună unei întregi generaţii, sau triumful resemnării, aşa cum apare eşecul în memorialistica dezvăluită acum. Deocamdată să cuprindem acest destin între două citate-paranteză:

„Ce nevoie nebună de fericire în mine“, exclamă Alice Voinescu la 16 februarie 1930 (îşi începe jurnalul în 1929, la 44 de ani, la îndemnul lui, *hélas*, Roger Martin du Gard). „Dacă aş fi bogată zilele astea, aş împărţi tot. Cum nu-mi am decât sufletul, îl dăruiesc cu frenezie. Aş vrea să fiu nevăzută, să pătrund în inimi, să le încălzesc, să le scutur, să fac să vibreze în ele acel sunet infinit pe care toate trebuie că îl poartă în ele.“

Iar dincolo de efervescenţe, pe malul suferinţei, la 2 decembrie 1952, după aproape doi ani de puşcărie: „Cu ce m-am ales acolo la Ghencea? Cu o nevoie frenetică de a ieşi din sârma ghimpată, de a scoate pe toată lumea din închisoare, de a desfiinţa închisorile – toate închisorile din lume – chiar pentru criminali. Nu mai pot suferi simţământul că sunt oameni închişi şi torturaţi de oameni! Chiar dacă aş şti precis cine e cel care m-a trimis pe mine în închisoare şi lagăr, nu mi-aş cere revanşa. Este ceva aşa de greu de suferit, încât nu o doresc nici duşmanului meu. Nu mai vreau închisori şi coerciţiuni, vreau oameni în libertate, crescuţi spre a fi liberi cu adevărat.“

Să recitim cele două citate despărţite de aproape jumătate de veac. Aceeaşi incredibilă generozitate. Ai zice că şi aceeaşi fervoare iluminată. Dar câtă oroare, câtă suferinţă şi tristeţe la mijloc!

„Atâta ratare mă face să cred că am fost totuşi o stofă bună.“

De la un capăt la altul

Nu e nevoie să gândeşti prea mult la polarităţile ameţitoare care i-au fost hărăzite acestui destin, ca să-ţi dai seama de ce înseamnă blestemul istoriei. Alice Voinescu îşi ia doctoratul în litere şi filozofie la Sorbona, pentru ca în iulie 1955 să noteze fericită că tovarăşii de la ESPLA îi „încredinţează“… verificarea unei traduceri. Cea care frecventase între 1925 şi 1939 decadele de la Pontigny, dialogând familiar despre Europa spiritului cu Gide, Roger Martin du Gard, Charles du Bos, Claudel, Mauriac, Curtius şi atâţia alţii, ajunge în martie 1950 să noteze înfiorată de bucurie „gestul doamnei Păunescu de a-mi trimite o portocală“!

Familiara castelelor de la Peleş, Balcic şi Bran, unde Regina Maria patrona Asociaţia Creştină a Femeilor, prietena domniţei Ileana, autoarea atât de preţuită în anii ’40 la Fundaţiile Regale ş.a.m.d. ajunge să noteze în februarie 1951: „O găină a fost un eveniment în familie, este dezolant! Mă lovesc de tot soiul de mici jigniri, ca ne-sculatul în picioare al fostei domesticităţi, tratarea ca de la egal la egal, obligaţia de a trăi pe acelaşi culoar cu ei.“ Iar în decembrie 1952: „Până nu voi primi pensia, mă chinuie gândurile noaptea şi ziua. Iată bugetul: 100 lei chiria şi serviciul, 24 lapte prins, 20 lei pâinea, 30 lei cartofi… etc.“

Împingând „sadomasochismul“ mai departe, am putea face la iuţeală zece colaje cu extrase dinainte şi după 1947 pentru a sublinia neîmplinirea acestui destin din raţiuni istorice.

Iată numai un singur grupaj spre exemplificare.

Veneţia, septembrie 1930: „Lunecarea fără nici un alt zgomot decât cel al vâslei care scotea din apă doar un foşnet, misterul canalelor strâmte din care pândea trecutul veacurilor. Semăna a liberare din spaţiu şi timp şi semăna a singurătate fără leac.“ „În mine, simt bine, trăieşte păgânul grec, îndrăgostit de frumuseţe. Mai sunt necesare amputări în mine pentru a aparţine cu adevărat lui Cristos“ (iunie 1941). Gide către Alice Voinescu, cvasicifrat, în iunie 1949: „Iubită îndepărtată şi atât de prezentă prietenă […]. Toţi prietenii noştri din Franţa sunt sănătoşi şi nu vă uită. Vă rog să fiţi încredinţată că nu este altul mai dureros atent ca fidelul vostru André Gide“ (din ediţia *Scrisori către fiul şi fiica mea*, p. 187).

Apoi, în domiciliu forţat, la Costeşti: „Femeile mă opresc să-mi vorbească, să-mi ceară explicaţii şi sfaturi medicale. Majoritatea ştirbe. Toată lumea la treierat. Coana Profira toarce în bucătărie. Aseară am aflat că e Securitatea în Costeşti. Constat că e în mine încă frica ce mi-a inspirat-o această breaslă. Ei m-au învăţat frica“ (10 august 1953). Şi, în fine, în septembrie 1960: „Mă privesc în oglindă: o schimă slabă, scheletică şi bătrână. Îmi e urât de mine, dar trebuie să mă suport. Lume necăjită şi totuşi natura imperturbabil de frumoasă. Azi m-aş plimba la lacuri dacă ar fi vreun automobil la dispoziţia mea […]. Evenimentele mondiale sunt colosale, se schimbă lumea; mă rog lui Dumnezeu să ne inspire pe toţi la ONU. Vie împărăţia Ta! Împărăţia păcii şi a Binevoirii.“

„Ştiu că viaţa mea este un eşec“

Aşa scrie Alice Voinescu la 28 ianuarie 1930. Avea 45 de ani. Vreau să spun că, în măsura în care istoria i-a fost darnică în suferinţe, şi morbul destrămării a lucrat de timpuriu înăuntrul fiinţei sale. „Ştiu că nu voi lăsa decât amintirea unui gest graţios, asta e totul“, notează în iulie acelaşi an. „Am murit subiectiv“, cade verdictul în septembrie 1931. „Mi-am irosit viaţa într-un idealism învăţat pe dinafară“ (martie 1942). Şi, peste o lună: „Respinsă de Dumnezeu, o ratată, nedemnă de viaţă şi de moartea care duce la viaţă veşnică. Nimic, bună de nimic, o trestie uscată, fără rod. Femeie sterilă. Blestem care marchează o viaţă. Ce păcate strămoşeşti ispăşesc?“

În sfârşit, în februarie 1951: „Eu nu creez frumuseţe, totul este intelect. Nu e graţie în mine. Mă detest. Şi totuşi sunt iubită. De ce? Pentru că sunt dezarmată: copil, biet copil. Viaţă irosită. Cum aş vrea să fiu într-o ţară liberă, să fiu bogată, sănătoasă, utilă, să mă bucur de frumuseţea vieţii şi să-i ajut pe toţi să se bucure!“

De fapt, pe câte trasee se poate ajunge în miezul acestui jurnal?

Un traseu ar fi, cum spuneam, blestemul istoriei. Altul este firul acelei fatalităţi interioare ce generează conştiinţa morţii subiective încă la 45 de ani şi trăirea exclusiv prin ricoşeu, prin substitute, prin ipostazierea în ceilalţi. („Oamenii care trăiesc. Eu parcă vegetez, trăiesc prin reflexul altora. Mă pândesc pe dinăuntru să mă văd trăind, parcă m-am ascuns. Nu sunt decât o aşteptare, un gol. Ce aştept?“, iunie 1938).

O a treia lectură ar putea prefera *Jurnalul* ca romanul unui mariaj condamnat, cartea ratării matrimoniale şi materne. Stello, avocatul Stelian Voinescu, cu care Alice Steriadi se căsătoreşte în 1915 şi care moare în 1940, a fost crucea, calvarul acestei femei. „Îmi căutam călăul. Să fii hărăzit să fii chinul specific al cuiva“ (scrie victima în martie 1937). Chinul, dar şi – după moarte – *confidentul* acesteia, în ultimii douăzeci de ani de viaţă. Tribulaţiile amoroase ale şarmantului bărbat de salon (un „bărbat deosebit de inteligent, spiritual, distins, foarte cultivat“, cum afirmă Alexandru Paleologu, dar „şuetar şi chefliu – i-a făcut multe zile fripte“) ocupă destule contexte în carte. Vulgarităţile sale, umilinţele

sistematice („Stello s-a depărtat de mine fiziceşte. O iubeşte pe Jeanna C.“; „Iarăşi o decepţie cu Stello, nu doar că m-a trădat pentru L. Ştef., dar ne-a trădat pe amândouă“ etc.) se vor transforma – graţie uluitoarei capacităţi a autoarei de a întoarce negativul în experienţă pozitivă – nu doar în temei existenţial, ci chiar în iluminare, în suferinţă purificatoare.

Toate acestea o proiectează pe Alice Voinescu într-un personaj holbanian, aş zice, numai în aparenţă desuet, melodramatic („înţeleg pe Juliette Drouet“, scrie ea în septembrie 1941). În fapt, distanţa tot mai mare dintre vocaţie şi aspiraţii, dintre virtualităţi şi ne-închegarea finală, ca şi mulţimea monologurilor pe tema eşecului fac din acest *Jurnal* un miniroman de idei pe teme afective.

Al patrulea traseu

Pentru mulţi cititori însă, cel mai generos traseu al *Jurnalului* este marcat de puzderia de reflexe ale istoriei. Cum ziceam, faptul că Alice Voinescu duce notaţiile din 1929 până în 1961 ne face să cutreierăm ambele maluri ale extremismului politic, legionarismul şi comunismul.

„Moartea lui I.G. Duca m-a consternat […], durerea e mult mai ascuţită când mă gândesc la tineretul nostru rătăcit“ (2 ianuarie 1934). „Iar ţipă legionarii. Ce vor? Nici ei nu ştiu prea bine. În fond, e izbucnirea unei nemulţumiri, e ceva care fierbe în toată omenirea. Ce vrem? Am pierdut sensul vieţii. E în joc creştinismul“ (23 ianuarie 1941).

Iar de cealaltă parte: „E o crimă ce s-a făcut cu tineretul atâtor ţări, fanatizat, nărozit şi după toate împins către crimă şi bolşevism, fără voia lui“ (noiembrie 1942). „Tipul comunist nu se potriveşte la noi, ci este, cu ochi şi sprâncene, creaţie evreiască. Sper pentru evrei că se vor mai potoli de a face ei creşterea românilor. Eu cred că o vor face, căci au fler“ (mai 1945). „Pe ruşi îi înţeleg în nevoia de a-şi construi ziduri apărătoare. Fac din noi tranşee de luptă. Am convingerea că nici nu-i mai interesăm ca material uman de convertit. Ne dispreţuiesc din pricina oamenilor cu care lucrează: arivişti, profitori şi fricoşi“ (noiembrie 1947). „Azi mă căiesc de a fi preferat să lucrez pentru ai mei decât să fi urmat chemarea dascălilor din străinătate. Azi, când văd cine conduce neamul nostru, blestem ceasul în care n-am plecat de aici“ (decembrie 1948).

Moartea monseniorului Vladimir Ghica (p. 548); nobleţea incredibilă cu care, în noiembrie 1952, se notează simplu: „Nu vreau să mă gândesc la cele 19 luni trecute în închisoare“; oroarea de coerciţia şi teroarea cu care s-a făcut colectivizarea (pp. 504, 649); moartea lui Ionel Teodoreanu (p. 697); revoluţia din Ungaria („Ce se întâmplă în Ungaria mă umple de respect. Mă simt smerită ca românca. Dar şi noi am suferit cumplit. Acţiunea noastră e durerea şi răbdarea. Ştiu că străinii ne subestimează şi ne dispreţuiesc chiar. Dar ce le pasă lor! Vor să aibă un spectacol nobil, frumos fiindcă pe ei nu-i doare“, octombrie 1956; consemnarea semnelor de firavă normalizare (Piccolo Teatro şi Baletul american în turneu la Bucureşti, pp. 830 şi urm.) sunt numai câteva dintre contextele care, cum spuneam, umplu celălalt talger al balanţei, în contrapondere de semnificaţii – anii ’50 cu anii ’30 ai lui Mihail Sebastian.

Şi dacă tot am ajuns la Sebastian, să extragem reacţiile lui Alice Voinescu la fascinaţia exercitată de Nae Ionescu asupra generaţiei ’27. „Ca om, mi-a fost simpatic, ca dascăl a fost o primejdie. I-a învăţat să trăiască *tragic*. A trăi *tragic* e a trăi conştient, nici mai mult, nici mai puţin.“ „Trebuie să fi fost fatal omul ăsta pentru firi de calitate. Tot mai mult înţeleg influenţa nefastă asupra tineretului, scos din făgaşul realităţii pământeşti şi trezit pentru destine suprapământeşti. Deosebirea între asceza credinţei creştine şi chinul intim al lui şi al celor pe care i-a crescut cu gustul pentru acest chin e că credinciosul se odihneşte în dragoste de suferinţa sa tragică, iar aceşti orgolioşi nu parvin să iasă din vârtejul în care se întreţin:

mor pe propria lor roată.“ „Păcat că s-a adresat unei generaţii primare, primitive, sau că era diabolic“ (pp. 361, 365, 441).

La fel, reacţiile la problema evreiască, fie obiectiv-moderate („e dureros să vezi românii de treabă păstrând în adâncul lor ranchiună contra evreilor. Se explică, mai ales la moldoveni, prin abuzurile evreilor, foarte numeroşi acolo“, p. 425), fie umorale (vezi p. 152, despre Lucia Demetrius: „fond rasial puternic, tristeţe acră – nu românească – inteligenţă ascuţită, dar totul viciat de o ambiţie de rasă lezată).“ Şi, tot în context, admiratorii lui Noica vor avea la pp. 166, 174, 310, 313, 359 tot atâtea prilejuri de reflecţie.

De lume şi de România

Ca să nu mă întind excesiv, îmi voi anula elanurile glosatoare şi voi puncta, doar, o serie de figuri, scene şi idei care ar fi meritat mult mai mult decât simpla semnalare: rivalitatea cu Yvonne Wright în conducerea Grupului de la Oxford în România, pp. 83, 103, 127; vizita acasă la N. Iorga, p. 78; reacţia de exasperare provocată de piesele lui Eugen Ionescu, în septembrie 1958, p. 806; un Goga simpatizat, pp. 27, 117, ca şi Tilică Ioanid, p. 10; relatările despre George Enescu, pp. 335, 717, cele despre Gala Galaction, duhovnicul autoarei (pp. 496, 511), ori despre Lucia Sturdza Bulandra, „realmente o cucoană mare“, în iunie 1941, dar „o veche lichea“, în martie 1949; Elena Văcărescu, p. 80, Cella Delavrancea, p. 386, Alexandru Paleologu, zis Puf, pp. 389, 816; paginile dedicate nonagenarului Simion Mehedinţi (775, 805); refuzul trecerii la catolicism („insinuările acestea catolice îmi sunt pur şi simplu antipatice. Îţi mulţumesc, Doamne, că m-ai făcut ortodoxă“), p. 246 (vezi şi pp. 249, 350); gesturile de tandreţe ale lui Geo Bogza (p. 793) sau debutul scenic al unor Liviu Ciulei, Clody Berthola, Florin Piersic, p. 798.

Meditaţia pe tema destinului României ar merita ea însăşi un articol special, fiindcă Alice Voinescu a avut chemare pentru diplomaţie, pentru instruirea vlăstarelor regale şi chiar pentru politică, măcar cultural, dacă nu la modul propriu, activist. „Am constatat că sunt foarte sensibilă la tot ce atinge demnitatea ţării mele“, scrie ea la 27 iulie 1930. Fie că visează la ziua în care mahalaua bucureşteană se va occidentaliza (p. 13) sau la o dibace ghidonare a francmasoneriei („ei pot urzi firele supranaţionale fără pericol naţional. Noi să-i ajutăm, dar mi s-ar părea o crimă faţă de ţara noastră să primesc ordine de lucru din afară“, p. 122), fie că laudă „influenţa Apusului“ la transilvăneni (vizavi de „superficialitatea şi mahalagismul din sud“, p. 251), că deplânge „incongruenţa şi lipsa de realism a românilor“, p. 187, ori „străvechea racilă românească de a trage la străini, din duşmănie pentru ai tăi“ (p. 440), Alice Voinescu vibrează la fiecare act (anti)naţional.

Însă, atenţie, o face tocmai cu gândul la Statele Unite ale Europei. Reflex, poate, de Pontigny, dar nu numai. „Mă simt foarte româncă, dar din teapa celor din trecut, omenoşi şi modeşti şi doritori de o Europă mai reală, mai unită. O aştept această Europă fără paşapoarte, cu aceeaşi monedă, colaborare cinstită între neamuri suverane la ele acasă. O Europă creştină“ (29 august 1944).

Numai de la această altitudine vom înţelege exact, la o francofilă, „asentimentul total cu Anglia“ din iulie 1940, dar şi previziunile corecte precum: „Dacă învinge Anglia, ne dă în sfera de influenţă rusească“ (11 decembrie 1941). Sau: „Nimic nu mă face să renunţ la ideea că, dacă Franţa ar colabora cu Germania, pacea s-ar instala în Europa“ (5 octombrie 1941). Ca şi furia anti-Roosevelt din ianuarie 1957, plus amarul unui verdict din noiembrie 1949: „Nu mai cred în salvarea neamului nostru, fiindcă nu prezintă interes pentru Occident.“

Necitită, necitată, ocolită sistematic, Alice Voinescu se răzbună cu asupră de măsură. Se pare că, la

noi, numai destinele frânte devin exemplare.

Abecedar pentru Cartea ratărilor[19]

19. Iniţial, cronică la Jeni Acterian, *Jurnalul unei fiinţe greu de mulţumit*, ediţie de Doina Uricariu, Editura Humanitas, 1991, apărută în *Contrapunct*, nr. 7 din 6–12 martie 1992, text reluat în *Literatura română în postceauşism*, vol. I, *Memorialistica sau trecutul ca re-umanizare*, Polirom, Iaşi, 2004, pp. 19–33, de unde l-am preluat cu unele adaosuri şi ajustări stilistice.

Dacă e adevărat că marile voluptăţi nasc marile decepţii şi că, în general, adevărata măsură a unui lucru e dată de statura şi forţa contrariului său, ar trebui să acceptăm că frumuseţea, proporţiile şi dotarea unei corăbii îşi certifică viabilitatea în frumuseţea şi măreţia naufragiului său.

Nu altfel stau lucrurile în privinţa temei eşecului, cultivată cu încrâncenare în cuprinsul generaţiei ’27. Între frenezia *trăirii*, febricitatea *experienţei*, cultul *autenticităţii*, patosul narcisiac al *exprimării* nude şi patima *faptei* decisive – de-o parte, iar de cealaltă: spectrul ratării „cu orice preţ“, al „căderii în timp“ şi „realizării în eşec“ – relaţia e departe de-a fi (fost) una antagonică. Era una de fatală complementaritate. Alergia la Limită stimula frecventarea extremelor. Realizarea în social-politic impunea edificarea prealabilă, cu orgoliu dictatorial, a unei individualităţi cât mai pregante. Biografia se întemeia pe experimentul livresc, iar cultura se forja la flacăra despotică a senzualităţii.

Romantică în substanţă şi baroc-flamboaiantă în expresivitate, fibra intelectuală a generaţiei ’27 nu se putea încorda altcum decât între paranteze contradictorii: idealismul reclama angajarea politică; pofta de erudiţie se degaja din pulsiunile carnale, fiziologia alimentând filozofia şi sexul mistica, după cum tentaţiile ereziei fecundau elanul religios; europenismul deriva din naţionalism ş.a.m.d. Până şi cele mai ascunse detalii se supun acestei logici contradictorii, întru care, deci, ratarea se trăieşte ca împlinire şi unde celebritatea poate foarte bine să fie sinonimă eşuării în frivolitate gazetărească, dar şi în sicitate academo-universitară. Lucrurile se vor lămuri şi etaja cumsecade atunci când toate aceste destine vor fi puse faţă în faţă, urmărite în trista, uneori tragica lor cronologie. Atunci când acceptările lui Noica vor trebui să înfrunte moartea lui Mircea Vulcănescu, când meandrele lui Sandu Tudor vor întâlni rătăcirile lui Petru Comarnescu, Edgar Papu, Ion Biberi, Anton Dumitriu, când faima lui Eliade, Cioran, Ionesco va face pereche cu derealizarea unor Mişu Polihroniade, Dan Botta, Dragoş Protopopescu, Paul Sterian, Stelian Mateescu, când evoluţia lui Barbu Brezianu, Ionel Jianu, Dumitru Cristian Amzăr, H.H. Stahl va fi pusă în oglindă cu destinul lui Anton Golopenţia, Haig, Jeni şi Arşavir Acterian, Petre Ţuţea, Mihai Rădulescu, Ernest Bernea, Bucur Ţincu…

Prinsă între euforia tulbure a ieşirii dintr-un război şi ameninţarea tot mai pregnantă a intrării în altul, generaţia ’27 şi-a consumat utopiile într-o combustie delirantă. A trăit aproape isteric istoria, cu *o lust of life* pe cât de feeric-maniacală, pe atât de sumbru şi sinucigaş deschisă la armură. S-a cheltuit în zece ani cât alte generaţii în cincizeci, cu nepăsare şi turbare, arzând etape într-un soi de somnambulism, de turment luxuriant şi adamic: început de lume ce consună cu propriul său sfârşit. Nu e act, nu e pagină, nu e destin, în cazul ei, care să nu aibă întipărite, sub masca entuziastă a începutului de rai, grimasa căderii.

În ciuda realizării unora, în ciuda celebrităţii, chiar mondiale, a altora, cartea generaţiei ’27 este una a ratărilor: biografic şi bibliografic, emoţional şi istoric, psihologic şi politic, profesional şi moral. Iar patima confesivă, fie prin jurnalul scris la cald, fie prin memorii, evocări, interviuri, fie prin corespondenţă, a fost şi încă este, în cazul de faţă, mult mai mult decât obedienţa faţă de moda epocii Gide–Papini.

Pentru voinţa creatoare a generaţiei ’27, simptomele au fost cele ale condamnatului incurabil. Totul dovedeşte conştiinţa morţii premature: devălmăşia furibundă a acumulărilor culturale; orgoliul specializării etanşe, paralel cu nelimitarea impulsului enciclopedist, dar şi cu autocheltuirea în publicistică; cultivarea extaticii egofile concomitent cu voinţa socială de putere; succesiunea rapidă, ameţitoare a experienţelor, care face ca pagina corifeilor generaţiei să fie simultan o acnee puberală pe un obraz octogenar, unde fiecare element postulează supremaţia contrariului său; compromisul rezidă în nonconformism, senzorialul dictează extazul mistic, afirmaţia conchide negativ, entuziasmul e minat irepresibil de scepticism şi fatalism, mercantilismul e păgubos, teatrul cere mit şi livresc, literatura cere voci şi roluri scenice, blazarea presupune angajarea, civismul reclamă solitudinea, elanul – angoasa, setea de libertate proclamă necesitatea vitalizantă a dictaturii, perspectiva occidentală impune vanitatea balcanică, supradotarea se comportă ridicol, iar ludicul capătă valenţe sublime, cinismul se revelează generos, metafizicianul e economist şi *gourmet*, Abel joacă rolul lui Cain şi invers…

Pentru cel interesat să descifreze această carte a Ratărilor, *Jurnalul* lui Jeni Acterian poate constitui abecedarul. Sau îndreptarul (pătimaş, desigur) de lectură. Aici se află materia primă a nesfârşitului proces de alchimizare care este generaţia ’27. Este cel mai pur eşantion de umanitate al ei, expresia cea mai fidelă a materialului receptiv. Este *media sufletească* a întregului fenomen.

Dacă aş fi profesor de liceu, odată ajuns la capitolul „Literatura română între cele două războaie mondiale“, înainte de a face primul pas în materie, aş recomanda lectura acestui *Jurnal*. Dubla calitate a eului de aici – receptivă şi creativă – poate să descuie mai toate uşile. Eul receptiv este omniaglutinant, asimilând, adică, mai toate direcţiile epocii: Proust, Gide, Dostoievski, Unamuno, Nietzsche, Kierkegaard, plus puzderia romanelor de consum, care formează deopotrivă humusul germinativ al psihologiei colective şi al exponenţilor literari. Alături de numele mari, filmografia americană şi pariziană.

Cititoarea-diarist Jeni Acterian este un „medium“ potrivit pentru proza lui Eliade, Sebastian, Holban şi Blecher, a lui Emil Botta, Fântâneru, Vinea, Aderca, H. Bonciu, Anişoara Odeanu, după cum poate să figureze oricând în plasa narativă a Hortensiei Papadat-Bengescu, a lui Camil Petrescu, Cezar Petrescu, Gib Mihăescu, ba chiar şi a acelui Rebreanu de dincolo de *Ion*, *Răscoala* şi *Pădurea spânzuraţilor*.

De cealaltă parte, eul creativ proiectează – graţie traseului biografic şi afinităţilor elective – una dintre cele mai adecvate machete afectiv-intelectuale pentru generaţia ’27. Înainte, aşadar, de a-mi arunca elevii înspre disperarea lui Cioran, ludicul senzual al lui Eliade, tremurul sentimental din Sebastian, magnetismul insurgenţei ionesciene, etosul lui V. Voiculescu sau arielismul bottian, le-aş pune pe bancă *Jurnalul unei fiinţe greu de mulţumit*. Aici se află, în ataşantă miniatură, Cititorul şi Personajul *piesei* româneşti dintre 1930 şi 1950.

Mai întâi, dialectica debusolantă a personalităţii. Impulsurile centripete – profunzimea, fixaţia autoanalitică şi nesaţiul cultural – se împiedică invariabil de elanurile frivole, versatile şi, mai ales, de centrifuga clocotului fiziologic. „Nevoie de originalitate cu orice preţ, din care iese o nefirească, întunecată trăire. Fac oare pe omul dificil bântuit de nelinişti şi preocupări metafizice? Pretenţiile de adâncime nu sunt adâncime.“ „Cărţi, cărţi, cărţi… Le-aş pune pe foc, m-aş duce într-un colţ de pământ şi aş păzi berbeci. Şi peste o săptămână m-aş plictisi sinistru şi aş visa nostalgic la un volum de Apollinaire. Asta e!“ „Am conformaţie de om ce va rata. Sunt leneşă, comodă, egoistă şi fără prea mare energie. În *absolut* nu cred în nimic şi deci organic n-am entuziasm pentru nimic; n-am nici un fel de talent literar şi deloc fertilitate…“

Eul e strivit la mijloc de drum, între luciditatea ce anihilează tot şi visceralul narcotizant: „Sufăr, sufăr

de prea multă luciditate“; „Urăsc luciditatea mea. M-am sastisit de ea. Există o limită dincolo de care nu mai poţi şti nimic“; „Sunt pe punctul de a mă îndrăgosti. Asta-mi creează o senzaţie de vag, sentiment neprecis, când dureros, când exaltat. De data asta îmi dau seama că totul depinde de mine. Că e suficient să schiţez un gest pentru a mă îndrăgosti realmente…“; „Nu cer decât să pot trăi ca orice om, fără a-mi fărâmiţa zilele pe această incapacitate. Excesul de luciditate este cel mai groaznic blestem“.

Fervoarea intelectuală lucrează cu energia teribilă a biologicului. Combustia senzorială, aviditatea erotic-inconştientă supradimensionează culturalul, care este înghiţit aproape orgasmic, devorat cu ardoare carnală. Verdictele cad fără cruţare, Jeni Acterian judecă filmele şi cărţile cu furie senzuală. Romanele lui Mauriac „fără cap şi coadă“. *Contrapunctul* lui Huxley „nu m-a entuziasmat“. *Sarn*, de Mary Webb, „stupid“, *Conversaţii cu Anatole France*, „o carte idioată“. Lovinescu, *Mite*, „penibil“. *Contemplaţiile* lui Hugo „nu le pot suferi, sunt de o fatalitate jenantă“. Freud – „vastă tâmpenie“, însă *Zarathustra* lui Nietzsche este „o carte grozavă“. Dacă *Maitreyi* este un roman „cuceritor“, în schimb Sartre şi Simone de Beauvoir sunt nişte „oameni mediocri, care se joacă printre lucruri mari“.

Temperament sangvin cu puseuri colerice, Jeni Acterian refuză aburosul melancolic şi, dacă a fost o natură atât de confină lui Cioran, faptul s-a datorat întâi de toate insurgenţei alergice la orice limitare, apoi orgoliului stimulat de tensiunea propriilor trăiri (senzoriale şi culturale), egofiliei sufocate în sine. Totul se trăieşte incandescent aici: căutarea divinului, a credinţei religioase („pe cale raţională nu se ajunge la Dumnezeu“) se face cu patimă; dorinţa de extaz se răsuceşte-n rănile blestematei lucidităţi; impulsul solitudinii condamnă, aproape invariabil, la sociabilitate, cu toate că orgoliul, hachiţele trufaşe, răsturnările bruşte şi pornirile simultan divergente devastează sistematic orice încercare de recuperare: „Amorul propriu, mândria (sau poate mai bine zis orgoliul) au fost şi vor constitui fondul caracterului meu“; „Stupidul meu orgoliu şi voinţa mea de a străluci. E în sânge“; „Eu mă iubesc şi mă dispreţuiesc şi uneori aş vrea să mă bat, atât de dezgustător de imperfectă mă simt. Şi totuşi am o mare tandreţe pentru mine şi o nemaipomenită milă. Sunt un biet lucru, atât de singuratic, dintotdeauna şi pentru totdeauna singuratic“; „…de ce suntem noi oare o generaţie de blestemaţi? Ne e teamă să fim sentimentali. N-avem dreptul. Suntem obligaţi să avem simţul ridicolului, să fim cinici şi blazaţi. Şi suntem asta realmente? Nu suntem“ (vezi şi întreaga notaţie sub 9 ianuarie 1941).

Evocarea „zburătorului“ heliadesc şi a eminescianului „sindrom Cătălina“ pare că devine obligatorie. „Sunt de o nervozitate stupidă şi, aparent cel puţin, fără cauză. Asta m-apucă subit. Sunt tentată să ţip, să bat pe cineva, să-mi frâng mâinile. Îmi simt inima strânsă de gheare invizibile. O adevărată panică mă locuieşte. Sufăr îngrozitor şi, când caut cauza, n-o găsesc.“ Asta, la 6 martie 1933. Iar pe 2 mai 1946 (avea 30 de ani): „Pentru prima oară în viaţă am dus la capăt o legătură sexuală… Încercat cu semnul de întrebare melancolic al îndoielii în mine, încercat oarecum împotriva voinţei spiritului meu, care-şi apăra cu dârzenie turnul de ivoriu.“

La un capăt de biografie o întrezărim pe blagiana Nona din *Tulburarea apelor* („am poftă să râd, dar n-am de ce. Am poftă să cânt, dar nu ştiu de ce. Am poftă să mă joc, dar nu dau urmare poftei mele de teama de a părea ridicolă… Am poftă să sar, dar nu mi se îngăduie…“). Iar la celălalt: „*Je hume l’air avec une santé d’animal et je ne désire rien d’autre que ma santé d’animal…*“ La început, pasiunea împlinirii spirituale, în roman, filozofie, logică, în orice ar fi putut pune botniţă simţurilor. Iar spre sfârşit (10 iunie 1946) – „Vreau să mă întorc pocnind de sănătate, bronzată tăciune şi să-i bag în draci pe toţi bărbaţii. Mi-ar fi plăcut să mă sărut prin păduri“ (unde *sărut* are – greşesc? – ambivalenţa lui *baiser*).

E prea dur să spunem că Personajul eşuează în biologic şi frivolitate aşa cum floarea generaţiei sale a eşuat în închisori, pe front, în exil ori în compromisul pe viaţă? Cu ce *drept* se ajunge de la o notaţie

precum „am să scriu un roman“ (4 februarie 1933) la cele de genul: „Asta-mi trebuie. Un om sănătos, agreabil, sexual, simplu, tâmpit, fără tensiuni, care-mi spune lucruri simple“ (20 septembrie 1946)? Cu dreptul istoriei mari? Cu drepturile istoriei personale?

Alfabetul ratării se învaţă greu. Cât a fost imanenţă temperamentală în eşecul Personajului şi cât „condiţionare social-obiectivă“? cum ar scrie manualul de socialism ştiinţific. Agonia acestei feminităţi, a cărei vulnerabilitate a crescut direct proporţional cu excesele propriei forţe de caracter, dă seama o dată mai mult de ratarea unei generaţii cu potenţial uriaş. În filigranul acestei (de)căderi se pot – şi se cer – întrevăzute nu reuşitele, nu individualităţile salvate, într-o măsură sau alta, de la răzbunările istoriei, ci enormul potenţial uman, intelectual, spulberat în România anilor 1940–1964. Căci Jeni Acterian nu este un caz izolat, e „doar“ un factor exponenţial. Cazul ei nu se cere analizat atât prin evoluţia sincopată a unor congenere, adeseori prietene şi chiar rude, precum Marietta Sadova, Sorana Ţopa, Clody Berthola, Alice Botez, Nuni Dona, Corina Constantinescu, cât prin însumarea neşanselor atâtor cariere predestinat strălucitoare, dar naufragiate în anonimat.

Jeni Acterian oferă, astfel, trista imagine postumă a elitei feminine universitare din Bucureştii anilor ’30. Ea este sensibil diferită de feminitatea salonardă, caracudic-edulcorată din cenaclul lui E. Lovinescu (deşi o lectură în oglindă cu, să spunem, Ticu Arhip sau Anişoara Odeanu ar fi incitantă), pentru că, situată în mijlocul fanilor lui Nae Ionescu, ea avea asigurat statutul de amazoană a ideilor, ca să zic aşa.

Jeni Acterian nu e neapărat o fiinţă ataşantă. Nervozitatea, pasionalitatea „armenească“, firea sucită, „greu de mulţumit“, persistenţa în inconstanţă, toate relevă dinamismul propriu mediului amintit, unde nu atât rezultatele primau, cât premisele asumate cât mai incandescent şi total(itar), poate că tocmai din pricina eşecului presimţit sistematic. Figura morţii, senzaţia vacuităţii, captivitatea în maladivul incurabil, velocitatea experimentală şi socialul coroziv desăvârşesc în chip tragic natura net *antiproustiană* a Personajului.

Am descoperit nu demult, cu ocazia editării acestui *Jurnal*, un altul, de cu totul altă factură – intens spiritualizat, adică – al Mariei Ana Murnu, şi ea prietenă cu Jeni Acterian, Alice Botez şi Nuni Dona. Mai multe sute de pagini ce povestesc altfel aerul epocii, intensificând regretul după acea enormă vitalitate intelectuală definitiv pierdută.

Incredibil de multe nume foşnesc în toate ungherele *Jurnalului* fetei „greu de mulţumit“. Năvălesc peste lectorul uituc de azi nume aiuritoare precum Rosamund Lehmann, Mary Webb, Kuprin, André Dahl, Pierre Fondaie şi mulţi alţii, cu verdicte laconice, dar percutante, de genul „găgăuţa asta de Drouhet“, „sentimentalism mandolinar“ (*Femei*, de Mihail Sebastian) etc. etc. Ne întâlnim aici cu un Cioran în vizită la ospiciu, „întotdeauna volubil“, dar, în scrisori, „singur, cumplit de chinuit“, mărturisind că „a atins maximum de luciditate“ şi că „ispăşeşte puterea de iluzionare a sute din generaţiile strămoşilor săi“. Un Nae Ionescu iubit „fără rezerve“, bârfit de Haig Acterian şi Ţuţea, uneori neinteresant, dar „singurul om de la care am învăţat ceva. Sigur nu ştiu precis dacă nu era în mine dinainte totul“ (definiţie perfectă a maieuticii naeionesciene, atât de dragă şi folositoare alumnilor), „scepticismul, pesimismul teoretic corectat de vitalitate, viziunea aceasta de om trist şi grav, atât de ironic şi atât de tragic“.

Mai întâlnim un Eugen Ionescu hohotitor, burlesc şi seducător, un Mircea Florian „cumsecade şi mediocru“, care „dă senzaţia de inutil, trist animal filozofic“, un Ion Frunzetti „copilăresc, adolescent în mizerie“, un Tudor Vianu „mucalit şi binevoitor“, o Sorana Ţopa „exaltată, clocotitoare şi cu crunte lucidităţi“. Auzim „vocea hârâită şi monotonă a mumiei“ P.P. Negulescu, asistăm la dispute între „tabăra Pierre Merloz–Muza Ciomac contra soţilor Avramescu“, pe tema ortodoxie–catolicism, alături de Dinu şi Wendy Noica, Rodica şi Eugen Ionescu. Avem un Petre Ţuţea „adolescent entuziasmat de lucrurile pe

care le descoperă, crezându-le inaccesibile. Astfel, când se ciocneşte de un alt om care le vede şi el, în mod fatal îl crede genial. Acele celebre lucruri sunt de fapt locurile comune ale oricărei minţi clare“. Un Ion Petrovici care „vorbeşte frumos, nu spune nici o prostie, are nişte ochi care sticlesc de ironie şi umor“. Un Noica pe gustul iconoclaştilor de azi, dar, în subtext, şi al „iezuitismului“ subliniat cândva de Cioran: „Îmi este antipatic pentru că simt în el o ipocrizie cum rar am întâlnit la o creatură umană, la acest nivel. N-are nici un grăunte de sinceritate, nici măcar faţă de el însuşi“. O Alice Botez „ciudată“ şi „fantastică“, neştiind „să fie veselă din disperare“. Un Barbu Brezianu „foarte inteligent şi destul de simpatic“. Un Liviu Ciulei foarte tânăr, „cu o calitate imens de importantă a tinereţii pe care generaţia noastră nu o are: nu face compromisuri ca să placă publicului“. O Clody Berthola „cu catolicismul ei neagresiv, în jurul căruia îşi ţese intermitent îndoieli, dar la care ţine totuşi cu romantism“.

Totul punctat cu reflecţii precum: „Continua tragedie pe care o trăim. Şi noi suntem inconştienţi ca nişte animale. Râdem, ne entuziasmăm, suntem importanţi şi siguri. Siguranţă de ce? pentru ce? bazată pe ce? Ridicol şi jalnic“ (aprilie 1937). „Nu mă pot împiedica de a avea pe zi ce trece mai în oroare spiritul de cizmă“ (octombrie 1940). „Dimineaţa, venit C. Am combătut convingerea sufletului ei legionar: e mecanizată şi fanatizată. În fond fiecare cu structura lui. Dacă îi place omului să fie redus la rangul de sclav fanatizat şi util, n-are decât.“ (Era vorba, presupun, de Corina Constantinescu. Despre bizara puţinătate a paginilor privind direcţionarea legionară a generaţiei a vorbit Z. Ornea şi e de presupus că, pregătind ediţia în anii ’80, Arşavir Acterian a lăsat în grija Arhivelor Statului multe pagini în acest sens.)

În martie 1992, când publicam în *Contrapunct* rândurile de mai sus (puţin ajustate, în special stilistic, acum, în iulie 2013) mi-o închipuiam pe Jeni Acterian (1916–1958), ajunsă la 76 de ani, dându-le interviuri lui Vartan Arachelian sau Marianei Marin, după ce va fi trecut pe la Jilava, Mislea, Lăteşti, şi stabilindu-se apoi la Paris, prietenă cu Monica Lovinescu şi Sanda Stolojan, oaspete alintat al cuplului Cioran–Simone Boué, corespondând cu Clody Berthola despre isprăvile regizorale ale lui Liviu Ciulei…

Acum însă îmi place să închei evocându-mi cu duioşie şi recunoştinţă multele lungi dimineţi petrecute-n apartamentul lui Arşavir Acterian din blocul din Piaţa Confederaţiei, înainte şi după 1989, vorbind despre sensibilitatea, capriciile, neşansele lui Jeni, cu varii nefericiri profesional-sentimentale şi cumplita-i agonie, despre moartea lui Haig la Cotul Donului, despre „năpasta“ (cum o probozea cumnatul) pe nume Marietta Sadova, despre fraţii Donescu şi efervescenţa din redacţia revistei *Vremea*, despre Cioran, Ionesco, Noica, Emil Botta şi „corabia cu rataţi“ a acestuia, flanând nonşalant pe Calea Victoriei.

Recitesc *Jurnalul unei fiinţe greu de mulţumit*, îmi biciuiesc lectura cu acel „n-a fost să fie“ care-l obseda pe Cioran şi mă grăbesc să închei citând dintr-o scrisoare a aceluiaşi, ianuarie 1940, către Jeni Acterian: „Tu ai atins un grad de luciditate aproape inconceptibil la o fată. Şi pe lângă asta… în România! Ce singură trebuie să fii! Eu am avut măcar în viaţă şansa de a găsi un cadru nimerit destrămărilor şi răspândirilor sufletului. De n-aş fi nefericit intemporal, aş fi un om impudic de norocos. Dar tu trebuie să cunoşti acel rău al sângelui care n-are leac în timp, acel rău infinit dureros, de care am vrea să scăpăm, pentru ca la urmă să-l dorim cu regrete furioase.“

Puterea de nebiruit a familiei[20]

20. Text preluat din volumul *Şi aşa mai departe?*, Humanitas, Bucureşti, 2011, pp. 122 şi urm.

Lucrul cel mai important în Sufletul nu cunoaşte distanţele este puterea legământului familial, cea care compune plămada sufletească şi dă tăria, orizontul fiinţei. Forţa exemplară şi sevele nesfârşite ale rădăcinilor afective, psihologice, morale, sociale şi fizice care definesc armonia individuală. Şi care se revarsă în chip natural, conştient sau nu, în forţa sentimentului identitar, în cazul de faţă: românesc. Observaţie mai larg valabilă, adică şi pentru natura umană a clanului Brătienilor, ca şi pentru familia Fărcăşanilor. De altfel, partitura Piei Pillat trebuie corelată cu întregul documentar cuprins de Pia Bader-Fărcăşanu în volumul apărut la INMER, Izgonirea din libertate. Două destine: Mihail Fărcăşanu şi fratele său Nicolae (prefaţă de Nicolae Florescu), dar şi cu scrisorile lui Ion Pillat (1898–1944), ediţia Corneliei Pillat apărută la DU Style în 1998. O textură umană, artistică şi politică din multe puncte de vedere pilduitoare pentru tot ce va să zică formarea sufletească a adolescenţei de azi.

„Ce lucru ciudat, exclamă Pia Pillat. E ca un membru alcătuit – în miniatură – din corpuri cereşti şi de sine stătătoare, fiecare cu lumea lui circumscrisă, atotcuprinzătoare în sfera personală şi complet unică, originală. […] Astfel încât, când mă gândesc la voi, mă întind pe două planuri – cel al fiecăruia dintre voi, cu absolutele voastre individualităţi, şi apoi voi, ca un tot, ca zeităţile indiene cu capete, braţe, suflete multiple, cuprinse într-un singur trunchi triumfător şi etern. Şi astfel mă încălzesc îndoit, la flăcările fiecăruia, din sufletele voastre şi la dogoarea cuptorului vostru colectiv“.

Ca urmaşi ai cuplului Ion Pillat şi Maria Pillat-Brateş, Pia (1916–2010) şi Dinu Pillat (1921–1975) sunt două firi în perfectă complementaritate. Visătorul şi amazoana. Melcul şi antilopa. Lirismul profund în apele religiozităţii *vs* fervorile senzorialităţii. Retractilitatea şi expansivitatea. Feminitatea nărăvaşă, nestăpânită şi întreprinzătoare, avidă de experienţe şi obsedată de libertate, aventură, mişcare – faţă cu virilitatea ezitantă, introspectivă, atrasă de abisalităţile dostoievskiene, de claustrul livresc şi trăirile estetizante.

„Poate ai dreptate, scrie Pia la 18 octombrie 1964, viaţa m-a pasionat prea mult, şi oamenii din ea, şi n-am găsit niciodată timpul necesar unui efort creator constant, care absoarbe totul şi exclude orice […]. Când eşti foarte tânăr şi nebun, cum eram eu, şi chemată imperativ de aventură, nu-ţi analizezi şi judeci părinţii. Eu am fost cea rebelă, cea care s-a depărtat, cea care nu a avut blândeţea şi umanitatea de a netezi asprimile mamei […]. Eu nu am făcut absolut nimic contrar impulsurilor mele de adâncime, şi deci n-am făcut decât să pun în fapt ceea ce exista în mine şi cerea să iasă […]. Când era mic, Dinuţ era un ursuleţ-înger. Era adorat şi răsfăţat de toţi. Eu eram un mic drac, iubit doar de Maica şi Leliţa şi, cred, de tanti Bi [Sabina Cantacuzino, n.n.]. Dar, ciudat, poate, niciodată n-am fost geloasă pe el […]. Iar acest echilibru sentimental nu era doar datorită faptului că firea mea este astfel construită încât nu pot invidia sau fi geloasă, ci era datorită dulceţei, blândeţei şi bunătăţii lui Dinu, aliate cu o neliniştitoare vulnerabilitate a lui. Vulnerabilitate a inocenţei, a încrederii, a tandreţei – care însă poate fi, aşa cum a şi fost adesea pentru Dinu, şi pavăza lui de apărare.“

„În mine e elementul destrămărilor“, oftează Pia în 1971, după ce trecuse prin două divorţuri, fusese renegată între 1934 şi 1938 de clanul Brătienilor şi Pillaţilor în urma relaţiei cu aviatorul Ilie Arapu, părăsise de un sfert de veac România, se măritase cu un britanic – iubit, iubitor, dar alcoolic –, renunţase

la literatură ş.a.

„Nu ţi-ai ratat viaţa!“ îi răspunde cu ton de verdict Dinu. „Dimpotrivă. La plămada ta de excepţie, o viaţă obişnuită, ca a noastră, a tuturor celorlalţi din familie, ar fi constituit ratarea. Ţi-ai făcut sau ţi-a fost dată o viaţă ieşită din tiparul comun, aerisită la extrem, lipsită de plumbul inerţiilor, bogată în experienţa multilateral fecundă a suferinţei pe care adesea ţi-ai asumat-o aproape deliberat.“

Bărbatul introvertit, irepresibil egocentrat, împins implacabil de destin către suferinţa nedreaptă şi ratarea profesională, prins între iubirea comprehensivă, subtil complice, a surorii şi devotamentul soţiei. O soţie gata de autosacrificiu, pliindu-se când uşor, când mai greu, pe capriciile soţului, pe opţiunile sale spirituale, supunându-se cu naturală demnitate sincopelor biografice ale acestuia.

Când judecăm textura atât de rafinată a relaţiei dintre Dinu şi Pia Pillat nu trebuie să uităm anii de detenţie ai scriitorului (1959–1964), nedreptatea care i s-a făcut prin îndepărtarea de la Institutul „G. Călinescu“ (1975), fuga Piei din ţară în 1946 (*via* Ivor Porter) împreună cu Mihail Fărcăşanu, faptul că fraţii s-au revăzut abia în 1965, scrisorile fiind puntea esenţială peste exil. Precum şi faptul că toată corespondenţa expediată de Pia în ţară din 1946 în 1959 a trebuit să fie arsă – la sfatul ei expres – de teama percheziţiilor Securităţii. Judecând după valoarea deopotrivă umană şi stilistică a celor rămase, e limpede că ni s-a pierdut astfel o comoară afectivă, cu efervescenţe, turbulenţe, impasuri, clarificări, agonii, decizii şi desprinderi spectaculoase.

Tulburătoare sunt în scrisorile lui Dinu calitatea tristeţii şi rafinamentul (orgolios!) al resemnării. „Dragă Pia, tu ştii că eu sunt, din păcate, un fel de melc, deosebindu-mă de tine în atâtea sensuri: timid, neexpansiv, asociabil, închis în cochilia mea. Aş vrea să-mi ies pentru o dată din piele şi să-ţi pot comunica tot ce simt pentru tine, aşa cum o faci tu cu noi […]. Ce să-ţi spun despre mine? Ar trebui să fiu Dostoievski pentru asemenea analize, şi nu sunt! Mă bucur acum clipă de clipă de a fi liber. Nu mă satur privind cerul, copacii, iarba, tot ce se vede stând sau fremătând sub soare. Citesc Evanghelia şi cred că este de ajuns. Te sărut cu un dor imens.“

În ce o priveşte, Pia optase demult „între a trăi total sau a crea total […]. Cum să nu fi ales viaţa? Şi nu literatura. Nu exista – şi, probabil, că nu există pentru mine nici acum – decât o singură realitate, cea a vieţii, cea a oamenilor, a animalelor, a tot ce vieţuieşte […]. Eu ştiu că am avut un oarecare talent şi ştiu că toată viaţa mi-a fost sufletul bolnav de durerea că nu am avut dârzenia şi perseverenţa de a scrie […]. Am ales calea mai uşoară, cea a vieţii, cea a comerţului uman, cea a mâinii care cuprinde altă mână şi-i transmite o căldură care se cere transmisă, dar şi care primeşte în aceeaşi măsură. Calea iubirii pe toate planurile…“

Cât despre Cornelia (1921–2005), rezumatul făcut de Horia-Roman Patapievici în prefaţa volumului *Biruinţa unei iubiri. Dinu şi Nelli Pillat, pagini de corespondenţă* este suficient pentru a-i contura destinul şi forţa interioară: „Căci Nelli a trecut cu iubirea ei prin toate morţile. Moartea fulgerătoare a socrului, Ion Pillat (17 aprilie 1945), chiar la începutul iubirii ei cu Dinu; arestarea şi moartea tatălui ei, Gheorghe Ene-Filipescu, în 12 august 1952 (de care a aflat abia în octombrie 1953); arestarea şi deportarea soacrei ei, Maria Pillat-Brateş, în 1949 (s-a întors în 1955); arestarea lui Dinu de Buna Vestire (noaptea 25–26 martie 1959), obligaţia de a divorţa, de a se lepăda de numele lui Dinu, surghiunirea ei într-o cămăruţă izolată la serviciu, ca element indezirabil; moartea mamei lui Dinu, în 6 iunie 1975; boala şi moartea lui Dinu, în 5 decembrie 1975; în fine, propria ei moarte, în 18 aprilie 2005.“

Lecţia ei? „Ceea ce mă exasperează în secolul nostru – îi scrie Piei în 1963, când Dinu era încă în puşcărie – e că oamenii nu mai ştiu să rabde, nu acceptă suferinţa şi din această cauză sunt atât de rătăciţi

şi nefericiţi.“

„Iubita mea Pia, scrie Nelli în toamna lui 1964. Se simte că îţi place încă foarte mult să trăieşti – tot ceea ce scrii reflectă aceasta. De aceea, deşi atât de stenică, de activă, eşti oarecum pasivă – în măsura în care o cutie de rezonanţă sau un instrument muzical este pasiv – tu fiind vioara şi viaţa fiind arcuşul. Până acum acesta a fost marele tău farmec şi faptul că oamenii te caută sau au nevoie să trăiască în preajma ta este pentru că cei pe care-i iubeşti îi re-creezi, le insufli viaţă prin propria ta vitalitate. Eu am atâta nevoie de bogăţia ta sufletească în care să mă răsfăţ.“

„Eu eram pământul lui…“

Cine doreşte să-şi umple cu umanitate cunoştinţele de manual despre anii stalinismului românesc va găsi în scrisorile de aici toată materia necesară. Suferinţele şi umilinţele lui Dinu din epoca pierderii Miorcanilor, tărâmul mirific al copilăriei; relatările mamei despre vânzarea valorilor artistice din casă şi supravieţuirea prin arcanele talciocului; amarele echivocuri epistolare, pierderea succesivă a locuinţelor, îndemnurile la libertate, dar şi rugăminţile adresate Piei pentru câte un ajutor vestimentar sau medical; necesitatea vitală a Corneliei de a intenta divorţul de Dinu în anii detenţiei acestuia, din raţiuni mai mult materne decât de autoconservare – toate formează rama scorojită în care cuvintele se depun ca mierea în fagure.

„Noi ducem aceeaşi viaţă de provincie bucureşteană, însă suntem tineri şi sperăm că totul va fi altfel într-o zi, scrie, aproape cehovian, Nelli în 1947. Poate mai strânşi unul lângă altul decât altădată, mama, Dinu şi eu vom străbate vremurile şi ne vom regăsi împrejurul mesei de ceai de pe cerdacul de la vie, încercând savoarea sosurilor englezeşti.“

Peste cinci ani, Dinu către sora sa: „Nu ţi-am mai scris de ani. S-au întâmplat atâtea între timp încât, dacă ar fi să reiau firul rupt, ar trebui să scriu câteva grele şi apăsătoare opuri. Zilele trec cenuşii, dincolo de istorie şi singurul lucru pe care îl facem este să trăim în sensul supravieţuirii cotidiene, într-o inerţie animalică.“

Totuşi, în ce mă priveşte, fascinantă rămâne *ţesătura* acestor trei caractere. Mai ales împărţirea firilor feminine ca o cupolă protectoare deasupra personajului masculin.

În *Biruinţa unei iubiri* există, la paginile 123–125, un schimb epistolar din martie 1944 dintre Cornelia şi Pia pornind de la hotărârea celei dintâi de a refuza mariajul cu Dinu.

Iată cum fusese întâmpinată cererea bărbatului: „Nu pot să-ţi spun cât de mult îmi placi aşa cum eşti, cât de mult preţuiesc virtualităţile şi posibilităţile felului tău de a fi. Îmi dau însă tot atât de bine seama că nu mă pot căsători cu tine acum, deoarece nu eşti făcut pentru aşa ceva. Poate cândva, peste 7 sau 10 ani, după ce vei fi trăit şi cunoscut multe în viaţă, vei avea dreptul să te fixezi. Atunci pentru mine va fi prea târziu. Rămâi cu bine.“

Replica Piei întru înduplecarea viitoarei cumnate vine iute, ardentă, superb învolburată. „Nelli dragă, îţi scriu neştiind dacă fac bine sau rău, dacă este sau nu o lipsă de tact. Îţi scriu pentru că simt nevoia să te ating măcar astfel, neputând să te văd şi să-ţi vorbesc prin viu grai. Dinu trece printr-o criză care se poate transforma pentru el într-o mare nenorocire. L-am văzut astăzi chinuit, frământat, nenorocit, cu resorturile lamentabil tăiate, cu încrederea stinsă. Primise scrisoarea ta […]. Nelli, ştiu că ruptura ta cu Dinu porneşte dintr-o prea mare, prea largă iubire pentru el. Că tu socoţi că-i faci un bine, că-l eliberezi ca să înfrunte astfel viaţa şi oamenii şi că de abia peste 7 sau 10 ani ceea ce-i oferi tu acum ar deveni necesar. Într-un univers abstract şi cu un alt bărbat decât Dinu, ai avea o luciditate uimitoare şi rară, şi

bineînţeles că ai avea dreptate. Dar este vorba de Dinu […]. Dinu te iubeşte […]. Şi te iubeşte numai pe tine. Nu e o dragoste de adolescent, nici chiar de bărbat foarte tânăr, ci e dragoste de om matur care ştie că, atunci când ai obţinut un asemenea sentiment, el este unic. Pentru el tu eşti totul. Şi viaţa pe care şi-a construit-o în prezent şi în viitor, şi scrisul şi gândurile, şi mai cu seamă sufletul lui sunt toate în funcţie de tine […]. Vrând din prea mare dragoste să-i faci fericirea, o să-i faci nenorocirea. Să nu crezi că plecând din viaţa lui ai să-l ajuţi. Ai să-l desfiinţezi. Dinu are nevoie de o singură fiinţă pe lume şi aceea eşti tu. Nu pledez cauza lui […]. Dinu fără tine se rostogoleşte. Ai tu încredere în el, în dragostea lui pentru tine, în trăinicia şi fidelitatea lui. O merită din plin.“

Degeaba ar încerca vreun cinic estet grimasa ironică a cunoscătorului romanului interbelic, şarjând cum că, septuagenară fiind, Pia visa să recitească tocmai *Medelenii* lui Teodoreanu! Patosul pur şi sinceritatea condeiului sfidează orice eventuală acuzaţie de „efuziune livrescă“ ori simplă pledoarie fraternă.

Şi ce nobilă mândrie, în tristeţea ei înaltă, va avea vocea Corneliei peste treizeci de ani, în iunie 1976, la un an după moartea lui Dinu. „Scrisorile lui, îi mărturiseşte Piei, unele înduioşător de tinere sau înduioşător de căutat literare, colcăie de nelinişte, uneori de disperarea acută a tinereţii lui, aparent fericită, dar atât de avidă de împlinirea sufletească pe care credea aprig că o va găsi în mine. Tinereţea lui atât de zbuciumată şi incertă, sufletul său atât de fragil şi de bun, toată inteligenţa şi valenţele sale sufleteşti s-au călit apoi în suferinţă şi s-ar fi desăvârşit frumos şi nobil dacă n-ar fi fost istoveala şi hărţuiala ultimilor ani, dacă nu ar fi venit moartea. El era mult mai viu decât mine, deşi eu eram pământul lui, rămas fără el inutil şi sterp. De aceea cred că noi doi formam un cuplu, rămas împreună în ciuda tuturor vicisitudinilor. Ca într-unul dintre sonetele lui Shakespeare, sunt tăiată în jumătate.“

„Eu eram pământul lui“! Cu această formulă intrăm în însăşi esenţa celor două firi feminine de aici, în ceea ce constituie frumoasa lor *stihialitate*: osmoza cultură–senzualitate–natură. Nimic mai străin de non(şi ne)simţirea asfaltată a sufletului de plastic de azi decât pasaje precum cele pe care-mi voi îngădui să le citez *in extenso* mai jos.

Cornelia: „Ne-am aranjat grădina şi am pus o mulţime de flori româneşti: cârciumărese, petunii, muşcate şi gălbenele. Castanii de la poartă sunt uriaşi şi viţa sălbatecă acoperă zidurile casei bătrâne.“ „Nu mai simţisem de mult mirosul brazilor şi doream să văd iarba proaspătă şi florile de câmp. Îmi era dor de vacile încete, blânde şi de lătratul câinilor noaptea.“ „Am impresia că tot anul nu fac altceva decât să aştept toamna.“ „E atâta senin de cer la mine acum, şi linişte, linişte. Stau pe terasă şi am sub ochi toată tinereţea macilor înfloriţi. Pe sub brazi nu e nimeni. Prin văzduh, muscuţe aurite şi rândunele ce se iau la întrecere cu înălţimile munţilor.“ „Plouă rece, monoton şi persistent. E ciudat că nu mi-a displăcut ploaia niciodată, căci, departe de a mă îngheţa, dimpotrivă, îmi este ca o pânză izolatoare […]. Visul mi-a completat întotdeauna realităţile şi poate că nu m-am apropiat niciodată prea mult de viaţă, nu am scormonit-o, pentru a menţine această stare de încântare pe care ţi-o dau lucrurile sugerate, nu spuse complet. Viaţa mea, departe de a-mi da amărăciunea şi acreala obişnuite, îmi produce o stare de tensiune interioară, acel potenţial continuu al unei posibilităţi în devenire.“

Pia: „E primăvară afară, soarele curge prin ferestre ca o apă piezişă. Mă încolţesc toate dorurile, nostalgiile spaţiilor şi simt cum încolţesc în mine toate ierburile şi trosnesc bobocii. Nu-mi încap nici în viaţă, nici în piele şi-mi vine s-o pornesc în lume. Mă cheamă pământul acesta pe care-l iubesc, pământul acesta bătrân, tocit şi bun, care se trezeşte acum şi freamătă, ros de vietăţi, sfredelit de rădăcini, adăpat de şuvoaie subterane şi care cheamă, în zi, în noapte, sufletele din noi.“ „Contactul cu pământul îmi dă bucuria cea mai pură şi cea mai adâncă. Totul e simplu şi frumos aici, unde mă lepăd de hainele grele ale

conştientului şi subconştientului. Şi timpul trece vertiginos privind flăcările focului din şemineu, ascultând vântul urlând afară, contemplând extraordinara şi sfâşietoarea frumuseţe a pământului acestuia bântuit de lumini şi umbre, sau aplecându-mă asupra mugurilor nou-născuţi, care tremură şi se poticnesc pe picioarele lor nesigure…“

(Doamne! cine-şi mai poate imagina atari pasaje epistolare de levitaţie stilistică plutind peste deriziunile bezmetic-pragmatice din e-mailurile zilelor noastre?!)

De altminteri, corespondenţa Piei abundă în descrierile peisajului britanic, aspru şi misterios, pus adesea la încercare de puternica nostalgie a Miorcanilor. Lirism pillatian? În tot cazul, un astfel de personaj frenetic, care se aruncă gol în ape de munte şi adoră înălţimile stâncoase, l-ar fi sedus negreşit pe blagianul părinte al Nonei.

Este o frumuseţe frustă, păgână, protestantă, dacă vrem, un soi de hedonism politeist în fiinţa Piei, care îi caracterizează şi poziţionarea faţă de divin. „Eu nu am din păcate credinţa adânc creştinească pe care tu şi mama o aveţi şi care a supravieţuit nezdruncinată şi de o mie de ori împuternicită încercărilor ce poate ar fi nimicit-o în făpturi de o altă esenţă sufletească decât a voastră“ îi scrie ea lui Dinu în octombrie 1964. Şi continuă: „Asta dovedeşte că voi aveţi dreptate, şi nu sterilitatea lucidă, dar atât de întunecată, a purului intelect logic, tăios, sterp şi infinit de trist […]. Asta o spun eu, care nu am credinţa voastră într-o anumită religie – dar totuşi am o credinţă a mea, personală, rudimentară şi naivă, în esenţa binelui şi a bunului. Mai departe decât asta, în abstract nu mă pot ridica.“

Să sperăm că tinerii cititori ai acestor fizionomii epistolare vor fi capabili de efortul simpatetic necesar pentru a înţelege aşa cum se cuvine acest „model de conduită care a inspirat putere şi nobleţe unor vieţi în vremuri potrivnice“, cum bine conchide Monica Pillat.

Ce lume deplină s-a dus, ce nimic ne-a rămas!

Timpul ce ni s-a luat

Annie Bentoiu este o prezenţă extrem de discretă în viaţa literară. Fiind un nume de referinţă în câmpul traducerilor din franceză (mai ales al retroversiunilor, unde talentele reale se numără pe degete), Annie Bentoiu face parte din ceea ce se numea înainte, cu orgoliu sau dispreţ (după natura, clasa, blazonul sau resentimentele vorbitorului) „publicul de la Ateneu“. Câteva sute de foşti, cum îi numeau, cu sadică derâdere, trepăduşii de partid veniţi din fundul văii. Sau „adevărata aristocraţie a Bucureştilor“, după cum suspinau, invariabil la un pas de extincţie, ultimele reflexe ale „Arnotenilor“.

E foarte bine, e nobil, e necesar şi pilduitor faptul că Annie Bentoiu a ieşit să depună mărturie despre familia şi lumea sa, despre şcoala, dascălii şi Olteniţa ei, despre tineretul liberal de la 1945 şi arestările ce aveau să înceapă. Din bârfele cele de obşte, ştiam despre autoare nu doar că este soţia compozitorului Pascal Bentoiu, dar şi că ar fi „pe jumătate franţuzoaică“. Aflăm acum adevărul în această privinţă, creuzetul familial (etnic, profesional, politic) fiind unul poate pitoresc astăzi, dar ceva obişnuit pe vremurile acelea. Mama, „occidentală şi protestantă“, s-a născut în cantonul Vaud, pe malul Rivierei elveţiene, „care priveşte dincolo de lacul Leman, spre Alpii Savoiei“. În 1920 s-a căsătorit şi s-a instalat definitiv în România, unde avea să moară în 1986. Tatăl, doctorul Constantin Deculescu, „un bărbat înalt, subţire, cu o eleganţă naturală, fuma Lucky Strike cu ţigaret de chihlimbar“, fusese senator, prefect de Ilfov şi secretar general la Ministerul Sănătăţii, toate acestea până în 1934. Făcea politică ţărănistă, îi detesta pe legionari, colabora cu D.R. Ioaniţescu şi V. Potârcă, cumpărase terenul pe care avea să se înalţe hotelul Dorobanţi, pentru ca, după stabilizarea din august 1947, să supravieţuiască vânzându-şi, între altele, piese din colecţia numismatică (vezi scena emoţionantă de la p. 210).

Din încrengătura familială se desprind bunicul Gheorghe Deculescu din Olteniţa, unchiul Mitică, dar în special cuplul Nana Frigator şi Dodel Deculescu, acesta din urmă coleg la Academia Comercială cu Gogu Rădulescu (vezi pp. 83, 90). În acest prim volum al evocărilor se merge până în februarie 1948, când avea să înceapă lungul şir al arestărilor. Într-un stil sobru, deloc atras de picanterii şi cu un fairplay bine ferit de lirismul parazitar („apartenenţa biculturală mi-a dat de la început o privire relativistă asupra lucrurilor“), suntem, mai întâi, fermecător plimbaţi prin legendara Şcoală Centrală, cu uniformele, disciplina şi regulile ei de fier aurit („patru ani şi jumătate am fost internă şi acest program, respectat cu străşnicie, mi-a creat impresia unei ordini universale, valabilă pentru tot restul existenţei“), cu bătrâna Elena Rădulescu-Pogoneanu şi domnişoara Elena Malaxa, cu Anina Rădulescu-Pogoneanu, fosta soţie a lui Mircea Vulcănescu, Maria Gabrea (mama celor „trei băieţi minunaţi, Radu, Florin şi Şerban“), Crisanta Şteflea, soţia generalului, şi Coca Rarincescu.

Dintre multele elemente ce recompun, fie şi numai parţial, aerul epocii, se detaşează idei precum „frecvenţa statistică a handicapurilor fizice în rândul multor propagandişti zeloşi ai ideilor comuniste“, dar mai ales paginile de subtil echilibru dedicate relaţiilor dintre evrei şi români (pp. 103–115) cu verdicte dintre cele mai pertinente.

În fine, fie şi numai suita de stop-cadre de la pagina 12 (soldatul rus încartiruit în august 1944, care lasă reşoul aprins să ardă măsuţa Louis XV), efectele reformei monetare (pp. 207 şi urm.), raţiile alimentare din septembrie 1946, colegii de la Drept (Virgil Cândea, Dinu Giurescu, Alexandru Duţu, Cornelia Papacostea, Radu Popescu-Brediceni ş.a.), dar în special figura socrului, Aurelian Bentoiu, fost

ministru al Justiţiei între 1939 şi 1940, arestat din octombrie 1948, deţinut până în iunie 1956, eliberat şi arestat din nou la 10 noiembrie 1957 şi decedat în 27 iulie 1962 la Jilava – refac în chip aparte gustul amar al unei felii de istorie.

Bineînţeles că intrarea în familia Bentoiu a fost cotitura biografică decisivă. Aşteptăm aşadar volumul al doilea cu acel amestec de tristeţe şi curiozitate specific lecturii istoriei prin destine răsucite. Fiindcă, aşa stând lucrurile, timpul „ce ni s-a dat“ este, în fapt, timpul ce ni s-a luat.

Aşa recenzam, în *Ziarul de duminică*, nr. 3 din 19 ianuarie 2001, primul volet din evocările doamnei Annie Bentoiu, apărut în 2000 la Editura Vitruviu. (Text reluat în volumul *Literatura română în postceauşism. Memorialistica sau trecutul ca re-umanizare*, pp. 202 şi urm.) Al doilea volum, acoperind intervalul 1947–1959, avea să apară, tot acolo, în 2006. Nu ştiu de ce n-am apucat să-l citesc atunci şi să scriu despre el. Între timp ambele au fost reeditate la Humanitas în 2009, astfel încât m-am bucurat să-l pritocesc pentru volumul de faţă.

Recunosc brutal: când am scris recenzia de mai sus nu făcusem încă priză la stilul doamnei Bentoiu. Oricine-mi cunoaşte cât de cât scrisul patetic, digresiv, intens empatic vede imediat poza profesională, aerul doctoral menit să ascundă neparticiparea afectivă. Notă, aceasta, de seriozitate şi de obiectivitate, benefică pentru mulţi. Nu şi pentru unul (ca mine) care cultivă critica simpatetică, eseul liric, fervorile comparatiste, decupajul insaţiabil şi citarea *sans rivages*. Abia citind volumul al doilea în ediţia Humanitas am avut răgazul de-a mă lăsa pătruns (şi convins) de scriitura doamnei Bentoiu. Şi m-am simţit cu bucurie constrâns să subscriu părerii lui Alex. Ştefănescu de pe coperta a patra: „În Occident, mi s-a cerut adeseori să indic o carte din care s-ar putea înţelege ce s-a întâmplat în România în timpul comunismului. De fiecare dată, am ridicat din umeri. Nu avem o asemenea carte […]. Cum era viaţa de fiecare zi, cum au fost infirmizaţi sufleteşte oamenii până la a deveni de nerecunoscut, cum s-a distrus sistematic civilizaţia românească nu are de unde să afle un străin. Citind volumul al doilea din *Timpul ce ni s-a dat* de Annie Bentoiu am înţeles însă că a apărut, în sfârşit, cartea din care se poate afla ce experienţă tragică au făcut românii după cel de-al Doilea Război Mondial, timp de mai mult de patru decenii.“

Prea mult fusesem robul lecturilor înfrigurate, revoltate, sufocate de ură, impulsuri vindicative şi neputinţă citind destinele unor Aniţa Nandriş, Elisabeta Rizea, Lena Constante, Adriana Georgescu, Oana Orlea, Elena Spijavca, pentru a consuna instantaneu cu umilinţele, spaimele, grotescul sinistru şi deriziunea ucigătoare la care erau supuşi cei rămaşi „în libertate“. Adică în marea închisoare *de dincolo* de zidurile puşcăriilor. Îmi spuneam că totuşi, orice ar fi, atunci când, fie şi într-un regim dictatorial, poţi merge liber pe stradă, la petreceri, la facultate, la cumpărături, când, aşadar, eşti ferit de calvarul interogatoriilor, bătăilor, carcerei, „şerpăriei“, violului şi nesomnului, de coşmarul ploşniţelor, şoarecilor, gardiencelor patibulare, de corvoada tinetei ş.a.m.d. – e imposibil să-ţi compari destinul cu soarta celor dindărătul miradoarelor şi-al gardurilor cu sârmă ghimpată.

Fals. Lectură vinovată, opacă, insensibilă. Odată ce n-a mai trebuit să citesc biciuit de termenul de predare şi să scriu închingat necruţător în spaţiul rubricii, m-am putut lăsa în voia sutelor de pagini. Cele peste şase sute de pagini ale volumului doi din *Timpul ce ni s-a dat* au imperioasă nevoie tocmai de *ralenti*-ul lecturii complice, *îmbibate*, şi nicidecum de velocitatea lecturii participative. Cu Annie Bentoiu suntem, stilistic, fix la antipodul Adrianei Georgescu şi departe de contextul penitenciar ce compune *lumea* Lenei Constante. Copleşitoare aici nu mai sunt chinurile fizice, caznele şi mizeria sufocantă, ci arderea la foc mic. Alterarea sufletească, alienarea prin nimicnicie, încarcerarea în Dosar,

umilirea birocratică. Plus neprevăzutul de fiecare zi, dublat de malformarea mediului, pierderea prietenilor, abolirea solidarităţii, inutilitatea aşteptărilor, senzaţia de prezent mort – sfârşit perpetuu.

În celulă, totul e previzibil: arpacaşul, tortura nocturnă, „neagra“, „manejul“, priciul, hârdăul. Răul e bine marcat, ceea ce aduce o anume rutină: nu izbăvitoare, ci liniştitoare, paradoxal. În lagărul exterior, dimpotrivă, răul este oricând şi oricum posibil. Fiecare zi poate aduce încă o lege criminală, alt decret nefast, o naţionalizare, o stabilizare, o trădare, exproprieri, concedieri, epurări, colectivizări, încă o plenară urmată de un val de arestări, o nouă scumpire, alte raţii alimentare „pe puncte“.

Aici rezidă, mai întâi, la Annie Bentoiu, forţa convingătoare a naraţiunii: în lenta, voit nespectaculoasa acumulare a detaliilor ce pustiesc individualitatea şi desfigurează (irepresibil şi irecuperabil) fiinţa naţională.

Apoi, cum vom vedea, este vorba de calitatea esenţială a tonului: moderaţia, echilibrul, accentul nerevendicativ, oroarea de patetism, paginile depliindu-se parcă în siajul biblicului îndemn pascalian „*ne jugez pas*“. Nu victimizare şi nu condamnare cu orice preţ. Ci discernerea, înţelegerea, asumarea şi, în final, buna resemnare înaintea istoriei, a *sistemului*, a destinului personal. Asta, chiar dacă la una sau alta dintre răspântii drumul vieţii aproape ajunge să-şi sufoce-n praf pietonii, să-i zdrumice sub roţi sau şenile, ori să-i arunce „suav“ în peisaj, biete spice sub tăişul secerei fără cruţare.

Pe firul deceniului vitreg

„Dacă prima locuinţă, cea a copilăriei, fusese bucolică, iar a doua, a adolescenţei, avusese un ciudat aspect de anticariat combinat cu o închisoare medievală, de data asta îmi părea că intrasem, în sfârşit, într-un timp real […]. La început, în ochii mei fuseseră toate pozitive: schimbarea de la 23 august şi încheierea păcii, bacalaureatul meu, guvernarea Rădescu, viaţa studenţească la Facultatea de Drept şi cursurile de la Institutul Francez, întâlnirea cu Pascal [Bentoiu, n.n.] şi apropierea crescândă dintre noi. La urmă însă, farsa alegerilor din 1946, stabilizarea, arestările tot mai numeroase şi abdicarea regelui au fost pentru toţi lovituri din ce în ce mai grele, iar pentru mine plecarea din Bucureşti, renunţarea la cursurile de zi, despărţirea de Pascal şi incertitudinea crescândă cu privire la viitor încheiaseră toată perioada în culorile cele mai sumbre.“

Mai rar aşa – şi atâta – bună-credinţă. Firava, catifelat-înţeleapta Annie îşi vede dintr-odată invadat spaţiul securizant de cizmele năclăite şi miasmele ideologic sudoripare ale uteciştilor calibanici. Dar asta n-o îngrozeşte iniţial. Dimpotrivă, îi devine paradoxal combustibil pentru propriile-i, nejustificate complexe de clasă: „În spaţiul sălii mari, pe care o folosisem ani de-a rândul ca loc de masă, salon şi bibliotecă, în care de atâtea ori ne regăsisem cu prietenii şi rudele noastre şi în care acum se ţineau şedinţele Uniunii Tineretului Comunist, în serile de sâmbătă era de multe ori bal cu taraf şi acordeon, zgomotul era foarte mare şi toată clădirea vibra sub picioarele dansatorilor de sârbe. Dar acele prilejuri vesele erau mai degrabă simpatice. Îmi spuneam că fusese poate imoral să ne bucurăm singuri de un spaţiu în care, iată, puteau petrece acum atâţia tineri.“

Iată omul, cu fineţea şi comprehensiunea lui vulnerabil-sacrificială.

Cu aşa textură umană, cum să nu-ţi devină gulerul ştreang?

La început, pe fond inocent, Pascal poate puncta, oarecum nonşalant, într-o epistolă cum că „sper că nu e cenzură, aşa că-ţi pot spune că Prokofiev, Haciaturian şi Şostacovici au căzut în dizgraţie“, pentru a reveni după câteva zile: „Să-i bagi la Ţuhaus pe motiv că nu compun în spiritul operei lui Marx!“ Suntem deja în 1948, dar cu încă mari aşteptări „americane“, astfel încât critica la care-l supune Traian Şelmaru

tocmai pe Ov.S. Crohmălniceanu în ditamai *Scânteia* din raţiuni de Nina Cassian (*La scara 1/1*) e contabilizată la capitolul „mare impact în noua lume literară, dar în public ecou destul de restrâns“. Nici înscrierea în PCR a unei bune prietene, Monica, laolaltă cu înfierarea lui Tito, cel „adulat ca un zeu cu doar câteva luni în urmă“, nu alterează buna-credinţă şi voinţa de înţelegere a autoarei: „Monica nu mi-a făcut nici un rău, poate chiar dimpotrivă. I-am păstrat vechea afecţiune din vremea internatului; după cutremurul din 1977, întâlnindu-ne pe stradă, mi-a oferit spontan să locuim la ei, unde era spaţiu suficient, ceea ce era o nouă dovadă de generozitate; dar ne e şi astăzi uneori greu, când ne revedem din întâmplare, să regăsim tonul firesc al lungilor şi deschiselor noastre conversaţii adolescentine.“ Monica avea să fie exclusă din partid în 1953, trăind fireşte întâmplarea „ca pe o nedreptate cumplită“.

Iar nefericitele dileme nu fac decât să sporească. Beneficiind de sprijinul lui Mihail Jora la Societatea Compozitorilor şi, în general, în lumea muzicală, Pascal Bentoiu devine pradă asiduităţilor ideologice ale lui Alfred Mendelsohn, care „şi-a exprimat dorinţa să mă *utilizeze* la maximum, cu condiţia să scriu mai pe linie. Ei cred că dacă intru în maşina lor de tocat oameni ies precum porcii la fabricile de mezeluri din Chicago. Problema are două soluţii: 1) Dacă înţeleg să fac concesii (şi oamenilor ăstora dacă le dai un deget îţi iau toată mâna) pot ajunge în pâine, însă cu sacrificiile cunoscute. 2) Dacă nu vreau să dau deloc îndărăt, trebuie să stau şi să tai câinilor frunză“.

Iar în octombrie acelaşi an îi este arestat tatăl, Aurelian Bentoiu, în lotul Popp–Bujoiu. „La trei săptămâni după arestare, autorităţile au îngăduit trimiterea unui pachet de alimente şi haine. Apoi nimic. Nici o scrisoare, nici un vorbitor, nici un pachet. Timp de opt ani. Aurelian Bentoiu a ieşit din închisoare în luna iunie 1956. Înainte de eliberare i s-a făcut un proces în care procurorul a cerut achitarea. A locuit cu noi, crezându-se liber, încă un an şi patru luni. Apoi a fost ridicat din nou şi condamnat, de data aceasta la 25 de ani de temniţă grea şi confiscarea totală a averii, care la data aceea nu mai exista. Familia nu a putut asista la proces şi nu l-a revăzut niciodată. A murit în închisoarea Jilava după patru ani şi şapte luni, în vârstă de şaptezeci de ani.“

În aceeaşi suită încercănată, de nobilă supunere, rareori ulcerată şi niciodată revendicativă, 1949 aduce umilinţa slujbelor ratate (precum stenografiatul la *România liberă*: „de ce te-ai apucat să-ţi cauţi serviciu?“ o întreabă cadristul. „Pentru că altfel mor de foame.“ „Asta şi vrem“, sună răspunsul), arestarea unchiului Mitică şi deposedarea de avere („un întreg inventar agricol agonisit timp de două generaţii“) şi conferinţa din octombrie a noii Uniuni a Compozitorilor, când vor fi eliminate din comitet nu doar personalităţile stabilite în străinătate (Enescu, Lipatti, Mihailovici, Brăiloiu ş.a.), dar şi Jora, Brediceanu, Cuclin, Paul Constantinescu.

1950 îi aduce lui Pascal Bentoiu ordinul de încorporare, ceea ce pentru „burghezia putredă“ nu însemna serviciu militar, ci doi ani de muncă grea pe un şantier de lângă Bacău, în vreme ce buna mătuşă Aline („Alexandrina Cosma, în prima căsătorie Micescu, în a doua Pilat“, „grecoaică după toţi cei patru bunici“ şi cea care-i găzduise pe tinerii însurăţei) primea şase luni de puşcărie pentru vizionarea unui film (oficial!, despre Olimpiada din 1948 de la Londra) la Biblioteca Engleză. *Tante* Aline, fosta cumnată a lui Istrate Micescu, revine acasă în noiembrie: „era tot timpul surescitată. Dormea cu mine; la 4 dimineaţa sărea în capul oaselor ca un arc, aşteptând să audă ordinele brutale ale supraveghetoarelor […]. Până spre sfârşitul vieţii şi-a spălat cu mâna toate cearceafurile cu un fel de satisfacţie amară, cea a muncitorului calificat fără voia lui“. După câteva luni la Mislea, „bocancii prea strâmţi i-au strâmbat pentru totdeauna degetele de la picioare“.

În schimb, Annie iese „victorioasă“, angajându-se la Fabrica de cauciuc „Zorile“ din Jilava. O *reuşită* numaidecât şi sadic taxată de demonii momentului prin arestarea tatălui, trimis în septembrie la Canal.

1952 debutează cu o reformă monetară care-i aduce leafa de la 9 000 la 450 lei („scopul reformei a fost mai degrabă politic, şi anume să extragă din ultimele buzunare cele câteva rezerve care ar mai fi putut asigura cuiva o poziţie de relativă independenţă“), continuă cu brusca decizie a autorităţilor de a-i mai adăuga lui Pascal un an de şantier, arestarea altor unchi (Mircea Frigator şi Ion Bentoiu, cel de-al doilea, septuagenar, murind după trei luni la Văcăreşti), ca şi a Elenei Jora, soţia lui Mihail, dar şi sora lui Gafencu. Lily Gafencu-Jora va fi eliberată după câteva luni, când, în urma unei şedinţe de autoînfierare, Matei Socor anunţă triumfător că maestrul Jora nu numai că „regretă atitudinea duşmănoasă regimului nostru şi ideologiei noastre“, dar lucrează cu spor la un nou balet, *Când strugurii se coc*, unde „cântă bucuria culesului viilor“. Premiera va avea loc în 1953, cu Sergiu Comissiona la pupitru, şi va fi „încununată cu Premiul de Stat clasa I“.

Ianuarie 1954: „Mi-am dat demisia de la fabrică.“ Pascal Bentoiu este angajat la Institutul de Foclor şi, după moartea lui Stalin, începe şi la noi micul dezgheţ, sau „una caldă, una rece“, cum notează Annie Bentoiu. Apare *Bietul Ioanide*, spre stupoarea sau încruntarea multora, Pascal Bentoiu are tot mai multe, şi bine remunerate, angajamente, iar tatăl autoarei este eliberat mai devreme din detenţie, pe motiv de vârstă.

Am putea continua încă mult aşa, până la şedinţa de demascare a „tovarăşului Mihail Andricu“ din 1957, aflat „în relaţii amicale cu ambasadorul Franţei, cel care-l aproviziona cu discuri de muzică decadentă, calomniind eforturile de construire a unei societăţi noi şi mai drepte“.

Dincolo însă de cele mari, istorice, tulburătoare sunt, în aparenta lor insignifianţă, detaliile de viaţă familială, economică, artistică, financiară, ca şi de mentalitate socială. Spre pildă, faptul că, în 1949, încet, dar irepresibil, dispar pălăriile elegante ale femeilor din interbelic: „Încă nu apăruseră căciulile de blană; un lung interregn a fost ocupat de basmale, inspirate din portul de la ţară, călduroase şi practice, dar care, purtate la oraş, dădeau siluetelor feminine, mai ales iarna, ceva monastic şi bătrânicios.“ Tot pe atunci apar cartelele „pe puncte“ „în schimbul cărora puteai cumpăra metraje, confecţii sau încălţăminte“. Sau marea uşurare pe care o resimte cuplul Annie–Pascal în 1955, când capătă favoarea de-a frecventa cantina Fondului Plastic: „Mâncarea era gustoasă şi preţul mai mic decât ar fi costat pregătirea ei acasă; uneori schimbam între noi priviri de simpatie, dar cei mai mulţi umblau cu capul în jos, poate că nu le plăcea să fie recunoscuţi.“

Apropo de degradarea comunicării interpersonale şi schimbul – amuzat, ruşinat, complice sau vinovat – de priviri la cantină, sunt de reţinut spre temeinică meditaţie paginile 210–212 din ediţia Humanitas: „Ceea ce, înainte de război, făcuse farmecul lumii româneşti, în capitală şi mai ales în nenumărate oraşe şi orăşele de provincie, nu era bogăţia sau confortul, ci calitatea relaţiilor umane. Ele se înjghebau repede, se dezvoltau cu simplitate şi se desfăceau de cele mai multe ori fără dramă […]. Prieteniile erau tolerante, antipatiile la fel. Falsele idealuri nu măturau încă lumea întreagă cu aripa lor candidă sau uniform smolită; duelul de idei se încheia de cele mai multe ori cu o vorbă de haz. Înţeleptul, care încă servea de model, se mulţumea cu venituri potrivite, atât cât îi trebuiau să trăiască decent; mult mai puţini decât astăzi erau dispuşi să se arunce în vâltoare, cu gusturi şi apetituri de carnasier […]. Un relativism amabil, o toleranţă întinsă uneori peste marginile moralei, presupunerea – verificată prin experienţă – că omul obişnuit nu doreşte, de cele mai multe ori, decât să petreacă o seară veselă cu amicii şi apoi o noapte caldă cu femeia iubită, toate la un loc creau un fundal în care erau rare, ce-i drept, cucerirea crestelor, dar şi prăbuşirea în neant.“[21]

21. Apropo de firescul relaţiilor interumane pe fondul crezului doctrinar, a se vedea episodul de la pp. 22–23: „Ca o curiozitate, trebuie să spun că acea lege care-l ruina pe tata a fost prezentată şi susţinută în Parlament de Aurelian Bentoiu, viitorul său cuscru – prilej de glume între

Pascal şi mine, care am trăit toată viaţa destul de departe de asemenea probleme. Astăzi mi se pare că acea măsură, venită în completarea împroprietăririi ţăranilor la sfârşitul Primului Război Mondial, dovedeşte o atitudine deosebit de generoasă, cum istoria ne oferă puţine exemple […]. Am asistat cu stupoare, în anii ’50, la o încrâncenată dispută pe teme vechi de cel puţin cincisprezece ani între tata şi un fost secretar al socrului meu, unul ţărănist, celălalt liberal; amândoi ieşiseră de curând din captivitate, amândoi, deşi n-o ştiau, aveau să repete această experienţă şi totuşi, în loc să realizeze că se aflau acum de aceeaşi parte a baricadei, îşi pierdeau timpul certându-se între ei ca nişte copii.“

Pentru mine unul, rândurile acestea reprezintă secvenţa capitală pentru configurarea şi înţelegerea profilului uman al autoarei.

Confesiune cu brocarturi, dantele şi tristeţi mătăsoase

Ca stil sufletesc, Annie Bentoiu este, cred eu, din aceeaşi plămadă cu Alice Voinescu. Aceeaşi îngăduinţă înţelegătoare, asimilând înţelept, cu nobilă resemnare şi sobră credinţă, dramele şi meandrele umilitoare ale destinului. Dacă ar fi trecut prin închisoare, am fi avut o demnă pereche pentru Lena Constante: aceeaşi seninătate nevictimizantă, aceeaşi inadecvare la patetism, vulgaritate, răzbunare. Iar dacă ar fi ales calea exilului, s-ar fi înţeles perfect cu Sanda Stolojan. Pe scurt, naturaleţea aristocraţiei crepusculare, firescul acelei *boierii* moderate, deloc ahotnică de artificii, false străluciri şi emfaze autocompătimitoare.

De aici însă, din chiar natura *echilibrată*, de bună-cuviinţă, toleranţă şi rectitudine morală a confesiunii, rezultă forţa sa *penetrantă*. O percutanţă invariabil convingătoare.

„Dacă aş fi avut convingeri marxiste (sau naziste), aş fi socotit probabil «moral» tot ce ar fi contribuit la distrugerea vechilor societăţi, mândrindu-mă că sunt «revoluţionară». Din locul însă unde mă aşezase destinul şi de unde vedeam deja înfăptuite atâtea nelegiuiri, nu puteam judeca în alt fel. În plus, prin temperament sau alcătuire genetică, am oroare de violenţă; ca foarte mulţi alţii, sunt în mod firesc reformistă. Celor de felul meu nu le place ca lucrurile să stea pe loc, ei socotesc că e bine ca ele să fie ajustate continuu şi ameliorate spre mai multă dreptate socială, spre un sprijin mai real al celor defavorizaţi, dar progresiv, aşa cum e şi creştineşte, dar cu încetul, echilibrând mereu avantajele şi dezavantajele, nu distrugând tot ceea ce există şi acumulând astfel cu dezinvoltură (cum au făcut-o naziştii şi comuniştii) mai multe crime şi nedreptăţi decât în nu ştiu câte secole precedente.“

„Despre dificultăţile noastre, aveam obiceiul să nu vorbim. A ne autocompătimi, a intra în panică sau, mai grav, a ne plânge erau lucruri ce se aflau la antipodul felului nostru de a fi. În perioadele grele, acest tip de comportament este, de altfel, foarte sănătos. Simpla formulare verbală adaugă situaţiilor un fel de realitate sporită, o mai mare importanţă, iar pe cele penibile pare a le face chiar mai greu de suportat. Fie şi nedesluşit, simţeam că vom avea nevoie de multă forţă morală, şi n-avea rost s-o risipim în văicăreli.“

O palmă cinstită pe obrazul orbirilor noastre voluntare, al spiritului revanşard şi al obtuzităţilor resentimentare ale prezentului e de primit din episodul crud şi tulburător de la pagina 152, când Monica refuză să scrie recomandarea de care Annie avea nevoie la angajare: „Da, pot să spun că ai fost elevă bună, dar părerile tale politice le ştiu, aşa că…“

Tot ce a putut avea atunci ca reacţie Annie Bentoiu a fost „un pas înapoi, într-o crispare a întregului corp“. Dar ceea ce urmează nu e totuşi blamarea, ci analiza comprehensivă: „În ce o privea, Monica nu minţea; era convinsă că, dacă pretind să mă inserez undeva, ea avea datoria să-şi prevină noii prieteni de pericolul pe care-l reprezentam eu. Că aş fi putut lucra undeva pe tăcute într-un post obscur nu era suficient: părerile mele puteau ieşi la suprafaţă. Pe scurt, îmi ziceam eu, n-aveam de ales: în acest regim erai obligat ori să te prefaci, ori să te convingi de ceea ce ţi se părea inacceptabil.“

Iar verdictul cade uluitor pentru mentalitatea actuală: „N-aveam nimic cu Monica personal. Mult mai târziu, n-am avut nimic *personal* nici măcar cu Ceauşescu, ci doar cu sistemul care permitea unui asemenea exemplar uman să hotărască destinele a milioane de oameni.“

Semnificativă pentru personalitatea autoarei este şi situarea între Pascal (Blaise) şi Montaigne, cel puţin în contextul stalinismului dejist: „Cu toată admiraţia pe care mi-o suscitau fineţea şi moliciunea catifelată a stilului său, i-am rămas [lui Montaigne, n.n.] mai puţin recunoscătoare. Montaigne, îmi spuneam, e un autor pentru oameni fericiţi. Aceia îi pot gusta înţelepciunea, detaşarea, farmecul. În perioade grave, ai nevoie de o hrană mai consistentă. Capitolul pascalian intitulat *Misère de l'homme sans Dieu* este exact ceea ce-ţi trebuie ca să-ţi împaci sufletul cu inevitabila suferinţă.“

Ceea ce vrea, retrospectiv, Annie Bentoiu nu e să condamne, ci să înţeleagă. „Vreau *să înţeleg*, să aflu cum a fost deformată în adâncime natura relaţiilor dintre oameni, cum s-a ajuns să ne fie frică atât unii de alţii, cum s-a petrecut în atâţia dintre noi degradarea demnităţii personale, a impulsului spre libertate şi a celui spre transcendenţă […]. Din 1952 şi până astăzi a trecut atâta vreme încât, regăsind caietele şcolare scrise cu creionul, mărunt, în acele seri de linişte în care încercam să-mi ordonez gândurile, am fost surprinsă, dar m-am şi bucurat, să mă regăsesc atât de asemănătoare cu cea care sunt astăzi. Foarte simplu, începusem atunci prin a-mi preciza ceea ce eu socoteam că sunt valorile esenţiale: ele erau credinţa în Dumnezeu, adevărul, frumosul şi ceva pe care-l numeam alternativ *viaţa* sau *iubirea*. Viaţa era un concept în care intra şi dragostea, dar şi simpla bucurie de a trăi. Binele este absent din această enumerare pentru că îi percepusem cumva incertitudinile, conflictele între diferitele îndatoriri, ambiguităţile cazuisticii: îmi spuneam că, dacă practici adevărul şi dragostea, ajungi la bine chiar fără să vrei.“

Mai mult şi mai convingător, ca datorie recunoscătoare, pentru timpul de acum nu se poate spune.

Suferinţa ca împlinire

Scrisoarea ca jurnal anestezic

„Odată cu descoperirea şi publicarea scrisorilor de faţă, o nouă personalitate îşi ocupă locul meritat în cultura română. Ca om, ca persoană de mare caracter şi ca mamă devotată până la sacrificiul de sine, ea a intrat deja în conştiinţa publicului încă din urmă cu 14 ani, când Doina Jela i-a dedicat cartea Această dragoste care ne leagă. Reconstituirea unui asasinat (Humanitas, Bucureşti, 1998, 2005), în care a încercat să-i decripteze tragicul traseu existenţial […]. Rămasă până în prezent în umbra soţului şi a fiicei ei, Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu se naşte acum ca autoare.“

Aşa se deschide, cu deplină îndreptăţire, prefaţa lui Astrid Cambose la primul volum (9 septembrie 1947–6 februarie 1951; vor mai fi încă două) din suita *Scrisori către Monica*, lansată de Humanitas la Bookfestul din 2012. Excelent îngrijite textologic şi istorico-literar de tânăra Astrid Cambose şi traduse cu fineţe de bijutier şi sclipitoare empatie de Gabriela Creţia, scrisorile Ecaterinei Lovinescu sunt, prin forţa lucrurilor, temperamentul şi stilul autoarei, infinit mai mult decât un simplu, documentar fond epistolar. Ele compun (şi se impun ca) un jurnal ataşant (efervescent, dramatic, nostalgic, ironic, oricum tulburător), cu inserturi picante de reportaj social, fişă de observaţie psihologică şi cronică de viaţă.

În total sunt peste 2 500 de texte, cele mai multe dintre ele numărând zeci de pagini scrise mărunt, elaborate şi expediate (cu tandreţe şi disperare, melancolie şi înfrigurare, cu furie, sarcasm, resemnare, adoraţie maternă, stoicism, scepticism ori efuziuni amar controlate) într-un singur deceniu (1947–1958). Ele conturează un personaj de roman interbelic din ramele unor Camil Petrescu, Hortensia Papadat-Bengescu sau G. Călinescu, se adaugă perfect constelaţiei demnităţii feminine din memorialistica noastră (alături, aş zice, de Alice Voinescu, Pia şi Cornelia Pillat ori Annie Bentoiu) şi desfăşoară acaparant un neaşteptat de larg evantai de stări, subiecte, personaje, scene şi culise din atmosfera anilor de debut ai stalinismului dejist.

Tuturor acestora li se adaugă emoţionant imaginea de primă tinereţe a Monicăi Lovinescu, invariabil prezentă în ochii, sufletul, amintirile, scrisorile şi sfaturile mamei ca o întrupare a inconştienţei adolescentine, livrându-se cu ludică fervoare experienţelor culturale, în speţă teatrale, pariziene şi riscant de ostilă, până la un punct, stabilităţii conjugale intens recomandate de nelinişstea maternă. O imagine situată la antipodul conştiinţei justiţiare cu care ne-a obişnuit marea voce politico-literară a Europei Libere din anii ’70-’80 ai veacului trecut, înzestrată, adică, din plin la douăzeci de ani cu magnetismul frivolităţii inocente, cu sete de viaţă, cochetărie ironic-romanţioasă, magia filmului şi a scenei, plăcerea party-urilor boemei tipice Cartierului Latin ş.a.m.d.

Treci înfiorat, adeseori aiurit, din seninătatea optimistă a micii burghezii bucureştene către strigătul exasperat al mamei care se presimte despărţită definitiv de fiica pe care o adoră; dinspre sfaturile reci, lucide, practice ale profesoarei către mărturisiri agonice, relatări uneori patetice, alteori caustice, aluzii subtile sau verdicte necruţătoare; de la detalii de paşnică atmosferă domestică la imaginea lugubră a cancelariei, sinistrele şedinţe de partid de după instaurarea guvernului Petru Groza şi infestarea conştiinţei publice cu propaganda stahanovismului; de la încercănatele evocări ale călătoriilor pariziene şi reveriile de Balcic regal la sagacitatea observaţiilor cancaniere şi amuzantele amănunte despre ultimele săptămâni de libertate la Mangalia ori despre cele din urmă întâlniri ale cenaclului Sburătorul, până la penibilul efort al fostei inspectoare, fiică de boieri craioveni – care cânta la pian şi citea nu doar

în franceză şi germană, ci şi în greacă şi latină, rudă cu Delavrancea şi Gheorghe Tătărescu –, de a-şi însuşi limbajul paukerismului dâmboviţean, odată cu chinul tot mai umilitor de a se aproviziona cu cartofi, zahăr, ulei şi – cel mai aprig – hârtie pentru scrisori; de la duioşia, împătimirea ori anxietatea cu care mama soarbe din priviri fotografiile copilei sau rochiile uitate în şifonier în febra plecării la aspra sicitate cu care se povesteşte naţionalizarea casei Lovinescu, invadarea spaţiului de către barbaria mizofilă a „omului nou“, percheziţia din noiembrie 1949, inventarierea brutală şi spulberarea sadică a bibliotecii.

Tăria fragilităţii

Născută la Cruşeţ, lângă Craiova, pe 28 februarie 1887, Ecaterina Bălăcioiu studiază la Paris, devine profesor de franceză şi se căsătoreşte în 1916 cu E. Lovinescu, de care divorţează în 1934. O conduce la gară pe Monica Lovinescu în septembrie 1947, fiind amândouă convinse că bursa pariziană facilitată de Basil Munteanu va dura doi sau trei ani, tocmai cât i-ar fi fost necesar Apusului pentru a stăvili, înmuia şi ajusta voinţa de hegemonie continentală a sovietelor. Intrată în vizorul Securităţii din 1955, Ecaterina Lovinescu va fi arestată pe 23 mai 1958 (avea 71 de ani), condamnată la 18 ani de temniţă grea pentru „discuţii duşmănoase la adresa regimului democrat din RPR“, murind în iunie 1960 la penitenciarul-spital Văcăreşti, după ce trecuse prin Jilava, Malmaison şi Uranus.

Prima senzaţie care te copleşeşte la contactul cu această făptură şi acest destin este paradoxalul amestec de forţă şi fragilitate. De-o parte, energie, tenacitate, siguranţă de sine, disciplină şi încredere, adică tot ceea ce compunea vocaţia şi substanţa profesorului, dând relief inspectorului general. De cealaltă parte, afectivitatea, tremurul emoţional, tipul de trăire vulnerabil, dependent, în zona maternă, aproape la modul hipnotic de relaţia cu Monica.

„Scrisorile de faţă sunt – rezumă exact Astrid Cambose – poemul sau romanul iubirii lor.“ Spre deosebire de N. Steinhardt, continuă editoarea, Ecaterina Lovinescu „era o fire obişnuită, cu un amestec omenesc de calităţi şi defecte: avea o inteligenţă superioară mediei, dar nu excepţională, o cultură vastă, dar nu comparabilă cu a marilor cărturari interbelici, iubea luxul şi comoditatea, era o mare gurmandă, era amatoare să afle picanterii despre cei din jur“ ş.a.m.d.

Fireşte, nu un „jurnal al fericirii“, un „jurnal portughez“, sau cei douăzeci de ani de Siberie ai Aniţei Nandriş avem de căutat aici. Aici contează strict omenescul simplu, demn şi venerabil, singurătatea şi suferinţa unei feminităţi pe cât de naturale, pe atât de agresate, umilite, încarcerate (fără altă vină decât cea a statutului social) şi, în cele din urmă, lăsate să moară ca un câine.

Prin tasare, alternanţa scrisorilor tip jurnal, narând întâmplările şi reflecţiile zilei cu cele rezumând situaţii, scene, figuri şi conflicte, ajunge să structureze o *corporalitate*, să configureze un organism scriptural pentru care schimbul epistolar capătă valoare de narcomanie. „Scrisorile tale fac oficiul morfinei, trăiesc prin *piqure*-a noutăţilor.“ „Poate nu-mi dau seama şi trăiesc totuşi sub un anestezic: scrisorile astea.“

„Ştii că fac parte din rasa luptătorilor, sunt în stare să rabd“, îi aminteşte ea Monicăi în 3 septembrie 1950, la capătul primilor trei ani de singurătate, interval în care, într-adevăr, tăria disimulării delectase lectura, deşi nu prea cred că destinatara pariziană se lăsa prea lesne înşelată de adevărul crud dindărătul zonelor de cochetărie salonardă ale mamei. O mică satisfacţie vestimentară, exprimată aparent jovial – „Mi-am cumpărat o geantă maro, ca a ta, din aceeaşi piele; a costat cât o bucată-de-pâine-cam-scumpă, o mie cinci sute“ –, este urmată de un oftat ce nu lasă loc nici unei îndoieli: „Mă gândesc la tine; te iubesc,

scumpa mea; de data asta, îmi duc iubirea de mamă ca pe o imensă greutate, care depăşeşte limitele corpului omenesc.“ Micile alinturi feminine („m-am îmbrăcat cu rochia *marron*, jerseul negru şi *manteau*-ul *marron*, pălăria *marron*, poşeta nouă şi am pornit-o încărcată“ la familia Biemel) sau bârfele nevinovate, care fac dintotdeauna deliciul feminităţii de salon („Irène pretinde că Lisette Bălteanu i-a spus că tot oraşul vorbeşte despre divorţul lui Dan […]. Hurmuzache se ţine după Hélène, născută Prodan. Am văzut-o aseară pe doamna Râmniceanu luând masa într-un colţ cu GB, ale cărui articole le-ai tradus tu; mai erau Daysi Kern şi Bubi G“; „Lucia, care a făcut aseară un chef monstru cu Pal“; „Solange e în grupul a 4 domni însuraţi […] şi aseară, conform obiceiului, mergea înlănţuită cu unul din ei. Mă zgârâie când o văd“; „Joi după masă a venit Irène, o oră. Era elegantă, cu un taior nou *gris*, cu trei frunze roşcate de toamnă la butonieră; suspină după plecare şi crede în intervenţia lui Dard“ ş.a.m.d.), sunt repede anihilate de relatările umilinţelor de toată ziua: frig, foame, oboseală, alergătura după alimente (sunt destule secvenţe ce amintesc flagrant de tristele bucurii încercate de Alice Voinescu în exilul ei rural), şicanarea oficială a igienei elementare („azi a dat apa de baie caldă: am umplut cada ca tine“), atmosfera irespirabilă din cancelaria otrăvită de şedinţele de prelucrare a textelor din *Scânteia* şi câte altele.

Dar nicăieri nu se citeşte mai limpede amestecul de forţă rezistentă şi tremur vulnerabil ca în formulele maternităţii disperate. Nu neapărat în dulcile apelative de genul „oacheşa mea frumuşică“, „volbura mea“, „negruţa mea“, dar mai cu seamă în finaluri epistolare precum acesta: „Noapte bună, dulceaţa mea. Să te ţină Dumnezeu sub paza lui divină. Noapte bună, dulceaţa mea, te binecuvântez şi te iubesc pentru toată bucuria şi toată fericirea pe care le-ai adus în biata mea viaţă. Eşti o inimioară vitează, mândră şi cinstită. De mâine încolo am să te urmăresc cu gândul prin Elveţia. Fii fericită, Mouette!“ Strigăte mute, dar incandescente precum: „îmi lipseşti tragic“, „mi-e dor de tine până la ameţeală şi abrutizare“, „te iubesc atât de mult că mă doare şi gândul“, „te strâng în braţe cu disperare“, „tot ce-ţi scriu e curat, drept ca o flacără pură“, „de la plecarea ta nu fac decât să ispăşesc şi să renunţ“, „cunoşteam duioşia dorului, dar nu cruzimea lui feroce, care îngheaţă elanurile şi pofta de viaţă“ – se varsă adeseori în estuare învolburate de-o durere ce poate înlăcrima până şi lectura cea mai insensibilă: „Îţi întind cu ochii umezi botul meu de câine bătrân şi bătut. Mângâie-mă cu mânuţa ta cu degete lungi şi delicate.“

Dincolo de aluviunile hărţuitoare ale fiecărei zile, fiinţa mamei rămase în ţară mai adună două impulsuri invariabil conflictuale: dorinţa arzătoare de a-şi revedea cât mai repede fiica, paralel cu conştiinţa acută a faptului că întoarcerea va trebui indefinit amânată. „Continuă-ţi frumoasa şi nobila misiune, chiar când n-ai să-mi mai aştepţi scrisorile; dă preţ prin purtarea ta imensului sacrificiu pe care l-am făcut despărţindu-mă de tine. Mărită-te, chiar dacă n-o să te pot vedea mireasă, oacheşa mea frumoasă“ (noiembrie 1947). „Chiar dacă auzi şi mai ales dacă auzi că am dispărut – şi *mai ales* dacă se întâmplă – nu te întoarce“ (iunie 1948). „Nu te întoarce în România. Am o singură spaimă, dar imensă şi dureroasă – că prin asta o să fim despărţite pentru totdeauna“ (septembrie 1948).

Dacă în toamna lui ’47 încă mai dădea sfaturi cuminţi precum „Nu rupe de tot cu trecutul: nici o floare nu mai creşte dacă se rupe din tulpină“, după abdicarea Regelui şi năvala omnipotentă a Securităţii, îndemnurile de exilare definitivă se înmulţesc dureros dar ferm: chiar dacă „familia [termen codificat pentru aparatul represiv, n.n.] vine după tine, dacă fugi de ea în Anglia sau în America, dacă te urmăreşte până acolo, înţelegi că noi două n-o să ne mai vedem niciodată“, sună implacabil verdictul matern în toamna lui 1948.

Aşa stând lucrurile, nu rămâne mai puţin ardent (şi legitim la modul înduioşător) apetitul educativ al mamei: „Fii prudentă în relaţii, în prietenii, mă refer la Pierre. Nu uita că nimic nu e sigur şi nu te încrede

în puterile tale fizice. Nu te îmbăta de succesul tău. Bucură-te de Paris aşa cum te-ai bucurat până acum de viaţă, cu nobleţe şi mândrie“; „Fii bună cu tine, apără-te, fereşte-te, aibi grije de tine. Fii egoistă superb. TU pe primul plan, totul pentru tine. Îmi pare că strigând sumbru şi feroce toate astea te apăr“; „Mă doare să mă gândesc că tu, la Paris, eşti doar decent îmbrăcată; atâta am visat pentru tine bogăţie, cuib vătuit şi caleaşcă […]. Fii mai ales atentă la pantofi. Nimic nu declasează mai grav o femeie, din punct de vedere vestimentar, decât pantofii scâlciaţi.“

În fine, ce frumos se topeşte patosul normativ al sfaturilor materne de-a lungul unei singure fraze! Apropo de bani, „fă-ţi o rezervă, nu cheltui tot“, sună imperativ primul impuls. El e urmat însă numaidecât de un bemol: „păstrează pentru orice eventualitate, ori plăteşte-ţi chiria pe iarnă“, pentru ca în final avântul disciplinar să cedeze necondiţionat: „Fă cum vei crede de cuviinţă, de vreme ce acum tu eşti ministrul tău de finanţe.“

Scene, figuri, detalii picante

Când ai fost ani buni gazda şedinţelor Sburătorului, de bună seamă că eşti bine dotat cu sagacitate, ironie îngăduitoare şi apetit anecdotic. Dacă multe scrisori ale Ecaterinei Lovinescu se desfăşoară diaristic, povestind vizite („a venit Dimitrie cu trei crizanteme ruginii superbe, am reînnoit florile din faţa fotografiei tale“), cadouri nepreţuite „*in dürftiger Zeit*“(„am mers la doamna Lemonidis, unde mi-au dat cafea neagră şi 4 Philip Morris“), sejururi delicioase la Balcic sau drumuri eliberatoare sufleteşte („am continuat turul bisericilor; vinerea trecută am vizitat şapte. Bisericuţa Bucur mi-a oferit slujba cea mai emoţionantă“), altele depliază cu persiflări aluzive ori ironie directă, reuniuni cenacliere, întâlniri agasante, discuţii extenuante ş.a., notaţiile de pitoresc psihologic rivalizând numai cu admirabilele secvenţe retrospective dedicate Cruşeţului patriarhal.

Un Camil Petrescu în ipostaza „celui mai caraghios şi înduioşător tătic“, dar şi curtezan (fără spor) al Monicăi, gelos pe „colaborarea“ erotică a acesteia cu Georges Rosetti şi „alţi amici ai tăi“. Mama lui Mircea Eliade: „ce deziluzie îmi dau mamele prietenilor tăi, Mouetta!“ Cât despre faptul, eufemistic redat, ca urmare a unor colportări, că Monica s-ar putea „îndrăgosti de Yoga“ (*i.e.* Eliade), sfatul mamei apasă fără ezitare pe trăgaci: „Nu uita că i-ai putea fi fiică.“ „Talentul de a se face poftiţi la masă“ al tânărului cuplu Ina şi Alecu Paleologu, foarte acasă în „libertinajul şi exhibiţionismul“ efervescentei colectivităţi boeme de la Balcic. Felix Aderca recitând Maiakovski. „Stéphane Lupasco, vărul familiei Delavrancea, căsătorit la Paris cu fata lui Stock (editura).“ Mărgărita Miller-Verghi cu „glasul de argint“ şi „fotoliul ei de un rips *fraise écrasée passée*“ (vezi evocativul graţios de la p. 179). Tudor George, viitorul Ahoe, la Sburătorul, în octombrie 1947 şi „minunata lui capacitate de a descoperi frumuseţea în gesturile spălătoreselor şi ale mahalalei prost cunoscute“. H. Bonciu, „care cred că se va intoxica cu propria lui admiraţie“. George Silviu, pseudonimul scriitorului socialist Silvius Gollinger, angajat al Ministerului de Interne, prin intermediul căruia a obţinut Monica Lovinescu paşaportul şi viza de ieşire din România ş.a.

Dan Brătianu, Maria Botta, Gaby Bossie, Maria (Miţa) Rosetti, soţia „boierului roşu“ Alexandru, Marioara (şi Măriuca) Vulcănescu, Ioana Postelnicu, Irina Hanciu, Rainer Biemel sunt numai câteva dintre chipurile pe care condeiul Ecaterinei Lovinescu ştie să le reliefeze atrăgător.

Secvenţe răvăşitoare: mama, singură, începând să citească scrisorile Monicăi cu glas tare, „dintr-o poruncă mistică, să audă toate: cărţi, fotolii, divan, fotografia tatei…“; extazul în care alunecă deschizând „*armoir*-ul cu rochiile tale: rochia sac şi cea *betterave*, cu un ac de gămălie în ea, pus de tine“;

„programul cu poezii ruseşti spuse de elevele de la Şcoala Centrală“, 1 noiembrie 1947, printre portretele lui Marx, Engels, Lenin, Stalin, plus Dej şi Ana Pauker“ (p. 197). Dar în special capitolul naţionalizării casei şi al devastării bibliotecii, începând cu 24 noiembrie 1947 (pp. 272 şi urm.), cu „marele şef“ al operaţiunii, un „Adalbert Moscovitz invalid de război, surd şi chior“, cu abilitatea şi curajul Ecaterinei Lovinescu de a sustrage *Agendele* şi manuscrisele lovinesciene ce aveau să ia calea Occidentului („Cozile de topor aruncau cărţile de pe rafturi, aşa încât sub arcadă s-a format o moviliţă care semăna cu pământul proaspăt săpat lângă o groapă; a fost a doua înmormântare a tatălui tău“), cu tonusul surprinzător al mereu şocantului Vasile Lovinescu, sau mizeriile coabitării cu vrednice exemplare din fauna „omului nou“, inclusiv „un golan care nu ştia să se folosească de hârtia de wc şi, cum se înfundase canalul, a făcut o grămadă de aproape 50 cm de ziare *Scânteia* folosite“ (vezi şi pp. 361 şi urm.).

Dar, aşa cum pulsaţiile şi retorica scriitorului ştiu să-şi treacă prin *aqua forte* energia, la fel de sagace şi senin va lucra nostalgia, atunci când vine vorba de copilărie, părinţi, viaţă la conac, dulceaţa traiului patriarhal cu miez de boierie rurală (pp. 256 şi urm.). „Ne întorceam acasă în vacanţă, în trăsura splendidă, abia cumpărată. Caii noştri ungureşti, Nonius şi Totka, cumpăraţi de tata de prin pusta maghiară, înghiţeau depărtările, aprigi şi nedomoliţi […]. Tata a fost întotdeauna înalt şi zvelt, fiind în acelaşi timp bine legat; stătea pe partea stângă, din obişnuinţă. Eu, negricioasă ca un greier, subţire, aproape fără greutate, cu şorţul de şcoală şi paltonul meu albastru, cu pălărioara albastră de fetru, cu ghete tricotate roşii, îmi bălăbăneam picioarele încălţate cu ghetuţe vechi, gândindu-mă la cutia de carton în care se lăfăiau nişte botine maro de antilopă, împachetate în hârtie fină…“

Detalii de năstruşnică feminitate: dotată cu o acurateţe retrospectivă ce exclude sentimentalismul, severa doamnă cenzurează ferm autocompătimirea, însă nu se poate sustrage seducţiei paseiste. Nu-i greu să-ţi imaginezi cu ce efervescenţă încercănată evoca Ecaterina Lovinescu, în Bucureştii lui ianuarie 1949, „pământul unchiului Iorgu din Cruşeţu Mare“ de pe la 1900, când Amaradia i se părea fetiţei de 10-12 ani „cel mai mare fluviu din Europa“, când îşi „inspecta“ din trăsură „moşiile“, iar copiliţele din sate „ne ieşeau înainte“, în vreme ce „bătrânii îmi sărutau mâna măslinie, cu degete subţiri“. Simţul măsurii şi igiena autoironiei nu ezită însă să-şi facă ascultat palpitul normativ, astfel încât reveria infantilă va fi iute curmată: „Îmi închipuiam că noi suntem cei mai mari boieri din România şi că saluturile ţăranilor erau un omagiu firesc, fiindcă numai noi eram «boierii». Nu ştiu cine îmi vârâse asta în cap, dar a durat până pe la unsprezece ani, când am văzut la poarta şcolii un cupeu: vizitiu şi valet şi o doamnă înfofolită în blănuri, înfumurată şi plină de sine, de averea ei… Eram gata să leşin, mi se oprise inima de uluire şi nedreptate. Doamna aceea mi-a furat încrederea în viitorul meu, în superioritatea mea; în privinţa asta, eram naivă ca prinţul care se credea nemuritor…“

Iar după ce ortografiază cu majuscule „PĂMÂNTUL NOSTRU“, mama îşi încheie scrisoarea către fiica de departe, făcând dreptate ambelor moşteniri genetice hărăzite, de atunci înainte, Cartierului Latin: „Noapte bună, floare din Oltenia. Mama te adoră mereu, chiar atunci când îmbini «ţanţoşenia oltenească» cu molateca melancolie moldavă.“

„Mi-e frică să mă apropii de acele străfunduri unde zace culpabilitatea faţă de mama“, scria Monica Lovinescu în *Jurnal*, la 10 noiembrie 1996.[22] „Evident, obiectiv, nu sunt culpabilă. De aici, am făcut imposibilul s-o smulg din ghearele lor. Dacă m-aş fi întors să mă predau în locul ei, ar fi suferit şi mai rău, singura ei consolare (a tot repetat-o codeţinutelor) fiind să mă ştie la adăpost. Şi singura grijă: să nu ajungă Securitatea până la mine şi să mă şantajeze. De unde şi mesajele trimise din închisoare: să continuăm pe drumul nostru, să nu ne lăsăm momiţi cu promisiuni privind soarta ei etc. Vinovăţia mea e

de alt ordin. Că n-am avut viziune istorică şi am plecat fără a realiza că e pentru totdeauna. Că n-am rămas alături de ea să suferim şi să murim împreună. Că am pus-o în contact cu Caraion. Complexul meu e confuz, nu se lasă redus la cuvinte […]. Mama în închisoare a ţipat la securistul care-i oferea sănătatea şi libertatea în schimbul unei scrisori către mine îndemnându-mă să devin agenta lor. În acel moment pe mine m-a născut a doua oară, iar ea s-a condamnat la moarte. Cum să te instalezi cu bisturiul analizei în astfel de zone tulburi, gâlgâind de puroiul vinovăţiei resimţite subiectiv şi de sângele nevinovăţiei reale?“

22. Monica Lovinescu, *Jurnal esenţial*, ediţie de Cristina Cioabă, prefaţă de Ioana Pârvulescu, Humanitas, Bucureşti, 2010, p. 437.

Întrebări fără sfârşit. Şi fără răspuns. Cât soarta unui om. Şi cât un ocean de destine.

O treime a feminităţii torturate: Lena Constante, Adriana Georgescu, Oana Orlea

Oricine frecventează, cu sfială sau stupoare, cu oroare şi revoltă sau cu jalnică resemnare, ceea ce lumea de specialitate numeşte cu ifos academic „literatura universului concentraţionar“ va fi constrâns să accepte în final că, faţă de suferinţele bărbaţilor, feminitatea torturată e ceva cu mult mai degradant, mai greu de imaginat şi suportat sufleteşte. Toate mizeriile puşcăriei, caznele, pedepsele, aşteptările şi disperările comune – de la împingerea în duba neagră, ochelarii de tablă, primele pălmuiri la interogatoriu, „manejul“, atârnarea cu capul în jos, bătaia la tălpi cu vâna de bou şi frânghia udă, până la prici, şerpărie, hârdău, carceră, operaţii fără anestezie, majorarea arbitrară a pedepsei ş.a.m.d. – totul e mai crunt, mai abject, mai greu de îndurat.

În plus, câteva dintre atributele specifice feminităţii – graţia, cochetăria, fragilitatea, menstruaţia – sporesc infinit posibilităţile de umilire a fiinţei umane în regimul penitenciar. Nu văd de ce s-o spun cu cuvintele mele, e de ajuns să citez din *Evadarea imposibilă* a Lenei Constante: „Într-o noapte, o femeie de la parter a fost trezită din somn de o ritmică scurgere de picături, căzând cu un mic zgomot enervant pe pătura ei. Străbătând paiul saltelei unei tinere ţărănci, care ocupa patul de la etajul întâi, curgea o ploaie de sânge. Pradă unei puternice hemoragii, biata femeie îşi vârâse, zadarnic, toate boarfele, până şi cearceaful între coapse, pentru că îi fusese ruşine să îşi trezească vecina şi să-i ceară ajutor. Dedé s-a repezit la uşă, bătând violent cu pumnii pentru a o alerta pe miliţiancă, pentru a-i cere să aducă infirmiera. În sfârşit, miliţianca a auzit-o. A venit, a ascultat şi a plecat fără un cuvânt. […] O altă femeie adusese la Mislea un pachet de vată. Întrebuinţa vata în fiecare lună, spălând-o de fiecare dată cu puţină apă şi dărăcind-o cu degetele. Vata luase o culoare ruginie, extrem de neplăcută.“[23]

23. *Evadarea imposibilă. Penitenciarul politic de femei Miercurea-Ciuc. 1957–1961,* Fundaţia Culturală Română, Bucureşti, 1993, pp. 122 şi urm. Iar în *Evadarea tăcută, 3000 de zile singură în închisorile din România,* Humanitas, Bucureşti 2013, pp. 62 şi urm.: „Cer vată pazniculuı. Zadarnic. Într-o dimineaţă mă trezesc într-un pat plin de sânge. Privesc înmărmurită petele roşii răspândite pe cearceaf. Ce să fac? Cum să le spăl? Unde? Cu ce? Ce să spun pazniculuı?…“

Iată de ce, cu toate că, mental, am compătimit din plin cu amintirile „reeducărilor“ penitenciare ale bărbaţilor de la Piteşti, Aiud, Gherla, Sighet, Văcăreşti, Periprava, Salcia, Jilava, Rm. Sărat ş.cl., de la Ion Ioanid, Nicolae Steinhardt, Radu Mărculescu la Florin Constantin Pavlovici, Alexandru Mihalcea, Marcel Petrişor şi atâţia alţii – în schimb cei douăzeci de ani siberieni ai Aniţei Nandriş, cei opt ani ce compun *Evadarea tăcută* a Lenei Constante, vânarea sistematică şi schingiuirile Adrianei Georgescu şi Oanei Orlea, suferinţele deportării în evocările Elenei Spijavca şi altele asemenea mi s-au părut copleşitoare într-o măsură mult mai dureroasă.

Spre exemplu, revenind la Lena Constante, fie şi numai deposedarea de ochelari este – pentru un miop din naştere, purtând ochelari de la zece ani – ceva degradant şi chinuitor deopotrivă, chit că reprezintă cea mai elementară şi „banală“ umilire. Sau ce va să zică diareea şi constipaţia într-un organism hărăzit graţiei, dar livrat pustiului carceral.[24] Sau cum suportă chipul feminin, cât se poate de firesc îngrijit igienic şi chiar alintat cosmetic, o „simplă“ spuzeală în cuprinsul aceleiaşi mizerii colective: „Curând,

bube pline de puroi îmi ţâşniră pe frunte. Apoi pe toată faţa. Nu le puteam vedea. În toată închisoarea, nici o oglindă. Dar le puteam pipăi. Fără să vreau, îmi simţeam degetele plimbându-se pe obraji. Apoi şi pe braţe. Anchetatorul le folosea drept pretext pentru ironii obscene. Aceste bube mă deprimau şi pentru că nu mă puteam opri de a nu le stoarce între degete, pentru a face să ţâşnească din ele puroiul. Devenise o obişnuinţă. Un fel de plăcere posacă, de care îmi era scârbă.“ Harul scriitoricesc al autoarei face ca detaliile de acest gen, care abundă în cărţile ei, să capete o forţă penetrantă mai subtilă şi eficientă decât maniera alertă, trepidant-reportericească din mărturiile Adrianei Georgescu şi ale Oanei Orlea.[25]

24. „Sufeream de constipaţie. Din cauza sărăciei alimentare. Hrana zilnică era absolut neîndestulătoare. Aparatul digestiv o păstra cât mai mult timp posibil. Storcând din ea tot ce se putea stoarce. Eliminând doar mărunţişurile total indigeste. Evacuarea acestor sâmburi, pietre mici, tari şi negre, era înceată şi anevoioasă. Mi s-a întâmplat să n-o pot face zece zile de-a rândul. De altfel, nici măcar timpul necesar nu îl aveam. După câteva secunde, paznicul mă grăbea strigându-mi să ies. În vestibulul closetului se afla o chiuvetă minusculă. Tot în fugă, îmi spălam mâinile şi faţa. Din lipsă de timp, nu reuşeam întotdeauna să-mi clătesc cârpa. Un prosop de pânză era agăţat de un cui. Un singur prosop pentru toată închisoarea. Mai mult de cincizeci de celule.“

25. Adriana Georgescu, *La început a fost sfârşitul. Dictatura roşie la Bucureşti*, ediţie de Micaela Ghiţescu, prefaţă de Monica Lovinescu, Humanitas, Bucureşti, 1992; Oana Orlea, *Ia-ţi boarfele şi mişcă!* Interviu realizat de Mariana Marin, Cartea Românească, Bucureşti, 1991.

Ba chiar, într-un fel – şi sper să fiu bine înţeles –, detaliile de această natură devin mai copleşitoare la lectură decât însăşi descrierea bătăilor. Un leşin la interogatoriu, asurzirea după o palmă, pierderea cunoştinţei după o lovitură în creştet ajung să pară o izbăvire, ceva *normal* şi în chip natural asumabil faţă de, să zicem, degradant-chinuitoarea coadă la duşul săptămânal. Dacă pentru un bărbat săpunitul contra timp şi neputinţa limpezirii – „căci dintr-odată apa era tăiată“ – sunt realităţi pasabile, pentru femei ajung să însemne o tortură mai chinuitoare ca scosul dinţilor. „În timpul acesta, uşa rămânea întredeschisă şi un paznic mă privea. Întotdeauna. Mă prefăceam că nu-l văd. Totuşi, anumite gesturi erau greu de făcut în faţa acestor ochi care mă pândeau. Când nu aveam timp să mă limpezesc de spuma ce mi se lipea de trup, o înlăturam cu unul din cearceafurile umede care zăceau acolo, aruncate pe jos. Nu eram prima care-l folosea.“[26]

26. *Evadarea tăcută, ed. cit.*, p. 91.Vezi şi p. 219: „Eram foarte murdară. În timpul celor două-trei minute ale duşului de sâmbătă, n-aveam timp decât să mă moi. Săpunul, prea tare, nu putea fi folosit. Nu se topea. Din fericire, nu puteam să-mi văd murdăria. Ca să văd cât de negre îmi erau unghiile, trebuia să-mi ridic braţele atât de sus, încât mâinile să-mi ajungă la acea lumină palidă care intra în celulă şi se pierdea pe tavan.“ În remarcabila-i sinteză *Gulagul în conştiinţa românească. Memorialistica şi literatura închisorilor şi lagărelor comuniste* (ed. a II-a, Polirom, Iaşi, 2005, p. 126), Ruxandra Cesereanu arată cu justeţe că în scrierile „femeilor mărturisitoare“ precum Elisabeta Rizea, Oana Orlea, Lena Constante, Dina Balş, Adriana Georgescu „spectacolul detenţiei are o tentă mai aspră decât în mărturiile masculine, probabil din cauza vocaţiei feminine de a înfăţişa mai viu durerea. Adriana Georgescu este marcată de atmosfera de viermuială şi de subuman […]. Lena Constante prezintă, la rându-i, starea larvară a femeilor cu aspect de vrăjitoare (nu din lipsă de pudoare narează Lena Constante toate elementele mizeriei fiziologice şi nici pentru a supralicita grotescul în detenţie, ci din onestitate […]; ea este pe rând diafană şi aspră, delicată şi cinică […]. Spectacolul băii femeieşti este atroce, prin percepţia grotescă a unor anti-*baigneuses* decrepite, victime ale promiscuităţii punitive […]. Dacă *Evadarea tăcută* punctează claustrarea mutilantă, trăită sub semnul ipseităţii, *Evadarea imposibilă* transcrie experienţa colectivităţii larvare“.

Iată încă un detaliu, unul aproape halucinant, aş zice, pentru orice privire din afară, adică de simplu cititor: după o bătaie, ceea ce persistă în amintire nu este atât suferinţa în sine, cât degradantele urme faciale: „Mă pocneşte pe obraji. La dreapta, la stânga, în bărbie. Una dintre lovituri este aşa de puternică, încât scaunul se răstoarnă cu mine. Cad. Nu izbutesc să mă mai ridic. Îmi vine în ajutor cu lovituri de picioare […]. Urma mâinii lui îmi rămâne întipărită pe obraz. A lovit cu atâta putere, încât am păstrat mai multe zile urmele umflate ale degetelor lui.“

Apropo de gradele îndurării şi contextele de suportabilitate, e de meditat nu doar la nefericitul episod

cu gardianul care ordonă spulberarea cuibului de pasăre ce ameninţa să devină o periculoasă cale de evadare spiritual-afectivă a deţinutei[27], dar inclusiv la scena uciderii şoricelului din *Evadarea tăcută*. Avem destule argumente biobibliografice să credem că, pentru un bărbat, coabitarea cu aşa un tovarăş de celulă ar fi putut ajunge o binecuvântare. Pentru o femeie însă – mai ales una care deja fusese ameninţată de anchetator că ar putea deveni prada unei gropi cu şobolani –, sila şi spaima devin combustibil infailibil pentru o încruntată, deplorabil de ingenios-abilă vânătoare.

27. „O singură amintire e de neşters şi de neexplicat pentru Lena Constante: aceea a unui ofiţer politic de un sadism, s-ar spune azi, *ecologic*. Surprinzând-o că dă câteva fărâme de pâine unor vrăbii ce-şi făcuseră cuib la fereastra celulei, pune să fie distrus cuibul. Mai pune să fie tăiat şi un salcâm de dincolo de zidul închisorii, pe care îşi fixa privirea deţinuta. Asasinează iarba. Acesta e termenul exact“ (Monica Lovinescu, *Insula Şerpilor. Unde scurte, VI*, Humanitas, Bucureşti, 1996, p. 150).

În sfârşit, la acelaşi capitol aş înscrie secvenţa de croitorie de la începutul *Evadării imposibile*, când Lena Constante primeşte „ultimele două fuste ale lotului“, care erau „atât de strâmte, încât au fost nevoiţi să mi le dea pe amândouă şi o pereche de foarfeci şi un ac de cusut“. Urmează un ritual de-o paradoxală tandreţe, într-un soi de levitaţie erotic-autocompătimitoare, soldat cu adierea unei fericiri efemere, dar nu mai puţin intense şi binecuvântate: „Timp de două zile, mâinile mele, lipsite de rost, au tăiat şi au cusut drăgăstos fusta. A pune aţă în ac, a răsuci capătul firului pentru a face un nod. A înfige acul în ţesătură. A-l readuce la suprafaţă trei milimetri mai departe. A te întoarce cu trei milimetri înapoi. A înfige iar acul şi a-l scoate acum cu şase milimetri mai departe şi iar cu trei înapoi şi iar cu şase înainte… A continua cu grijă. Cu minuţiozitate. Aşa încât cusătura să pară o cusătură civilizată. O cusătură de maşină de cusut […]. După cele două zile binecuvântate ale cusutului fustei, timpul s-a pornit din nou la drum, cu paşii lui şontorogi.“

Îndrăznesc să văd în astfel de rame aparent derizorii exact acel amestec de suferinţă şi izbăvire, de inocenţă, autenticitate şi strălucire estetică de care destinul carceral are nevoie pentru a deveni exemplar şi captivant în chip firesc. Iar ele, cum spuneam, abundă cuminte, tulburător, acuzator şi iertător în acelaşi timp în *Evadările* Lenei Constante. În umplerea singurătăţii celulare cu „analiza tuturor versurilor româneşti ştiute“. Sau din potrivirea bătăilor inimii – 65 pe minut – cu distanţa paşilor şi nodurile unei împletituri: „Dintr-un fir de lână scos din ţesătura fustei făcusem un fel de mătănii cu cincizeci de noduri. La fiecare du-te-vino apucam maşinal în degete următorul nod. La sfârşitul celor cincizeci de noduri, ştiam că se mai scurseseră douăsprezece minute.“ Ori în atracţia hipnotică exercitată de „o bătrână doamnă, grăsuţă, curăţică, fermecătoare“ care venea uneori în curtea de dincolo de gardul închisorii, „îşi ridica discret, cu graţie, poalele rochiei cenuşii, îşi îndoia puţin genunchii şi făcea pipi pe iarbă“ – imagine, aceasta, a înseşi ideii de *libertate*, nu-i aşa? Dar şi în discreta, subtila dispunere de fizionomii, caractere, accente psihologice şi verdicte comportamentale, odată cu trecerea din recluziunea solitară în cea comunitară: tinere şi bătrâne, legionare sau comuniste fanatizate din ilegalitate, deţinute de drept comun, ţărănci, mic-burgheze sau aristocrate, soţii sau văduve de demnitari. „Erau şi ele ca şi mine în închisoare şi nu voiam să fiu judecătorul nimănui […], toate acele admirabile şi mizerabile femei din penitenciar au fost solidare.“ Şi ce pilduitor sună amarul deţinutei, odată ieşită din singurătatea celulei şi ajunsă în dormitorul colectiv, când îşi dă seama că dincolo era mai „bine“, adică era mai ferită de animalitatea fiinţei umane!

Morala fabulei? „Înainte de arestare, toată tinereţea mea, singurele calităţi demne de a fi admirate erau pentru mine inteligenţa şi spiritul creator. Făcând iertate până şi unele lipsuri de caracter. Nu vreau să enunţ ceea ce gândesc azi… Ajunge, cred, să repet că mi-am schimbat diametral opiniile. Exagerând puţin, îmi spuneam că un om de treabă face cât greutatea lui în aur, în vreme ce un scriitor doar cât

greutatea lui în hârtie.“

Tortura ca reportaj

Dacă scrisul Lenei Constante cultivă desfăşurarea înceată, succesiunile faptice într-o lentoare aproape onirică, tasarea persuasivă cu sistem a reacţiilor şi reflecţiilor, în schimb stilul Adrianei Georgescu este, dimpotrivă, unul însufleţit, casant, rapid şi direct la modul proces-verbal, ori mai degrabă sportiv. („Voiam să mă fac avocată“, „voiam să fac sport“, „voiam să fiu ziaristă“, se rezumă ea în primul paragraf al cărţii.) Fără falduri digresive, paranteze explicative, volute stilistice şi amplitudine confesivă. De fapt, ceea ce diferă nu e doar temperamentul şi stilul, ci în primul rând vârsta la care autoarele îşi scriu evocările (Lena la 80 de ani, Adriana la 30) şi contextele apariţiei: în 1950, *La început a fost sfârşitul* se adresa în regim de urgenţă unui Occident încă anesteziat (şi serios ameninţat) de farmecele stalinismului, în timp ce *Evadările* Lenei Constante sunt operă de postcomunism, după 1990, când ţinta nu mai era mărturia explozivă asupra unui material faptic, punctual acuzatoric, rezumat la câţiva ani, ci etalarea reflexivă, psiho-literaturizată, a unui deceniu şi mai bine de periplu penitenciar.

Totul e narat iute şi precis, ca într-un jurnal de front. Integrată politic, fie şi la modul sportiv-adolescentin, de învolburată „cercetăşie“, într-o echipă cu ierarhie totuşi ferm structurată şi cu acţiuni profesionist coordonate, Adriana Georgescu îşi va deplia mărturia în plină bătălie mediatică la Paris. Circumstanţele le rezumă în prefaţă Monica Lovinescu: „Adriana nu se ocupa doar cu scrisul cărţii, terminată într-un timp record graţie ritmului şi stilului de lucru. Activa mereu. Ca membră a Partidului Liberal. Ca secretară a lui Rădescu. Lămurea oameni politici, gazetari, mergea la reuniuni, povestea, povestea.“ Cu alura-i de scenariu cinematografic, *La început a fost sfârşitul* riscă mult să piardă prin absenţa introspecţiei, a pasajelor reflexive. „Ridică mâna. O palmă. Două. Trei. Nu mai pot număra. În sfârşit, s-a oprit“ – este un exemplu tipic pentru ceea ce înseamnă forţa ecranului, a imaginii şi slăbiciunea, sicitatea naraţiunii. Dar asta numai la început, fiindcă pe măsură ce înaintezi şi te laşi în voia stilului, secvenţele capătă rol de secure, precum în prima acţiune a „Omului-şobolan“, Alexandru Nicolschi: „Cei doi mă înşfacă. Mă zbat. Ei râd. Odaia se învârte în jurul meu. Capul îmi rămâne prins în rochia pe care au tras-o de pe mine. Furoul alunecă. Nu mă pot abţine, închid ochii şi lovesc cu pumnul şi cu picioarele în dreapta şi stânga. Cineva mă apucă şi mă dă cu capul de pereţi. Aud zgomotul. Încă o palmă. Mi-au dat drumul. Deschid ochii, mă întorc, regăsesc peretele, mă lipesc de el. Ei râd din nou şi îmi aruncă o salopetă. Mă aplec s-o iau. Capul mi-e atras de podea ca de un magnet. Nu reuşesc să apuc salopeta… Aşa, târfă reacţionară, o să te îmbrăcăm ca pe o păpuşică…“

Astfel se vor înşira ameţitor, cu un laconism adeseori stupefiant, scene care, de obicei, în scrierile penitenciare ajung şi la dimensiuni de capitol. „Prima lovitură mă atinge la coapsă. A doua, în plin. Totul şuieră, se învârte. Mă zvârcolesc. Toţi ţipă. Şi eu? Muşc, muşc batista din gură. Galbenul se roteşte, se apropie. Nu mai ştiu nimic.“ „Trebuie să fi trecut mai multe zile. Nu ştiu câte. Un singur gând: după injecţie, am semnat ceva sau nu? Am visat sau nu?“ „Omul-şobolan vine spre mine. Îmi ia cu grijă capul între mâini şi începe să-l lovească de perete. În gură, gust de sânge. Sunt pe jos. Cineva urlă: E nebună de legat“. „Soldaţii au oprit maşina şi au cumpărat fructe şi ţigări. Se urcă iar lângă mine şi îmi întind pachetul: Pentru dumneavoastră. Mă simt deodată liberă, şi le strâng mâinile“. „A doua zi sunt transportată pe targă în sala de operaţie. Sala are perdele negre. Aş vrea să fiu lăsată să mor. Mi se leagă mâinile şi picioarele. Sunt operată fără anestezie. Probabil că mă zbat, fiindcă două femei vin să mă ţină strâns. De ce nu mă lasă să mor?“ „Dentistul închisorii mi-a scos ieri cei doisprezece dinţi care se

clătinau. Fără anestezie.“

Nu o dată, la lectură, astfel de fulgerătoare însângerări ale naraţiunii riscă să minimalizeze ori chiar să efaseze elementele istorico-politice imediate, prezenţa în scenă a unor Lucreţiu Pătrăşcanu, Ana Toma, Petru Groza, Miron Constantinescu, Teohari Georgescu, Gheorghe Gheorghiu-Dej sau René de Weck, apariţiile lui Mihail Fărcăşanu, ale generalului Rădescu, Istrate Micescu ş.a. Dar cine poate spune care este de fapt axul sau unde este accentul, aici? În torturarea unei tinere femei nevinovate, sau în schingiuirea unei ţări a cărei culpă esenţială rezidă în propria-i situare geografică? În mărturia istorică, reportajul penitenciar, sau în pledoaria indirectă pentru sensibilizarea unui Occident sinucigaş de dispus să cauţioneze utopia comunistă?

Oricum, fie şi aporetic, paragraful final spune totul: „Drumurile care duc la trecerile clandestine de frontieră sunt făcute dintr-un nămol şi un pământ special pe care numai iniţiaţii le pot cunoaşte şi înţelege. Da, restul nu mai are istorie. Am ajuns la Viena la sfârşitul lui august 1948.“

Cât despre interviul Oanei Orlea cu Mariana Marin, la ora aceea autoarea (care trecuse prin experienţa nefastă la vârsta de 16 ani) avea 64 de ani, dar un spirit mai acid, o rostire mai şfichiuitoare şi o retorică virilă, de-o ludică impetuozitate, care cultivă bravada ca deghizare a suferinţei. „Nu prea aveam răgaz de analize, erau mai mult reacţii reflexe. Fiind turbulentă, luam turbulenţa venită din afară ca o consecinţă firească […]. Nu eu mi-am ales stilul valvârtej cu care am trecut prin puşcărie. S-a nimerit să mi se potrivească. Mi-ar fi fost mai greu să rămân trei ani pe loc. Unde pui că aş fi avut mai puţine de povestit. Cum să povesteşti oroarea repetitivă.“ (Iată o întrebare la care *Evadarea tăcută* a Lenei Constante a răspuns din plin, dacă nu strivitor.)

Oana Orlea („zăpăcită şi smucită, asta eram la vremea aceea“) excelează în ceea ce Noica ar fi numit „valorizarea negativului“: „Pe lângă palme, cătuşe şi întrebări repetate la infinit, anchetele erau argumentate de înjurături. Am avut parte de o foarte bună şcoală şi de atunci îmi petrec viaţa înjurând! Era prima oară în viaţa mea că auzeam înjurături atât de complicate.“ „Groaznice erau latrinele la Ghencea! Tineta nu se folosea decât de seara, când ne închideau în baracă, până după numărul de dimineaţă. Ca s-o golim, trebuia s-o ducem, câte două, cu un par trecut prin mânere, până în fundul curţii. Drumul era periculos, mai ales iarna, când alunecam la fiecare pas. Ce hohote de râs ne-au apucat pe Marina şi pe mine, stând de o parte şi de alta a hârdăului plin ochi! Bătea crivăţul şi ne împingea prin curtea lucie de polei. Rahatul se vălurea. Multe politice plăteau prostituatele ca să ducă hârdăul în locul lor […]. Cu Marina şi cu prostituatele cântam în cor marşul căcănarilor. Ne plăcea mai ales versul care proclamă democraţia maţului, acelaşi şi cu aceleaşi funcţii la o prinţesă dalbă, sau la o curvă de tractir. O adunătură de scânduri ce abia se ţineau, cu cinci sau şapte găuri în formă de triunghi (pentru 250-300 de femei), astea erau latrinele. Uşile se bălăngăneau, oricum nu se închideau niciodată. Coşmarul nostru era să nu se rupă scândurile şi să cădem în hazna.“

Admirabilă manieră de traversat prăpastia pe brânele umorului negru, ţinându-te de lanţuri, adică tocmai de ceea ce fusese menit să te distrugă. Asta se întâlneşte la tot pasul în relatările Oanei Orlea, de la rictusul amar stârnit de ţăranca disperată-n celulă că i s-au luat àcele de păr şi ea nu poate defila despletită prin faţa lumii, până la duplicitatea maicii Ionela de la Văcăreşti, sau jocul de şah cu piese făcute din pâine şi săpun, împreună cu Cora, 23 de ani, fosta gardiancă de la Târgşor (acum condamnată pentru că transmitea mesajele deţinutelor), plus tot capitolul cu prostituatele de la Ghencea, ori descrierea izmenelor soldăţeşti ce li se aduceau periodic la spălat deţinutelor („ce naiba aveau de şi le umpleau în asemenea hal de rahat?“).

Trecând prin pasaje precum acestea: „Mai erau şi femeile sovietice. Descopereau la noi sutienele şi combinezoanele şi le purtau peste uniformă! Era un spectacol extraordinar, de care însă nu îndrăznea nimeni să râdă“[28]; „Mai exista un sistem de recuperare a tineretului: elogiul nesfârşit al sportului. Folosit şi de Hitler. Condiţiile de promiscuitate în care se practica sportul determinau o intensă sexualitate. Şi chiar o destrăbălare – să avem curajul cuvintelor“; „Ne asasinau cu Zoia Kosmodemianskaia. Voiam să fiu ca Zoia, dar împotriva comunismului!“; „Amintirea însorită de la Pipera“ şi bucuria lucrului în câmp: „după Jilava şi Ghencea, eu îmi amintesc de Pipera ca de o competiţie, o bătălie fizică, vedeam soarele, cerul, vedeam oameni liberi, civili…“[29]

28. *Cf*. Adriana Georgescu, *op. cit.*, p. 26, în Bucureştii toamnei lui 1944, arenă pentru circul trupelor sovietice eliberator-invadatoare: „Femei soldat. Femeile, cu feţe rotunde şi păr de culoare deschisă, au pantofi demodaţi, cu tocuri înalte. Unele poartă decoraţii, şi jupoane ciudate le atârnă trist sub uniforme. Sunt cămăşi de noapte de mătase. Mă opresc locului, uluită: una din ele poartă un sutien pe deasupra uniformei militare. Inima mi se strânge brusc şi uit de armata care jefuieşte şi fură ca să nu mai zăresc decât aceste femei stângaci de cochete. Poate că niciodată nu au avut altceva decât o uniformă. Nu reuşesc să le disting una de alta, îmi par interşanjabile.“

29. „Oana Orlea face parte din categoria luptătorilor pasionali […]. Detenţia ei este promiscuă şi dură, dar, pentru o adolescentă pasională, ea poate fi privită şi ca o aventură. Soluţia ei de rezistenţă în închisoare este *revolta continuă*, chiar dacă aceasta păcătuieşte, după cum recunoaşte, prin eroism gratuit“ (Ruxandra Cesereanu, *op. cit.*, p. 256).

Ce încheiere să găseşti? Poate aberaţia gardienilor care-o înjurau pe Oana Orlea după încercarea de sinucidere, plus acea replică de-un absurd indicibil, deopotrivă revoltător şi aiuritor: „De ce ai făcut tu, mă, chestia asta? Fată tânără, se poate?“, de parcă ghiduşia ei ar fi călcat înadins într-o băltoacă.

Restul „nu mai are istorie“, vorba Adrianei Georgescu.

Aniţa Nandriş, o viaţă ca o cruce

„Această dragoste de familie
ne-a dat putere în toate greutăţile
şi am putut rezista
şi ne-am salvat viaţa.“
Aniţa Nandriş-Cudla

În 1991, când la Humanitas apăreau *Amintirile* Aniţei Nandriş despre cei douăzeci de ani ai săi de surghiun în Siberia, nu mi-am găsit lungimea de undă potrivită pentru o lectură adecvată, astfel încât am optat pentru o prezentare expozitivă în paginile suplimentului *Litere, arte & idei* al *Cotidianului*. Vremea era prea învolburată politiceşte, mediul social prea violent, hărţuitor, alienant, iar aluviunile editorial-recuperatorii pur şi simplu copleşitoare. Bombardaţi cum eram în acei ani cu memorialistica unor Eliade, Argetoianu, Marghiloman, I.G. Duca, Steinhardt, Sebastian, Jeni Acterian, Alice Voinescu, Gafencu, Maiorescu şi câţi alţii, cartea Aniţei Nandriş a stupefiat prin insolitul pitorescului macabru, la limita incredibilului, fiind iute plasată în siajul „Memorialului durerii“, lăsată deci pradă exclusiv imagismului pasional, bun de sensibilizat opinia publică şi prea puţin apt să impulsioneze reflexivitatea eseistică.

În 1996, cam în acelaşi context când, tot la Humanitas, apărea volumul VI din *Undele scurte* ale Monicăi Lovinescu, recenzând sub data de 14 martie 1992 amintirile Aniţei, notaţiile acesteia m-au reculpabilizat şi m-au determinat să reiau lectura. Un verdict precum: „După o asemenea carte, orice complex de inferioritate a noastră ca neam ar trebui să dispară. Aşa cum Aniţa se întâlnea, pe acelaşi portativ al normalităţii, cu învăţaţii ei fraţi, tot astfel ne puteam întâlni cu alte neamuri, mai falnice, pe aceeaşi treaptă de civilizaţie. Fără complexe, dar şi fără intoleranţe“ – era de natură să recalibreze orice tip de demers analitic. Numai că nici atunci nu am găsit liniştea sufletească şi debuşeul gazetăresc adecvat unei evaluări cumsecade.

Prima condiţie – liniştea sufletească – aveam s-o aflu abia în 2006, la apariţia unui nou tiraj, numai că la ora aceea scriam săptămânal o coloană de doar trei mii de semne în *Jurnalul naţional*. Ce se putea spune substanţial într-o pagină A4, dincolo de expunerea sumară a subiectului şi câteva citate blindate cu epitete epatante? Dacă ar fi să reiau acum ceva din recenzioara de atunci, aş extrage numai finalul, anume convingerea lui Gheorghe Nandriş că „va veni o vreme când şcoala îşi va propune să formeze mari caractere, adică să refacă structura de rezistenţă a neamului nostru, când cinstea, curajul şi demnitatea îşi vor recăpăta preţuirea ce li se cuvine. Atunci cartea Aniţei va fi o lectură de referinţă, nelipsită din bibliotecile şcolare“.

Doi versanţi, egal împăduriţi

„Cartea aceasta – puncta Monica Lovinescu în textul citat – care nu numai că se cere neapărat citită, dar ar merita să fie aşezată prin biblioteci, într-un raft al clasicilor, descrie unul din cele mai cumplite destine […]. Nu ni se pare prea interesant de a discuta cum şi cât aparţine povestirea Aniţei Nandriş-

Cudla literaturii; cert este că, în afară chiar de orice valoare documentară, pagini ca acelea ce descriu fuga din faţa invaziei sovietice, în urma cedării Bucovinei prin Pactul Ribbentrop–Molotov, sau noaptea de groază când e dusă, în plină tundră geroasă, de un eschimos spre închisoarea siberiană aparţin şi unei antologii literare […]. Aniţa Nandriş-Cudla scrie aşa cum toarce lâna, culege pipernicitele fructe ale tundrei, ridică o casă, pune apa pe foc sau coase o haină. Cu har, dar fără ideea harului.“

Multă vreme nu am reţinut în chip acut din *Amintirile* Aniţei Nandriş decât partea robinsonică, să-i spun aşa. Versantul torturii fizice. Cum oare să nu te hărţuiască la modul coşmaresc secvenţe precum părăsirea forţată a unei mame paralizate („cred că oricine are suflet de creştin şi simţ de copil pentru mamă mă va înţelege“), despărţirea de soţ şi aruncarea spre neant, trei săptămâni într-un tren al morţii („ne da masa o dată în 24 de ciasuri […], pe altu îl scotia mort şi rămânia pe peronu gării. La altă gară vedeai că îl scotia pe unu eşit din minte: răcnia, cânta, săria, aşa ca omu stricat de cap“), unde suprema grijă a părintelui este să-şi ajute copiii să răsufle („eu cu atâta mă salvam, că m-am aşezat lângă ferestuică şi scotiam capu eu, pe urmă puniam copiii pe rând şi luam câte puţin aer“), apoi vărsarea în necunoscut, frigul mortal la minus 40 de grade, foamea chinuitoare, sărăcia devastatoare, împletitul de flanele din funii, raderea făinii de pe fundul sacilor (la o sută de saci, ieşea de-o turtiţă), straniile incursiuni vânătoreşti şi improvizaţiile alimentar-vestimentare (precum torsul blănii de câine) pe calapodul unui adamism altminteri pitoresc, de n-ar fi fost sinistru.

Şi totul povestit cu o linişte, o limpezime şi o temeinicie aiuritoare:

„Într-o femeie, nişte cazaci o înfipt suliţa şi a picat jos, moartă, pentru nişte păsări.“

„Şi cu biciurile estia au început s-o bată pe mama.“

„Mă sculam demineaţa, împărţiam câte o fărmătură de pâne la copii, îmi luam şi mie o fărmătură în mână şi toporu subsuoară şi mergiam la lucru în pădure. Mărgând pe drum, înghiţiam acelia două guri de pâne. Dar după acelia două înghiţituri, aşa de tare ceria stomacu mâncare, că aşa cum mergiam pe drum mă gândeam, oare să iau o mână de nisip să vâr în gură, nu mi s-ar astâmpăria foamea?“

„Când amărât deschide gura Vasile şi-mi spune: ştii ce, mamă, decât să ne ducă înapoi la Nadâm, mai bine să puie o mitralieră, să tragă în noi să nu ne mai chinuim atâta, mie mi s-a pus un greu pe inimă şi nu am putut să le spun nimic.“

„Nu erau furnici, ci erau păduchi. Foiau pe cămăşuţă aşa cum foiesc furnicile când ghionteşti un muşuroi. Să-i prind, să-i ucid, nu mai era loc. Am căutat un băţ, le-am bătut cu băţul, le-am mai trântit de un stâlp şi i-am îmbrăcat înapoi. Peste câteva ciasuri au fost înapoi la loc.“

„Atâta groază, frică şi suferinţă cât am avut în drumul acela, nu am mai avut niciodată. Îşi poate închipui orişicine, în timp de iarnă pe ger de 40 de grade, o femeie să facă un drum de 80 chilometri prin troiene de-a întregul, fără nici un drum, prin păduri, prin pustiuri.“

Cu timpul însă, odată cernute destinele de-a lungul celor două decenii rezumate de autorităţile sovietice ca o simplă, insignifiantă eroare de verdict, ceea ce a început să capete relief a fost versantul de dinaintea deportării, partea existenţei domestice, a normalităţii şi chivernisirii spulberate. Cititorul

avertizat că va parcurge o robinsonadă dătătoare de fiori nu trebuie să treacă prea repede peste prima sută „civilă“ de pagini, fiindcă marea nedreptate, blestemul istoric şi lanţul suferinţelor încep tocmai din (şi prin) dislocarea familiei, spulberarea averii, înstrăinarea casei, vitelor şi acareturilor.[30] De vreme ce nucleul vital al rezistenţei Aniţei rezidă în credinţa în Dumnezeu şi tăria familiei, înseamnă că habitatul bucovinean – satul, casa, grajdul, hambarul, sobele, coteţele, caii, vacile şi purceii, găinile, gâştele şi raţele, carul şi căruţa – se cuvine înţeles ca semnificând infinit mai mult decât un simplu perimetru existenţial. Din cât înfloreşte ca un micuţ colţ de rai gospodăria, dintr-atât mai cumplită devine imaginea deportării. Dacă s-ar fi început direct cu experienţa siberiană, am fi avut numai jumătate de experienţă, numai *cartea îndurărilor*, fără, deci, *jurnalul împlinirii* prealabile, cel menit să ridice surghiunul la adevărata-i dimensiune.

30. „Suflet simplu, la antipodul estetei Lena Constante, dar şi al impetuoasei Elisabeta Rizea, deşi din aceeaşi plămadă rustică, Aniţa Nandriş-Cudla recunoaşte trei sentimente care i-au însufleţit şi alimentat rezistenţa în exilul siberian: patriotismul, credinţa creştină şi iubirea de clan“ (Ruxandra Cesereanu, *op. cit.*, p. 257).

„Au venit toamna, s-a început altă iarnă, noi avem la loc vacă, viţăluşcă, doi bouţi, doi purcei. Este pe lângă ce îmbla […]. Ne mergia binişor. Bărbatu lucra la câmp, ara, sămăna, prăşia, cosia, aduna, avia grija pământului să-l lucreze la timp, să fie folos. Eu aviam grije de aiestea ce erau lângă casă: vite, porci, păsări să criască, căci din iestia făciam bani, căci altă liafă pe lună, cum e acuma, nu aviam de nicăiri […]. Aşa a mers vro trei ani. Prin anu 1924 s-a născut la noi un băiet. De acuma oliacă s-a mai pus piedică, căci era mai greu, să mărg şi la mama, să caut de gospodărie şi să îngrijesc de copil. Oliacă era mai greu, dar tot nu m-am lăsat să mă ciupească cocoşu de nas.“

Incredibil sună azi firescul, domolul, succesiunea chiverniselii şi boieria pasului narativ ale bucovinencei Aniţei Nandriş! Cu banii luaţi pe perechea de boi, „am început să prigătim material pentru casă. Mai aviam două vaci, o viţăluşcă, scroafă cu purcei, aşa că mai aviam pe ce să facem bani. Creştiam câte un cârd de gâşte, curcani, găini şi toamna scotiam pe aieştia bani. În timpu ista a cumpărat bărbatul un cal, căci fără trăsură la gospodărie nu poţi face nimic. O vacă a fătat iarăşi bouţi […]. Numai cu gândul la Dumnezeu eram, ca el să mă păziască“.

În 1927 apare „al doilia băiet“, iar Aniţa îşi aduce mama acasă, după care, în 1930, „s-a născut şi al treilia băiet. De acuma eram şi mai fericiţi, căci casa, gospodăria erau gata şi copiii creştiau bine. Mama să simţia bine la noi, căci bărbatul era un om blând, căuta totdeauna să nu o supere cu nimic“.

Să nu uităm maniera subtilă, blând resemnată, mereu respectuoasă, niciodată revendicativă cu care Aniţa rezumă rezistenţa încăpăţânată a tatălui la ideea măritişului ei cu un flăcău din altă aşezare. De aici, din lipsa unei înzestrări cumsecade, începe în fond traseul ei de luptătoare. Totul, repet, într-o tonalitate de – cum să-i spun? – dulce mărinimie. „La vreo şase ani în urma noastră, s-a însurat şi Floria, care a rămas lângă părinţi. A luat nivastă din a patrălia sat de la al nostru, din Mologhia, aşa după cum i-a fost gustul tatălui meu să mă mărite pe mine. I-a dat deodată cinci fălci de pământ, i-a făcut contract, cum să zicia pe atunci, şi li-a dat în scris. A fost mai cu noroc, n-a muncit atâta, n-a suferit atâtea greutăţi, n-a cunoscut ce însamnă să-ţi aranjezi singur viaţa. Dar noi am fost mulţămiţi şi fericiţi, căci am muncit din răsputeri şi Dumnezeu ne-a ajutat şi am ajuns la punctul unde ni-am pus gândul la începutul vieţii noastre.“

În sfârşit, pilduitoare este şi forţa de adaptare. Ca şi gradarea cumpănită a etapelor de asimilare. De exemplu, după 1953, odată cu moartea lui Stalin, „vremurile s-au mai schimbat şi viaţa s-a mai uşurat puţin. Principalul era că nu mai eram flămânzi, pâne de acuma era cât îţi trebuia, când veniau copiii de pe

mare aduciau câte un peşte, cât mai gras, cât mai frumos, cu toate că tot nu era voie […]. Şi cu toate că de acuma era pâne de ajuns, dară cât puteai mânca numai de acelaşi fel, pâne şi peşte, alta nu mai aveai cu ce schimba. Faţă de timpurile de la început, socotiam că e bine […]. Ne-am fost deprins de acuma cu viaţa aceia, căci dacă nu putiai face nici o schimbare, trebuia să spui că aşa e bine, dară gândul şi dorul de locurile în care te-i născut te chinuiau neîncetat".

Iar morala acestei temeinicii înţelepte sună minunat: „Orişice vârstă, de la copilărie până la bătrâneţe, are a ei datorie. Aşa că, atunci când ajungi la orişicare triaptă, îţi pare că asta e cia mai frumoasă din toate, căci şi mintea e după vârstă."

„Deci au existat cu adevărat – oftează cu amară semeţie Monica Lovinescu – acele familii ţărăneşti dintre care o parte rămânea la glie, muncindu-şi pământul, iar alta se răspândea prin universităţi române şi chiar străine (unul din fraţii Aniţei, Grigore Nandriş, a fost profesor universitar la Londra, altul, Octavian Nandriş, la Strasbourg) fără ca vreo falie să-i despartă […]. Perpetuează acelaşi stil aristocratic de a fi bucovineni: adică, mai înainte şi mai presus de toate, oameni. Cu Aniţa Nandriş-Cudla, avem de ce să ne mândrim şi să-i fim recunoscători."[31]

31. Monica Lovinescu, *op. cit.*, pp. 301 şi urm

Cred că sunt cuvintele cele mai potrivite pentru a-mi încheia şi eu rătăcirile, când voluptuoase, când amarnice, prin acest fermecător labirint feminin dătător de putere, nobleţe şi nădejde.

Cu, la un capăt, Regina Maria şi, la celălalt, Aniţa Nandriş, sufletul românesc se lasă perfect cuprins între copertele unui farmec strivitor, ocrotitor şi înălţător în egală măsură.